

ZRÍNYI MIKLÓS NEMZETVÉDELMI EGYETEM

*Kossuth Lajos Hadtudományi Kar
Hadtudományi Doktori Iskola*

SZABÓ BÉLA:

**Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király katonai
és katonapolitikai tevékenysége**

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

Dr. Szani Ferenc alezredes, CSc, egyetemi docens

Budapest, 2009

TARTALOMJEGYZÉK:

1. A DISSZERTÁCIÓRÓL

- 1.1 A téma indoklása / 4
- 1.2 A disszertáció tagolása / 6
- 1.3 A külföldi és a magyar nyelvű források és szakirodalom értékelése / 8
- 1.4 A kutatás folyamán alkalmazott módszerek ismertetése / 11
- 1.5 A kutatási célok megfogalmazása / 12

2. BEVEZETÉS

- 2.1 Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király származása és jelentősége / 13
- 2.2 Kelet - Közép Európa általános helyzete a XVI. században / 15
- 2.3 A hadművészet fejlődése a XVI. században
 - 2.3.1 A tüzfegyverek fejlődésének hatása a XVI. századi hadművészetre / 16
 - 2.3.2 A várharok általános jellemzői a XVI. században / 17
 - 2.3.3 A hadművészet általános változásai a XVI. században / 20
 - 2.3.4 A magyar hadszíntér sajátosságai a XVI. században / 22
- 2.4 A térség katonaföldrajzi elemzése
 - 2.4.1 Az általános földrajzi helyzet / 25
 - 2.4.2 A természeti és katonai tényezők / 26
 - 2.4.3 Társadalmi és gazdasági tényezők / 28

3. AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG, LENGYELORSZÁG ÉS OROSZORSZÁG A XVI. SZÁZADBAN

- 3.1 Az Erdélyi Fejedelemség kialakulása (Erdély Kelet - Közép Európában) / 29
- 3.2 Az Erdélyi Fejedelemség hadszervezete / 38
- 3.3 Báthory István hatalomra jutásának körülményei és diplomáciai és katonai tevékenysége 1576-ig / 41
- 3.4 Báthory István lengyel királlyá választásának katonapolitikai körülményei / 46
- 3.5 Az Erdélyi Fejedelemség térségének katonapolitikai helyzete
 - 3.5.1 Az Erdélyi Fejedelemség térségének helyzete / 58
 - 3.5.2 Báthory István, Erdély, Lengyelország és a Török Birodalom / 60

- 3.5.3 Báthory István, Erdély, Lengyelország és a Habsburgok / 62
- 3.6 A középkori Lengyelország helyzete / 64
- 3.7 Lengyelország „arany” évszázada / 66
- 3.8 A lengyel hadszervezet / 71
- 3.9 A középkori Oroszország történeti fejlődése / 74
- 3.10 IV. Iván cár / 77
- 3.11 Az orosz hadszervezet / 79
- 3.12 Rettegett Iván háborúi / 84

4. BÁTHORY ISTVÁN LIVÓNIAI HADJÁRATAI

- 4.1 A livóniai háború első szakasza (1558-1576) / 86
- 4.2 Báthory István és a livóniai háború diplomáciai előkészítése / 92
- 4.3 Az I. hadjárat (1579) / 98
- 4.4 A II. hadjárat (1580) / 106
- 4.5 A III. hadjárat (1581) / 111
- 4.6 A livóniai háborúkat lezáró béketárgyalások / 119

5. MAGYAR KATONÁK RÉSZVÉTELE A LIVÓNIAI HÁBORÚBAN

- 5.1 A magyar katonák részvételének feltárása / 125
- 5.2 A magyar katonák tevékenységének néhány forrása
 - 5. 2.1 Báthory István magyar katonáival kapcsolatos levelezése / 128
 - 5. 2.2 Báthory István hadi rendtartása a lengyel seregben szolgáló magyar huszárok számára / 131
- 5.3 A magyar csapatok toborzása, szervezése, felépítése Báthory István lengyel királysága alatt
 - 5.3.1 Báthory magyar katonai kísérete és a magyar katonák a Gdansk elleni hadjárat során / 133
 - 5.3.2 Báthory István magyar katonasága az első hadjárat alatt / 135
 - 5.3.3 Báthory István magyar katonasága a második hadjárat alatt / 138
 - 5.3.4 Báthory István magyar katonasága a harmadik hadjárat alatt / 144

6. KÖVETKEZTETÉSEK, ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK, AJÁNLÁSOK

6.1 Következtetések / 147

6.2 Az értekezés felhasználhatósága, ajánlások / 150

6.3 Új tudományos eredmények / 151

7. FÜGGELÉK

7.1 Publikációk / 152

7.2 Felhasznált irodalom jegyzéke

7.2.1. Könyvek, monográfiák / 153

7.2.2. Cikkék, tanulmányok / 154

7.2.3. Források és forrásgyűjtemények / 155

7.2.4. Egyéb idegen nyelvű források és szakirodalom / 156

7.2.5. Levéltári források / 157

7.2.6. Internetes anyagok / 158

7.3 Mellékletek

7.3.1 Az értekezésben szereplő mellékletek / 159

7.3.2 Az értekezés mellékletei / 160

IN REPUBLICA PLUS QUAM REX
(Az államban több, mint király)
IN EXERCITU PLUS QUAM IMPERATOR
(Hadban több, mint császár)
IN ACIE PLUS QUAM MILES...
(Csatában több, mint katona...)

Marcin Kromer¹

1. A DISSZERTÁCIÓRÓL

1.1A téma indoklása

A magyar hadtörténelemben kiemelkedő helyet foglal el Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király katonai tevékenysége. Erdélyi fejedelemként, majd lengyel királyként is jelentős katona(politika)-i tevékenységet folytatott. Jelentős egyéni szerepe mellett fontos megemlíteni a hadjárataiban résztvevő magyar tisztek és katonák tevékenységét, amely jelentősen gazdagította a magyar hadtörténelmet.

Báthory István (erdélyi fejedelem és lengyel király) a török hódoltság korának egyik legnagyobb jelentőségű magyar politikusa és katonája jelenleg a hadtörténeti kutatások egyik fő témája. Korábban nem kapott személye elég figyelmet a magyar történetírásban. Veress Endre², a Báthoryak nagyhírű kutatójának megállapítása szerint a történetírás korszerű követelményei szerint írt, alapos kutatásokon nyugvó életrajza mind a XX. század elejéig nincs sem a magyar, sem a lengyel történetírásban. Annak ellenére van ez így, hogy Báthory István korának egyik legkiválóbb uralkodója és hadvezére volt, akinek hadjáratai a hadtörténelem jelentős fejezetét alkotják.

Disszertációm ezt a - részben még ma sem teljesen feltárt - területet kívánja rendszerezni, források és az összefüggések elemzésével és bemutatásával. Az

¹ Megjelent Marcin Kromer (Martinus Cromerius) kölni 1589-es kiadásában, a magyar történeti művek közül Bethlen Farkas krónikájának II. kötetében található. Kromer 1586-ban méltóan emlékezik az elhunyt királyról elégiúmban, kiemelve erényeit, cselekedeteit.

² Veress Endre (1868-1953) történész, tanár. Főképpen Erdély XVI.-XVII. századi történetével foglalkozott. Kutatásai egyik fő iránya Báthory István.

értekezésemben arra vállalkozom, hogy Báthory István Rettegett Iván³ orosz cár elleni livóniai⁴ hadjáratai mellett erdélyi és lengyelországi katonai tevékenységét is megvizsgálom. Jelentős a magyar katonák és tisztek szerepe is, amelyet kiemelnek a korabeli források. Kutatásaimnak ez az egyik fő iránya.

Természetesen bemutatom az adott kor, a XVI. századi Kelet - Közép Európa térségének történetét, gazdaságát, politikáját és katonai helyzetét, hogy Báthory katonai tevékenysége megfelelő háttérrel kapjon.

Disszertációm egyik fő iránya a korabeli lengyel - orosz diplomáciai kapcsolatok, mert fontos katonapolitikai vonatkozásokkal rendelkeznek. Fontos szerepet szánok a livóniai háborúnak, Báthory István és Rettegett Iván diplomáciai levelezéseinek, és küldötteik tárgyalásairól készült jegyzőkönyveknek. Korabeli beszámolóknak és visszaemlékezéseknek is nagy jelentőséget tulajdonítok.

Munkámat jó néhány orosz nyelvű forrásra és szakirodalomra alapozom, természetesen megfelelő forrás kritikát alkalmazva. A téma feldolgozásához szükséges magyar és latin nyelvű források mellett néhány lengyel forrásirodalom bemutatására is vállalkozom.

Fontosnak tartom még Báthory István svédekkel való kapcsolatát, és a svédek livóniai háborúba való beavatkozásának hatását elemezni, amelyről több hitelesnek látszó korabeli forrás is megemlékezik, és jelentősnek tart.

Eddigi publikációim során is igyekeztem Báthory István lengyel királyként folytatott külpolitikáját, háborúit bemutatni és elemezni. Fontosnak tartottam kiemelni a livóniai háború diplomáciai vonatkozásait. E kérdéskör mellett, rengeteg feldolgozásra váró kérdés merült fel, amelyek alaposabb tanulmányozása szükségszerűnek látszik. Itt újra hangsúlyoznám a svédek szerepét, és természetesen a publikált orosz források, dokumentumok, beszámolók felhasználását.

Fontosnak tartom még azt is bemutatni, hogy Báthory István lengyel királyként, erdélyi fejedelem is volt, és Erdély érdekében is számottevő diplomáciai tevékenységet folytatott. Az ezzel kapcsolatos diplomáciai tárgyalások, amelyeket lengyel királyként is lebonyolított, Erdély és az összmagyarság érdekében is jelentős, és további vizsgálódások tárgyát képezheti. Itt kiemelném lengyel királyként, akár a

³ A magyar fordítási hagyományoknak megfelelően Rettegettnek fordítom le az eredeti „Groznij”-t.

⁴ Livónia (Livland): a Rigai-öböl – Esztónia – a Csúd-tó – Kurland által határolt terület. Jelentősebb városai: Riga, Tartu (Derpt ill. Dorpat)

livóniai háborúban, táborban fogadott török, tatár és moldvai követekkel folytatott diplomáciai tárgyalásait is.

Témaválasztásomban az is szerepet játszott, hogy Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király a török idők alatt a magyarság és a térség egyik legnagyobb jelentőségű politikusa és hadvezére volt. A közelmúltig történelmi megítélése is változott, és remélhetőleg a megjelenő tudományos munkák is segítik e jelentős történelmi személyiség megfelelő megítélését.

Jelen időben fontosnak tartom kiemelni a magyar és lengyel nép összefogásának történelmi hagyományait, jelenlegi közös NATO és Uniós tagságunk tükrében.

1.2 A disszertáció tagolása

Az I. fejezet:

Ismertettem jelen disszertáció, ezen belül Báthory István jelentőségét és származását. Bemutatom Kelet - Közép Európa térségének általános helyzetét, majd általános áttekintést adok a XVI. századi hadművészet fejlődéséről és elvégzem a hadműveletek helyszínének rövid katonaföldrajzi elemzését.

A II. fejezet:

Ismertettem azokat a tényezőket és eseményeket, amelyek az Erdélyi Fejedelemség kialakulásához vezettek, majd a fejedelemség térségének katonapolitikai helyzetét elemzem, ismertetve az Erdélyi Fejedelemség hadszervezetét.

Ismertettem Báthory István hatalomra jutásának körülményeit és katonapolitikai tevékenységét 1576-ig, a lengyel trón megszerzésének időpontjáig. Ez után bemutatom és elemzem Báthory István lengyel királlyá választásának katonapolitikai és diplomáciai körülményeit

Történelmi visszatekintés és a vonatkozó szakirodalom feldolgozása útján feldolgozom a középkori Lengyelország fejlődését, annak az országnak a korabeli helyzetét, amelynek az erdélyi fejedelem, Báthory István uralkodója lett. Bemutatom Lengyelország „arany” évszázadát, hogy a gazdasági konjunktúra milyen hatással

volt a politikai, diplomáciai és katonai eseményekre. A nemesi köztársaság⁵ bemutatása azért is fontos, hogy lássuk Báthory milyen helyzetben uralkodott. Röviden áttekintem, hogy a vizsgált livóniai hadjáratok idején Lengyelország milyen hadsereggel rendelkezett, és az új uralkodó, hogyan próbálta meg ütőképesebbé tenni hadseregét.

Fontos bemutatni Rettegett Iván Oroszországát, mint Báthory Lengyelországnak ellenfelét, elemezni és értékelni annak történeti fejlődését, hadseregét, kiemelve IV. Iván szerepét.

A III. fejezet:

Bemutatom az 1557 óta a Baltikum birtoklásáért folyó livóniai háború előzményeit, kitörésének okait, menetét, amely végső szakaszában a Báthory vezette Lengyelország számára meghozza a győzelmet. Bemutatom, elemzem, a Báthory által vezetett három hadjárat eseményeit, harcait és katonapolitikai vonatkozásait a publikált korabeli magyar és idegen nyelvű források, beszámolók, visszaemlékezések és szakirodalom felhasználásával. Ismertetem a hadjáratokat követő béketárgyalások menetét, eredményét és egyéb katonapolitikai következményeit.

A IV. fejezet:

Ebben a fejezetben bemutatom és elemzem a magyar katonák részvételét Báthory livóniai hadjárataiban. Ismertetem és értékelem a harcokban nyújtott érdemeiket főképpen korabeli forrásokra támaszkodva. Kitérek létszámukra, a közös hadseregben betöltött szerepükre, hadviselési módszereikre. Ezekben a harcokban résztvettek olyan magyar katonák (Székely Mózes, Bornemissza János, Király Albert), akik a későbbiek folyamán fontos szerepet töltek be a magyar hadtörténelemben⁶, ezért kiemelten, külön és részletesen említem katonai szerepüket a livóniai hadjáratokban.

⁵ A nemesi köztársaság, lengyelül a Rzeczpospolita, a Lengyel-Litván Nemesi Köztársaság. A lengyel állam rögzített alkotmánya megerősítette a nemesség politikai pozícióit, amely kimondta a királyválasztás szabadságát, a király háborút, nemesi felkelést csak a szenátus engedélyével kezdeményezhet, adót a szejm engedélye nélkül nem vehetett ki, az országgyűlést legalább két évente kellett összehívni.

⁶ Jelentős részük a 15 éves háború fontos beosztású tisztjei, hadvezérei.

1.3 A külföldi és a magyar nyelvű források és szakirodalom értékelése

A magyar nyelvű szakirodalom közül jelentős Veress Endre munkássága; kiemelkedik Báthory Istvánról írt életrajza (Báthory István király Budapest, A Magyar Miczkievicz Társaság kiadása, 1937).

Fontos feldolgozni Veress Endre levéltári kutatásait összefoglaló műveit is: Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése Veress Endre szerk., Kolozsvár, 1944 – a korabeli események fontos dokumentumait tartalmazza; Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveinek Magyar- és Erdélyországi adalékai szerk.: Veress Endre, Fontes Rerum Hungaricarum t. III. Bp., 1918 - a XVI. század magyar történelmének fontos „adatbázisa”; Veress Endre: Lengyelországi adalékok hazánk és főleg Erdély XVI-XVIII. századi történetéhez Értekezések a történelemtudományok köréből 16. kötet 9. szám Bp., 1896 – a lengyel-magyar kapcsolatok használható összefoglalása; Veress Endre: Báthory István erdélyi és lengyel kancelláriája – tartalmazza a lengyel király és erdélyi fejedelem kormányzási módszereit.

Báthory hadjáratairól a következő művek számolnak be részletesen, amelyek szinte a mai napig is az egyetlen korabeli forrásnak számítanak, a XIX. századtól minden kutató rájuk hivatkozik, tőlük idéz: Reinhold Heidenstein: Rerum Polonicarum libri XII. Francofurti. 1672 és De bello Moscovitico, Basileae, 1588: Báthory István emlékezete (Nagy László szerk., Budapest, Zrínyi Kiadó, 1994) 117.-200. o. és Szádeczky Lajos: Báthory István hadjáratai az oroszok ellen Hadtörténelmi Közlemények 1888; Gyulai Pál: Commentarius rerum a Stephano rege, adversus magnum, Moschorum ducem gestarum. Anno 1. 5. 80. Claudiopoli in officina Relictae Casparis Helti. Anno 1. 5. 81. Ford.: Koncz József, Hadtörténelmi Közlemények 1897 és Báthory István emlékezete (Nagy László szerk., Budapest, Zrínyi Kiadó, 1994) 200.-210. o.; Napjaink legjobb forrásgyűjteménye, amely tartalmazza többek között Jan Piotrowski 1581-es hadjáratról szóló korabeli beszámolóját: Báthory István emlékezete Nagy László szerk., Budapest, Zrínyi Kiadó, 1994) 211.-263. o.

A korszak alaposabb megismerésének forrásai lehetnek a kor háborús eseményeivel is foglalkozó röplapok. Ezek főképpen a rendeket, s közvetítésükkel a szélesebb tömegeket vették célba. Ekkor a röpiratok témájául többek között különféle hadiesemények is szolgáltak. A későbbiek folyamán ezek az egylapos

nyomtatványok, újságlapok már az egyszerű néphez szóltak.⁷ Ezekből a röplapokból is fontos értesüléseket szerezhetünk Báthory István politikai és katonai tevékenységéről. A Habsburgok röpiratai mellett jelentős a Fuggerek újsága és az angol „newsletterek” is.

Az erdélyi fejedelemség hadseregéről B. Szabó János (B. Szabó János-Somogyi Győző: Az Erdélyi Fejedelemség hadserege Zrínyi, Budapest, 1996) és Sunkó A. (Sunkó: Az erdélyi fejedelmek udvari hadai a 16. században (Levéltári Közlemények 1998/1-2. sz.) írt jelentőset.

Oroszországról figyelemreméltó Szvák Gyula (Cárok és kalandorok Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982 és Moszkóvia és a nyugat Magvető Kiadó, Budapest, 1988) és Ruszlan Szkrinnyikov (Ivan Groznij ;Nauka, Moszkva, 1975 és Az orosz birodalom születése ;Maecenas, Budapest, 1997) munkássága. Az Oroszország történetéről szóló munkák közül kiemelném a Heller féle összefoglalást, vagy a nemrégiben megjelent magyar szerzők⁸ által írt művet. A Lengyelországról figyelemre méltó Maria Bogucka által írt „Historia Polski do 1864 roku”.

A folyóiratok közül kiemelkedő szerepe van a Hadtörténelmi Közleményeknek. A magyar nyelvű mellett jelentős szerepe van az orosz (Vajenno-izstoricseszkijszurnal), és a lengyel nyelvű kiadványokban szereplő publikációknak is. A folyóiratok közül fontos még az orosz nyelven megjelenő Voproszi Isztorii, Otecsesztvennaja Isztorija, az Isztoricseszkie Zapiszki és az Isztorija SzSzSzR.

Az idegen nyelvű források közül fontos szerepük van a krónikáknak: „Poveszty o prihozszenyii Sztyefana Batorija na grad Pszkov”⁹, amely a hadjáratokat orosz részről mutatja be, és a „Dnyevnyik poszlednyjevo pohoda Sztefana Batorija na Rossziju (Oszada Pszkova)” (Milevszkij XVI. századi forrásgyűjteménye) és a „Polnoe Szobranie ruszkih letopiszej” (PSZRL) krónika gyűjtemény.

Jelentős a Báthory körül jelenlévő kortárs történetírók. Külön udvari történetírókat tartott: a magyar történelemmel kapcsolatban az olasz származású Brutus Mihály Jánost (Gian Michele Bruto), jelentős műve: Rerum Hungaricarum libri XX. A lengyel történelemmel kapcsolatban Heidenstein Reinhold királyi titkárt, aki munkájában kiemelten foglalkozik Báthory oroszországi hadjárataival. Feltétlenül

⁷ Vocelka 1992.

⁸ Font Márta - Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Oroszország története (Pannonica Kiadó, Budapest, 2001)

⁹ Ezt a művet egy Vaszilij nevű pszkovi író és ikonfestő alkotta, közvetlenül az ostrom után, az 1580-as években. Művének pontossága, részletessége bizonyossá teszik, hogy az ostrom hiteles szemtanúja és részese volt.

szükséges foglalkozni a XVI. századi lengyel történétírókkal. Közülük kiemelkedik Marcin Kromer (1512-1589), aki szintén Páduában folytatott tanulmányokat, majd Varmia püspöke lesz. Diplomáciai és egyházi tevékenysége mellett írt főműve: Martini Cromeri de origine et rebus gestis Polorum libri XXX (A lengyelek származása és története 30 kötetben). A korszak másik jelentős lengyel történétírója, politikusa és népszerű szónoka a szintén Páduában is tanult Stanislaw Orzechowski (1513-1566).

Báthory győztes hadjáratai külön irodalmat teremtett. Történeti munkák, röpiratok jelentek meg a győzelmes hadjáratokról. Többek között Báthory egyik olasz parancsnoka (peditum praefectus) Alessandro Gvagnini Lengyelország leírásával kapcsolatosan szintén ír az 1580.-i hadjáratról. Gvagnini már Gdansk ostrománál személyesen kitüntette magát a harci cselekményekben és Báthory ezért dicséretben és jutalomban részesítette.¹⁰

Báthory gyakorlatilag egy „sajtó irodát” üzemeltetett, amit Zamoyski kancellár vezetett és gondoskodott arról, hogy a király kiadványait, rendeleteit, vagy a hadjáratokról szóló jelentéseket sokszorosítsa. Ki kell emelni ezt a 8 röpiratot¹¹, amelyek közül kettő Gdansk ostromát tárgyalja, egy Polock várának bevételéről, egy Pszkov ostromáról szól.¹²

A Báthory korszak erdélyi humanista történétírás képviselői egy személyben voltak politikai iratok és történeti művek szerzői. Közülük kiemelkedik a már említett Gyulai Pál, Báthory lengyelországi kancelláriai titkár műve és Forgách Ferenc Báthory erdélyi kancellárja és írása: De statu reipublicae Hungaricae Ferdinando, Iohanne, Maximiliano regibus ac Iohanne Secundo principe Transsylvaniae commentarii (Feljegyzések Magyarország állapotáról, Ferdinánd, János és Miksa királyról, valamint II. János erdélyi fejedelemről). Forgáchot személyesen Báthory István bízta meg az egykorú magyarországi és erdélyi események megírására. Korai betegsége miatt viszont történétírói munkáját át kellett adnia Brutus János Mihálynak,

¹⁰ MTA Kézirattár Ms 4980/2./II. (1578-03-12)

¹¹ Ezekről a röpiratokról bővebben Richard Hausmann *Studien zur Geschichte des Königs Stephan von Polen* tanulmányában ír a Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1880-as X. kötet 1. füzetében.

¹² Szádeczky 1999. 48.

és ő Itáliába távozott gyógyulni Báthory engedelmével és támogatásával.¹³ A korabeli beszámolók közül fontos még Antonio Possevino¹⁴, és Kovacsóczy Farkas¹⁵ műve is.

Kiemelkednek Báthory István írásbeli művei is, mivel nem csak kiváló hadvezér és politikus volt, hanem választékos stílusú író is, amely jelentősen gyarapítja a forrásanyagot. Erről tanúskodik az 1560-as években Szatmár környékén zajló harcokról szóló kéziratban maradt eleven leírása¹⁶, hatalmas politikai levelezése, valamint szónoklatainak feljegyzése. Báthory számos kitűnő emlékirata közül különösen az 1581 nyarán Rettegett Iván cárhoz írt levele emelkedik ki.¹⁷

Jelentős a Hadtörténeti Intézet Levéltárának és a Magyar Tudományok Akadémia Levéltárának és Kézirattárának vonatkozó forrásainak vizsgálata is.

Fontos az orosz szakirodalom és forrásgyűjtemények, amely a livóniai háború eseményeit vázolja: Szbornyik Russzkovo Isztoricseszko Obscsesztva (RIO) – Pamjatnyiki diplomaticseszkih sznosenyij Moszkovszkovo goszudarsztva sz Polszko-Litovszkim. SzPb, 1910.; Forszten G. V.: Baltijszkij voprosz v XI. – XVII. sztoletijah. Szpb., 1893.; Koroljuk V. D. : Livonszkaja Vojna. Moszkva, 1954.; Kruus H. H. : Baltijszkij voprosz v XVI. veke v zarubezsnoj isztoricseszkoj literature In: Voproszi Isztorii '959/6.

A lengyel nyelvű szakirodalom is jelentős: Poczatek Panowania w Polsce Stefana Batorego. Zródla Dziejowe, Warszawa, 1877.; Sprawy wojenne króla Stefana Batorego, Kraków, 1887.; Polska sztuka wojenna w latach 1563 – 1647. Warszawa, 1904.; Lepszy K. : Stefan Batory a Gdansk In: Rocznik Gdanski t. VI. 1932.

1.4 A kutatás folyamán alkalmazott módszerek ismertetése

- A kutatás során a történelemtudományra és a hadtörténelemre jellemző kutatási módszereket alkalmazom.
- Következtetések megfogalmazása deduktív (analitikus) kutatási stratégia segítségével.

¹³ MTA Kézirattár Ms 4980/2.IV. (1575-09-24)

¹⁴ Antonio Possevino (1534 – 1614) A római pápa (XIII. Gergely) küldötte 1580 - 81-ben, hogy közvetítsen Báthory István és Rettegett Iván között. A korabeli eseményeket a „Történeti feljegyzések Oroszországról” című művében írta le.

¹⁵ Kovacsóczy Farkas (1540-1594) 1576-ban Báthory István titkáráként Lengyelországba került, majd 1578-tól Erdély kancellárja. Erdély kormányzásáról és történetéről írt főműve: De administratione Transylvaniae dialogus

¹⁶ Reminisceniae Regis Stephani Bathori De rebus Bellicis circa arcem Szatmár gestis. Közli: Veress 1933.

¹⁷ Irodalomtörténet 1964.

- Következtetések megfogalmazása induktív kutatási stratégia segítségével.
- Leíró kutatás a XVI. századi helyzet megismerése érdekében, illetve feltáró kutatás a különböző tényelemek egymáshoz való viszonyának az elemzése.
- A kutatás folyamán a vonatkozó forrásanyagok kigyűjtését, rendszerezését, osztályozását és a szakirodalom gyűjtését, tanulmányozását hajtottam végre.
- Fontos szerepet szántam a külföldi források, szakirodalmak gyűjtésének, értelmezésének és felhasználásának.
- Elvégeztem a Hadtörténeti Intézet, a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchényi Könyvtár vonatkozó és a téma szempontjából fontos könyvtári, levéltári és kéziratári anyagainak átnézését, elemzését.
- Az összegyűlt információkat kritikai elemzésnek vettem alá.
- Felmerült új adatokat elemeztem és értékeltem.

1.5 A kutatási célok megfogalmazása

- Megvizsgálni, hogy Báthory István, mint lengyel király és erdélyi fejedelem katona politikája eddig ismert és feltáratlan források és szakirodalom alapján milyen hatással volt a magyarság történetére.
- Kimutatni, hogy a király a kor színvonalát meghaladó katona (politika)-i tevékenységet folytatott a térségben – máig ható következménnyel.
- Összehasonlítani a térség államalakulatainak (Lengyelország, Oroszország, Erdélyi Fejedelemség) korabeli általános és hadügyi helyzetét.
- Elemezni a Báthory István által Oroszország elleni hadjáratait. Rávilágítani a magyar katonák jelentős szerepére és bebizonyítani, hogy a különböző nemzetiségű seregrészek (lengyelek, litvánok, magyarok, németek) képesek voltak egymást is támogatva hatékonyan harci tevékenységet folytatni.
- Összefoglalni és rendszerezni a magyar katonák részvételét Báthory hadjárataiban és bebizonyítani, hogy ezek a katonai akciók a magyar hadtörténelem kiemelkedő eseményei, ezenkívül megfelelő módon bemutatni Báthory István tisztikarának magyar tagjait és katonai tevékenységüket elemezni, akik részben a további magyar történelem menetében is fontos szerepet játszottak.
- Bebizonyítani, hogy Báthory István életműve jelentősen befolyásolta a továbbiakban a térség katonapolitikai helyzetét.

2. BEVEZETÉS

2.1 Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király származása és jelentősége

Báthory István, korának kiemelkedő uralkodója és hadvezére, a XVI. századi hadtörténelem jelentős alakja, akiről Veress Endre több évtizednyi kutatás után megállapítja, hogy „hadjáratait együtt lehetne tanítani Hunyadi, Wallenstein, XII. Károly svéd király, Savoyai Jenő vagy Napóleon hadi taktikájával”¹⁸, katonai és katonapolitikai tevékenysége jelen disszertáció témája.

A Báthoryak eredetéről Bethlen Farkas, a XVII. századi történétíró írt részletesen. Bethlen szerint a Báthoryak eredetét egyesek régebben Bathustól, Pannónia királyától vezették le, akitől a Bathok származtak. (A Bath gót nyelven bátort jelent.)¹⁹

A későbbiek folyamán Szent István uralkodása alatt az egyik őse, Vencellinus volt a fővezére a lázadó Koppányt legyőző királyi seregnek. Vencellinus dédunokájának utóda Báthor, aki több párviadalban tüntette ki magát Salamon király idején, és ezért is kapta nemesi címerül a három részre osztott zászlót. Ezt utóda Vid vitéz három sárkányfogra változtatta, akiről az a legenda járta, hogy az ecsedi mocsarakban megölt egy sárkányt. Ezt a legendát maga II. Rákóczi Ferenc (aki szintén Báthory-ivadék) így kommentálja: „Emlékszem, hogy kincstárunkban őrzött ritkaságok között találtam egy buzogányt, amellyel Bátor a szörnyeteget megölte. De a fegyver kicsisége nagyon kétségessé teszi a hagyományt.”²⁰

A továbbiakban Bethlen így ír a Báthoryakról: „A Báthoryak családja mindig a vitézség példáját mutatta Magyarország királyai mellett, de különösen akkor, amikor II. András a Szentföld felszabadításáért viselt háborút.” A család egyik tagja István, aki részt vett a várnai csatában, 1444-ben „nem kis bátorságnak adta tanújelét, mikor a heves csata legválságosabb perceiben a neki átadott királyi zászlót tartva, Istenért, s a haza szabadságáért bátran harcolva esett el.” Nagypjáról, szintén Báthory Istvánról, aki Mátyás király idején erdélyi vajda volt, azt írják, hogy Kinizsi Pállal az 1479-es kenyérmezei csatában „60 000 törököt, akik Erdély feldúlására törtek be,

¹⁸ Veress 1937. 3.

¹⁹ Nagy 1994. 6.

²⁰ II. Rákóczi Ferenc 1978. 373.

egy nap alatt szétvert, s az egész tartományt (maga is néhány sebet kapva) a fenyegető veszélytől megszabadította.”²¹

A Báthory család előkelőségét jól érzékelteti a Mátyás király udvarában élt történetíró Bonfini, aki a Báthory - ősoket mint vizigót királyokat szerepeltette. Valójában a XV. század elejétől folyamatosan országos méltóságokat viseltek, és elmondható, hogy Báthory István ősei sokkal régebben voltak benne a politikai életben, mint az utolsó nemzeti királyt adó Szapolyaiak.²²

Az idők folyamán a Báthory nemzetség több ágra szakadt: a somlyaiakra, az ecsediekre s a szaniszlófikra. A XVI. században az ecsedi ág tagjai főleg a Habsburg királyokat szolgálták, a somlyai ág tagjai Szapolyai Jánost, majd fiát János Zsigmondot. A családtagok viszont továbbra is igyekeztek jó kapcsolatot tartani. Ez azt eredményezte, hogy főképpen házasságok révén, rokonságban álltak a királyi Magyarország és Erdély jelentősebb főúri családjaival és ez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a két országrész között az összetartozás tudata a család által minden ellenkező politikai hatás dacára fennmaradjon.

Az erdélyi fejedelemséget és lengyel királyságot elnyert somlyai Báthory István 1533. szeptember 27-én született István erdélyi vajda²³ és Telegdi Katalin gyermekeként.

Nehezen lehet nyomon követni gyermekkorát, csak abban lehetünk biztosak, hogy apja korai halálát követően először Nádasdy Tamás, majd Várday Pál esztergomi érsek gondoskodott neveltetéséről. Később I. Ferdinánd udvarába kerül, ahol fontos tapasztalatokat szerez. A hagyomány szerint Várday így mutatta be a még gyermek Báthoryt az uralkodónak: - Fenséges uram, íme egy gyermek, aki azt kívánja, hogy úgy bánjanak vele, mint férfival!”²⁴ Majd Itáliában is járt. 1551-1555 között tért vissza Erdélybe, ahol már 1556-ra az erdélyi „nemzeti párt” megbecsült tagja lett. Ekkor indult kiemelkedő katonai és politikai karrierje.

²¹ Bethlen 2004. 2.

²² Péter 1989.

²³ Báthory István édesapja, somlyai Báthory István (1477-1534) 1521-től erdélyi alvajda Szapolyai János mellett, majd Munkács kapitánya 1526-tól. Karrierje csúcspontját 1529 és 1534 között érte el, amikor erdélyi vajdaként visszatérítette a Ferdinándhoz átpartoló szászokat és az egész vajdaságot Szapolyai hűségére. (Horn 2002. 13.)

²⁴ Veress 1937. 27.

2.2 Kelet-közép Európa általános katona politikai helyzete a XVI. században

Az adott korszakban egy új birodalom tűnt fel, a Habsburg Birodalom, ezzel új, eddig a nyugat-európai fejlődéshez tartozó területek kerültek bele Kelet – Közép Európába, amelyre Báthory Istvánnak is volt befolyása. Ez bizonyos mértékig egyfajta nyugati behatolásnak tekinthető, amilyen már néhányszor tapasztalható volt a történelem folyamán. Viszont Kelet - Közép Európa és az Oszmán Birodalom nyugati kötődéseinek kibontakozását, majd a szorosabbá válását hozta magával. Sőt a lengyel (és a kozák) eseményekkel kapcsolatban még Oroszország is valamilyen formában kapcsolatba került a Nyugattal, közvetlenül főleg Svédországgal. (Svédország egy új átmeneti külső tényezőt jelentett a kelet-európai fejlődésben.) Az eddig egymástól eléggé elszigetelt államok között most sűrűbbé váltak a kapcsolatok, bár ezek főképpen háborúkat jelentettek.²⁵

Kelet - Közép Európa szempontjából talán a legjelentősebb kapcsolat a Habsburg Birodalom és az Oszmán Birodalom között alakult ki. A másik állandó ellentét a Habsburg Birodalom és Franciaország között alakult ki, amely közvetlen hatást is gyakorolt Kelet - Közép Európára. Ez a két „ellentétpár” állandósult ebben az időszakban, de térséget érintő konfliktusok közül ki kell emelni az egyre fokozódó orosz-lengyel és az orosz-oszmán rivalizálást, amelyek későbbiek folyamán, éppen Báthory korában jelentősen átrendezik a térség hatalmi viszonyait.

Tehát elmondható, hogy az adott időszakban három hatalom létezett a térségben, amelyek egymás közötti harca vagy szövetkezése volt a felelős a legtöbb összeütközésért: a Habsburg, a lengyel-litván és a török. A livóniai háborútól számítva csatlakozik ehhez a hármashoz Oroszország. Két nyugat-európai hatalom is volt, amely közvetlenül érintette a térség államait, Franciaország és Svédország. Svédország volt a közelebbi, és a XVI. és XVII. században nagyhatalomként többször is beavatkozott Kelet - Közép Európa ügyeibe. A másik, Franciaország, a távolabbi, érdemben csak a Habsburg Birodalmat figyelte féltékenyen, és ha érdekei úgy kívánták, akkor kötött vele ideiglenes szövetséget, vagy döntő többségben háborút kezdeményezett. Szükség esetén akár az Oszmán Birodalommal is szövetségre lépett.

²⁵ Niederhauser 2001. 71.

A négy hatalom egymás közötti viszonyában, súlyában a század végén következik be igen lényeges változás. A XVI. századtól kezdve a dunai Habsburg Birodalom a térség egyik jelentős főszereplőjévé vált, amely néhány évszázadig döntően meghatározta a térség hatalmi viszonyait. Az Oszmán Birodalom a XVII. század folyamán többször vívott sikeres háborúkat Európa ellen, de a század végére a birodalom belső hanyatlása, gazdasági megtorpanása, európai hatalmak mellett a keleti szomszédai ellen vívott kétfrontos harc miatt jelentősége csökkent, a korszak végére „Európa beteg emberévé” vált. A Lengyel - Litván Unió a XVI. század végi és XVII. század eleji katonai és politikai sikerei ellenére belső válságai és egyre erősödő szomszédai miatt fokozatosan felőrlődött. Oroszország lassan, de biztosan nagyhatalmi státusra tesz szert a térségben, a XVII. század végétől a térség egyik meghatározó tényezője lesz. Ennek egyik legfőbb gátja a XVI. században éppen Lengyelország volt.

2.3 A hadművészet fejlődése a XVI. században

2.3.1 A tűzfegyverek fejlődésének hatása a XVI. századi hadművészetre

A XVI. században a tűzfegyverek térnyerése volt a jellemző. Tökélesedett a tüzérség, a kézi tűzfegyverek minőségének javításával új jelleget adtak a gyalogságnak. A tüzérség mozgékonyra vált, képessé vált együtt mozogni a gyalogsággal és a lovassággal. A kőből készült lövedékek helyett öntöttvas – golyókat alkalmaztak. A XVI. század közepétől gyújtó és robbanó lövedékeket is használtak. Azonban a lövegek hatásos lőtávolsága a csatamezőn csak néhány száz méter, tűzgyorsaságuk pedig nagyon kicsi volt, az ellenség a tüzérségi tűzzel pásztázott területet csekély veszteséggel küzdötte le.²⁶ Viszont a lövegek mozgékonyasága lehetővé tette a tüzérség hatékonyabb részvételét a csatamezőn. A tüzérség harc közben változtatni tudta állásait, mivel kerekeken követte a gyalogságot. Szerepe és mennyisége megnövekedett. A tüzérséget akkor tartották erősnek, ha ezer katonára egy löveg jutott.

A kézi tűzfegyverek a tüzérségnél még nagyobb hatással voltak a harcrendek és a harceljárások fejlődésére. A XVI. században a spanyolok kifejlesztették a muskétát. A muskéta lőtávolsága elérte a 200 – 300 métert, a lövedékei a legnehezebb páncélt is átütötték. Ez döntő jelentőséggel bírt a nehézlovasság elleni

²⁶ Razin 1961. 507.

harcban. A muskéta hátránya az volt, hogy, tűzgyorsasága nem volt nagy és töltés közben a muskétás védtelen volt. Ezért biztosítani kellett a tüzelés viszonylagos folyamatosságát, és a muskétások védelmét a gyalogság és a lovasság támadása ellen. Az első kérdést úgy oldották meg, hogy a muskétásokat különleges alakzatban állították fel, amely összetett alaki mozgás révén lehetővé tette a tüzelés folyamatosságát, a második kérdést a muskétások és pikások együttes elhelyezésével sikerült megoldani. Az egyes fegyvernemek aránya azonban kialakulatlan volt. Machiavelli szerint a helyes arány a lovasság és a gyalogság között húsz az egyhez volt, de a gyalogság fegyverzetéről nem ejt szót. A XVI. századi hadvezéreknek sok gondot okozott a fegyvernemek helyes arányának a kialakítása, ami csak kísérletezés révén volt lehetséges.²⁷ A XVI. század végére viszont a muskétások már az egész gyalogság felét tették ki.²⁸

A lovasságot is felszerelték tűzfegyverekkel. Például Franciaországban, a XVI. században a nehézlovasság minden századához 50 – 50 „kis muskétával” felszerelt lovaskatonát osztottak be.

A XVI. században megváltozott a gyalogság és a lovasság aránya. Ez az arány három az egyhez és nyolc az egyhez határokon belül ingadozott, vagyis legalább háromszor és legfeljebb nyolcszor annyi gyalogos volt a seregben, mint lovas. A tűzfegyver fejlődése megszilárdította a gyalogság főfegyvernemi szerepét.²⁹

A XVI. századra egyértelművé vált, hogy a nyílt csatamezőn a lőfegyverekkel (számszeríjjal, hosszúíjjal, vagy kézi tűzfegyverrel) támogatott lándzsások tudják leginkább felvenni a harcot a lovassággal. Ennél is erősebb volt a lovasságot, íjászokat vagy lövészeket és gyalogságot tartalmazó sereg.³⁰

2.3.2 A várharcok általános jellemzői a XVI. században

A várak fejlődésének jelentős momentuma volt, amikor Perugiában, 1310-ben tűzérési támadást intéztek egy erődítmény ellen. Ezután a várak és a tűzérés közötti állandó versengés lett a jellemző. A várak átalakulása lassabb volt, mint a tűzérés fejlődése, mivel nehezebben alkalmazkodhattak a tűzérés által támasztott új követelményeknek. De néhány esetben a védekező fél egyenrangú ellenfele lett az ostromlóknak, sőt néhány esetben fölénybe is került. Elmondhatjuk, hogy a

²⁷ Keegan 2002. 324.

²⁸ Razin 1961. 510.

²⁹ Razin 1961. 511.

³⁰ Keegan 2002. 324.

fejlődés lényege a harcászati fölény megszerzéséért indított küzdelem volt. A tüzérség megjelenésével az addigi várfalig előrenyomuló ellenség elleni harcot felváltotta a tüzfegyverekkel, messziről támadó ostromlók elleni küzdelem. A közelvédelem mellett fontosabb lett a távolharc feltételeinek megteremtése.

Az ostromtüzérség elleni védelem a következő feladatok megoldását várta el a várépítészettől:

- a vár falait a nagyobb tűzhatás elviselésére kellett tervezni
- biztosítani kellett az ütegek védett elhelyezését
- a vár előterének tüzérségi tűzzel való teljes lefogását kellett megvalósítani

A régebben kiemelkedő tornyok eltűntek, helyüket átadták a védőfallal azonos magasságú, nagy alapterületű rondelláknak, amelyeknek földdel feltöltött, kőborítású felületén helyezték el a növekvő létszámú tüzérséget. A rondelláról azonban nem lehetett minden irányba megfelelően tüzelni, a kurtina³¹ lövegei elől jelentős területeket eltakart, végül tehetetlenül állt a várfalig előretört ellenséggel szemben a tüzérségi holtér miatt.³²

A rondellás rendszer hibáinak kiküszöbölésére jött létre az Itáliában a XV. században kifejlődött, és onnan elterjedt bástyás rendszer. Az olasz bástyás rendszer megjelenése a harcászat jelentős módosulásával járt együtt. Ennek az a lényege, hogy a védelem súlypontja a kurtináról a bástyára helyeződött át, mivel a bástyák felépítésüknél fogva megoldották a rondella által okozott problémákat, és így a védelem kulcsszerepe nekik jutott. A bástyák tehát lehetővé tették a tüzérség védett és kényelmes elhelyezését, célszerűbb formájuk pedig lehetővé tette, hogy a kurtinán, illetve a rajtuk elhelyezett ágyúk a vár egész előterét végigpásztázhassák, de az oldalazó tüze miatt a kurtinát is eredményesen tudta fedezni. A bástyáknak a rondellákkal szembeni megnövekedett tűzereje és oldalazó képessége arra kényszerítette az ellenséget, hogy mindeneelőtt ezeket semlegesítse, mert csak ez után fordulhatott a kurtina ellen, mivel enélkül a rohamozó gyalogsága a bástyák kereszttüzeiben könnyen megsemmisülhetett.³³

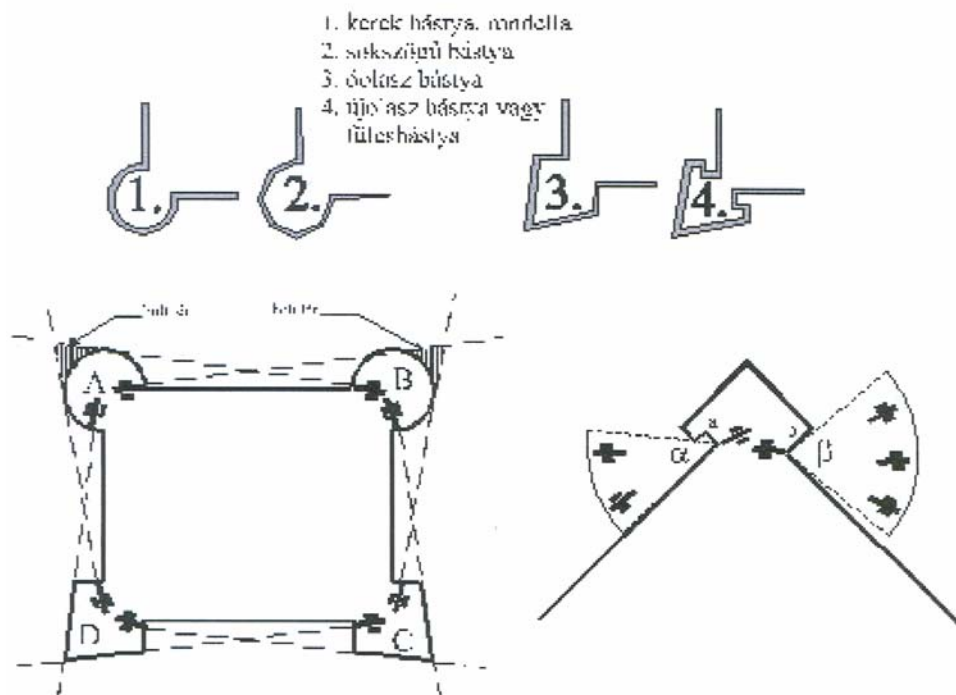
Európában, a XVI. században a bástyás rendszerek közül az Itáliában létrejött építési módszerek terjedtek el leginkább. Az ó-olasz rendszerben a kis tűzerejű

³¹ Kurtina - a fal egy olyan darabja, amely két bástyát egymáshoz kapcsol

³² Szabó B. 2005 A. 63.

³³ Domokos 1986. 53.

bástyák még távol helyezkedtek el egymástól, ezzel nem tudták ellátni flankírozó³⁴ feladatukat. Az új-olasz rendszer már több régebbi hiányosságot kiküszöbölt. Többek között a kurtina rövidebb lett, a bástyák nagyobbak és hegyesebbek lettek. Az itáliai építési módszerek gyorsan elterjedtek Európában és hosszú ideig változatlan formában voltak jelen. Több országban is még a XVII. században is modernnek számítottak az új-olasz rendszerű várak. Sok várat viszont abban az időben építettek ki így, amikor Nyugat-Európában már jóval modernebb megoldásokat alkalmaztak. Ez nem volt másképp Magyarországon, Lengyelországban és Oroszországban sem.

1. Bástyák fejlődése a XVI. században

A XVI. század kiemelkedő hadmérnöke Daniel Speckle (1536-1589), aki korát megelőzve, átalakította az olasz rendszert, és ezzel minőségileg új alapokra helyezve a várépítést. Speckle fontosnak tartotta, hogy az ostromlók egyetlen követ se láthassanak a vár falzatából. A kőfalak felett lévő földtöltésekre, amelyek az ellenség számára láthatóak voltak, az ágyútűz szinte hatástalan volt. Az általa tervezett erődben változik az alaprajzi elrendezés is. A bástyák területét jelentősen megnövelte, a kurtinát tovább rövidítette.³⁵ Speckle jelentőségét az is alátámasztja, hogy egy évszázad elteltével Vauban az ő munkássága figyelembevételével alkotja

³⁴ Flankírozás - az erődvonalak fedezése oldalozó tűzzel

³⁵ Domokos 1986. 57.

meg a modern erővédelem és ostrom alapjait, amely Kelet- Közép Európára is hatást gyakorolt.

2.3.3 A hadművészet általános változásai a XVI. században

Mivel Báthory István hadjárataiban jelentős szerepük volt a különböző országokból fogadott zsoldosoknak (pl. német, skót), így át kell tekinteni az európai zsoldos csapatok szervezési formáinak fejlődését is.

Az új fegyverek és az új harceljárások változásokat követeltek a csapattestek szervezetében. A XVI. századra végleg kialakult a zsoldos csapatok kiegészítési rendszere, és ez hatással volt a szervezeti felépítésükre. A zsoldosok közül a legjellegzetesebbek a német landsknechtek³⁶, akiket szívesen fogadtak szolgálatukba más államok hadseregei is. A landsknechtek fegyverzete a pika, alabárd és pallos volt. Később egy részüket kézi lőfegyverrel is ellátták. Mély tömör alakzatban harcoltak, kiképzésben részesültek, a bonyolult átcsoportosításokat is végre tudták hajtani. A landsknechtek a harchoz négyzetformájú zászlóalj alakzatban álltak fel.³⁷

A toborzás következtében a zsoldos csapatok személyi állománya rendkívül vegyes volt. A csapattestek vegyes összetétele miatt nagyon nehéz volt a fegyelem biztosítása. A fegyelem jogi alapját a szerződés jelentette, de elsősorban a zsold pontos kifizetésétől függött. A fegyelmet fizikai kényszerrel, vagy a hadvezér utasításai alapján működő „közkatona bíróságok” ítéleteivel, vagy súlyosabb esetekben a hadbírók által kiszabott halálbüntetéssel próbálták fenntartani.

A gazdag államok jelentős pénzforrásokkal rendelkeztek és nagy összegű kölcsönöket is felvehettek. Megnövelhették a zsoldosok létszámát, és a zsoldos egységek zsoldos hadsereggé növekedtek. A XVI. század végére a zsoldos seregek létszáma már több tízezer katonából és tisztből állt. Kezdetben a zsoldosok szolgálati idejét három hónapban állapították meg (általában a hadjáratok idejére), a század végére már egyéves szolgálatot vállaltak. A szerződésen kívüli időszak folyamán a helyi lakosság terhére éltek (állami garanciával), hogy elejét vegyék a rablásoknak. Így alakult ki a landsknechtek tartaléka, és ezzel lényegében hivatásos katonákká váltak.³⁸

³⁶ Kezdetben a német császári seregbe verbuvált német zsoldos gyalogosokat neveztek landsknechteknek.

³⁷ Razin 1961. 516.

³⁸ Uo. 518.

A landsknechtek szívesen látott zsoldos katonák voltak Európa-szerte. Többek között a magyar hadszíntéren is jelentős szerepet vállaltak. Ezt bizonyítja I. Ferdinánd 1556. február 26.-án kelt levele, amely szerint Ferdinánd arról értesíti magyar parancsnokát, hogy csapaterősítésként 300 landsknecht katonát már Győrbe küldött.³⁹

A zsoldos seregek ezredeből (Regiment), az ezredek századokból álltak. A századok 10 fős káplárságokra tagozódtak. Egy német ezredhez 10 –18 század tartozott, a századokban hivatalosan 400 katona volt. A valóságban a századok létszáma mindig kisebb volt. Gyakorlatilag az ezredek és a századok adminisztratív egységek voltak. A harcászati egység viszont a századokból álló négyzet alapú oszlop volt. Ezt a németek csapatnak (Bande), a spanyolok terciának nevezték. Ez a szervezés lehetővé tette, hogy a csapatok az új, tökéletesebb tüzfegyver alkalmazásával sikeresen megoldják harcászati feladataikat. Ekkor még a tüzérség lövegei nem tagozódtak a harcászati egységekbe.⁴⁰

Összegzésül elmondható, hogy a korabeli szakértők a zsoldosok katonai szakértelmét emelték ki. Szerintük rendszeres zsoldfizetéssel alkalmazásuk problémamentessé válik, csak éppen kevés olyan állam akadt, melynek annyi pénze lenne, hogy rendszeresen fizetni tudja zsoldosait. Lehet, hogy a panaszok nem szűntek meg ellenük, harci értékük mégis annyira szembetűnő, hogy mindenütt előnyben részesítik őket a paraszti katonasággal, általában a nemzeti hadsereggel szemben. Valójában a hadviselés fejlődésének ők az igazi hordozói, és minden újítás, ami a hadviselésben végbemegy, elválaszthatatlan tőlük.⁴¹

Fontos még megemlíteni a kozákokat, akiknek a korabeli hadviselésben fontos szerepük volt. A kozákok⁴² gyakorlatilag a jobbágyság elől Lengyelországból, Litvániából és Oroszországból elmenekült keresztények leszármazottai. Azok az államok, amelyek kozák katonaságot toboroztak, részint feudális eredetű, részint diplomáciai megállapodásokon alapuló, részint pedig a zsoldos csapatok felfogadásához hasonló és szinte a szervezett hadviselés kezdetéig visszamenő hagyományt folytattak, melynek révén az államok különféle formában, de mindenképp kiképzett, bármikor bevethető katonasághoz jutottak.⁴³

³⁹ Hadtörténelmi Levéltár VII. Török Kori Gyűjtemény 1556/2.

⁴⁰ Razin 1961. 520.

⁴¹ Perjés 1979. 101.

⁴² Török eredetű szó, amely jelentése: szabad ember

2.3.4 A magyar hadszíntér sajátosságai a XVI. században

Magyarország három részre szakadásával gyakorlatilag az egységes magyar hadszervezet megszűnt. Az ország nyugati és észak-nyugati része a Habsburgoké lett tehát a Királyi Magyarország katonái a bécsi haditanács irányítása alá kerültek. A magyar katonaság legjobbjai a végvári rendszer erődítményeiben szolgáltak. Ezek a katonák elvileg zsoldos katonák voltak, de zsoldot ritkán, vagy rendszertelenül kaptak. Ezt a tényt az a levél is alátámasztja, amit I. Ferdinánd írt a Magyar Kamarának 1551. július 10-én, amely szerint a neki alárendelt erdélyi katonáknak rendelt zsold már hosszú ideje nem érkezett meg. Arra kéri a Kamarát, hogy minél hamarabb küldjék el nekik az elmaradt hópénzt.⁴⁴

A végvár rendszer kialakításának igénye a 1541 nyarán a regensburgi birodalmi gyűlésen merült fel. A két civilizáció (keresztény – oszmán) találkozásánál a „zsákmányra éhes barbár” szomszéd beütéseket hajtott végre, ami ellen a keresztény népnek már a határőrizet hathatósabb módszereivel kellett védekeznie. Az oszmán szomszédság egyik oldalról állandó és súlyos veszélyt jelentett, másik oldalról a veszély elhárítása külön taktikát és katonai csapatokat jelentett.⁴⁵ Frangepán Ferenc érsek kifejtette, hogy Magyarország közepe sík terület, s a Török Birodalom inváziója csak a hegyvidék kezdeténél tartóztatható fel. Felvázolta a védelemre képes végvárrendszer alapvető elveit sok évtizedes harci tapasztalat alapján. Így tehát a Királyi Magyarország és az Oszmán Birodalomhoz csatolt országrész határát ez a hosszú, rendszer jellegű, végvárak együttesét alkotó, nagyjából mindenütt a sík föld és a hegyvidék találkozásánál lévő végvárrendszer jelentette, amely több évtized alatt alakult ki.⁴⁶ A sík területeket legfeljebb a kiterjedt mocsárvidék védte (Dráva, Balaton). Így a síkvidéken csak a zárt terepszakaszok közötti átjáróhoz kellett erődöt építeni (Például Kanizsa vára).

A várkatonaságon kívül jelentős szerepük volt a mezei hadaknak, akiket a rendek szavaztak meg háború esetén, alacsony zsoldért. Alkalmankénti létszámuk 4 – 10 000 fő közé tehető. Harcértékük és fegyverzetük alacsony színvonalat képviselt. A 3-4 ezer főt kitevő nemesi felkelés (resurrectio) sem volt jobb, mivel a nem katonáskodással foglalkozó nemesség nem szívesen vállalt katonai szolgálatot. A

⁴³ Keegan 2002. 17-18.

⁴⁴ Hadtörténelmi Levéltár VII. Török Kori Gyűjtemény 1551/4.

⁴⁵ Perjés 1999. 25.

⁴⁶ R. Várkonyi 1999. 72.

későbbiek folyamán lehetővé vált a helyettes katonák kiállítása. A főnemesek magánkatonasága már nagyobb harcértéket képviselt, létszámuk kb. 4 000 főt tett ki, de döntő többségben saját érdekükben alkalmazták őket.

Ezen kívül a magyar hadszíntéren jelentős szerepet játszottak a hajdúk, akik a török hódítás elől menekültek. Két részre tagozódtak: a végvári szolgálatot ellátó királyi hajdúk és a szabad hajdúk, akik közül háború esetén toboroztak.⁴⁷ A hajdúkatonaság egy része továbbra sem hagyott fel rabló, pusztító életformájával a hadjáratok között. Egy korabeli forrás szerint: „az ide ki való prédáláshoz szokott s tolvajláshoz tanult nemzet annyira elvetemedett, ... ha az ember büntetni akarja, mindjárt az más fél közzé való szökéssel s menetellel fenyegetőzik, kopját nem akar viselni.”⁴⁸

A Magyarországon szolgáló idegen katonaság zömét nyugati országokból származó várórség és mezei hadak alkották. Jelenős számú, 1527-1556 között mintegy 12-15 000 spanyol és itáliai zsoldos tartózkodott Magyarországon. 1532 után általában Székesfehérvár, Esztergom, Komárom, Pápa váraiban helyezték el V. Károly jóvoltából küldött zsoldosokat, tehát az oszmánok valószínűsíthető útvonalában. A nyugat-európai zsoldosok számára a magyar hadszíntér mintegy „hadi iskolaként” szolgált, amivel megalapozták további pályafutásukat.⁴⁹

Közülük kiemelkedő Bernardo de Aldana magyarországi tevékenysége, amely árnyalja a magyar hadszíntér sajátosságait. 1549. április 4-én I. Ferdinándhoz írt levelében azt írja, hogy „megérkezett Salm gróf és megszemlélte a haderőt. Jó lett volna, ha ágyút is tudtak volna hozni, amikor idejöttek, bár a fagyok miatt az utak járhatatlanok. Balassa Menyhért erősíti várait és tiltakozott az ellen, hogy elzárják a térség átjáróit. A márciusi zsoldot rendben kifizették. Kéri Őfelségét rendelje el, hogy az áprilist is ilyen pontosan fizessék. A harci morál fenntartása is megköveteli a pontos fizetést, mivel meg kell a katonákkal értetni, hogy Balassa földjein nem fosztogathatnak úgy, ahogy az ellenséges területen szokás, hanem tekintsék Őfelsége területének. ... Megköszöni Őfelségének azt a kegyet, hogy az üresedést a regimentben itteni emberekkel tölti be.”⁵⁰

A nyugati zsoldosok jelenléte ellenére elmondható, hogy a XVI. századi magyar hadművészet eltér az Európában megszokottól. Egyik oka az volt, hogy a végvárak

⁴⁷ Hadművészet 1986. 38.

⁴⁸ B. Szabó - Somogyi 1996. 54.

⁴⁹ Korpás A. 2.

⁵⁰ Korpás B. 7.

védelme sajátos harcmódot igényelt, nyílt csatára csak ritkán került sor. A végvári harcok, portyázások, lesvetések alakították ki a magyar könnyűlovas, a majdani huszár típusát.

Jelentős számú forrás emlékezik meg erről a különös hadiállapotot jelentő világról. A magyar hadművészet számára kiemelkedő fontossággal bír az 1550-es évek hadi eseményei. Az 1551-52-es török offenzíváról és az ellene tett lépésekről így emlékeznek meg a korabeli források: Horwatinowith kapitány írja Szolnokról 1551. november 11-én parancsnokainak, Teuffel Erasmusnak és Thúrzó Ferencnek azt, hogy Lippa városát a törököktől elfoglalták, a török csapatok a várba vonultak vissza, a magyarok az ostromot folytatják. Közli, hogy a törökök létszáma kb. 2 000 fő, három főtiszt is a csapatokkal van, a várat remélhetőleg rövid időn belül elfoglalják.⁵¹

Temesvár 1551-es sikertelen ostroma után a következő évben a Török Birodalom újabb, nagyobb szabású hadjáratra szánta el magát. Dobó István, az egri vár kapitánya így ír értesüléseiről 1552. május 29-én: Egy török fogolytól értesült arról, hogy a hadjáratot nem a szultán fogja vezetni, hanem a seregek vezére Almát basa lesz. A hadjárat Szolnok, Eger majd Kassa ellen fog irányulni. Nándorfehérváron gyülekeznek a török csapatok, eddig kb. 100 000 katona várja a hadjárat kezdetét. A budai pasa közben Egert és Szolnokot akarja ostromolni. Ezért a vár kapitánya sürgősen katonákat és hadfelszerelést kér.⁵²

A korabeli várostromokról kiváló leírást ad Forgách Ferenc. Eger hősieles védelméről többek között így ír, amiből érzékelhető a korabeli magyar várostromok sajátossága: "Ali basa a védők erejének megpróbálása véget három hatalmas ágyút a domb ellen irányozván, mindegyikkel három-három lövést adatott le a várra: akkor a mieink a szentély tetejéről – amint említettük – odairányították ágyúikat, és olyan rettenetes golyózáport zúdítottak rájuk, hogy még a következő öt napon is, amíg az ágyúharc folyt, sok ellenséges ágyúról leszakították a kerekeket és a talpat, és így használhatatlanná tették, sokat pedig végképp szétlőttek. Mert Arslán bég ugyanekkor a ferences monostorból négy csatakígyóval, minden irányba figyelve, a várat támadta, amerről a mieink tüzeltek, és Nagy Antalt halálosan megsebesítette. De éjszaka, mikor pihentek az ágyúk, a mieink betömködték a réseket, és mivel a nagyobb ágyúk rengeteg lőport fogyasztottak, ettől fogva csak a kisebbekkel

⁵¹ Hadtörténelmi levéltár VII. Török Kori Gyűjtemény 1551/6.

⁵² Hadtörténelmi levéltár VII. Török Kori Gyűjtemény 1552/8.

tartották távol az ellenséget, úgy gondolván, hogy kell az még a rohamok elhárításához és a hosszabb ostromra.⁵³

A „nagy háborúknak” nevezett hadjáratokat a „kis háborúknak” nevezett időszak követte, amelyre jellemző volt a folyamatos portyázás, zsákmányolás, beütés mind magyar, mind török részről. A budai pasa ezt írja Ernő főhercegnek 1578. május 6-án: A magyar végvári katonák Eger, Kassa és Tokaj környékén portyáznak. Hatvan és Jászberény körzetébe is eljutottak. Egy kisebb csatában foglyul ejtettek 15 török katonát és néhányat megöltek. A budai pasa arra kéri a főherceget, hogy ezeket a rajtaütéseket tiltsa meg.⁵⁴

A végvár rendszer állandósult szervezetét, a szervezet szilárd egységeit a várkerületek alkották. A felső-magyarországi, az alsó-magyarországi, a dunántúli, báni határkerületek élén a Haditanács által kinevezett főkapitányok álltak. A kerületi főkapitányok kizárólag magyarok, a végvidéki főkapitányok többnyire a császári hadszervezet tagjai.⁵⁵ A végvári katonaság etnikai összetétele igen vegyes volt. Kivételes esetekben, amikor például 1577-ben Rudolf császár és Báthory István között rossz volt a viszony, a császár elrendelte, hogy a magyar végvárakat inkább német, mint magyar tisztekkel és katonasággal erősítsék meg.⁵⁶

2.4 A térség katonaföldrajzi elemzése

2.4.1 Az általános földrajzi helyzet

Báthory István hadjáratai szárazföldi területeken zajlottak, a tengerpartoktól távol. A hadjáratok relatív földrajzi helyzetét a következőképpen adhatjuk meg: a hadműveletek Európában, Kelet-Európában, illetve a Kelet-európai síkság nyugati részén történtek, a Kelet - Közép Európai bázisra támaszkodva.

A Lengyel-litván Unió és IV. Iván Oroszországa is nagy méretű országnak számított. Ez a nagy kiterjedés, a hatalmas távolságok súlyos problémát jelentettek a hadjáratok megszervezésénél és végrehajtásánál.⁵⁷

Jelen esetben a határviszonyoknak különleges katonaföldrajzi jelentősége van. Mindkét államalakulat határának ellenálló képessége vegyes volt. A határt iránya szerint kihajló határszakaszok jellemezték. A határok jellege a védelem és a

⁵³ Forgách. 11.

⁵⁴ Hadtörténelmi levéltár VII. Török Kori Gyűjtemény 1578/17.

⁵⁵ R. Várkonyi 1999. 76.

⁵⁶ Hadtörténelmi levéltár VII. Török Kori Gyűjtemény 1577/5.

⁵⁷ Figyelembe véve az akkori szállítási és közlekedési lehetőségek lassúságát is.

támadás szempontjából kiemelkedő jelentőségű. Adott esetben a határ csak kisebb részben futott természetes akadályon, többségében részben zárt, vagy nyílt terepszakaszok voltak a jellemzőek. A zárt határszakaszokat részben folyók (pl. Dnyeper), tavak (Csúd - tó) és mocsaras vidékek, például a Pripjaty - mocsár⁵⁸ jelentették. A határ döntő szakasza nyílt, mesterséges határ volt, ami kedvezett a hadjáratok kezdeményezésére.

A határok állandóságáról elmondható, hogy ez a tényező Báthorynak kedvezett, mivel voltak olyan területek, amelyeket Rettegett Iván cár csak néhány éve csatolt el, és hatalmát ezeken a területeken még nem tudta megszilárdítani. Ezzel is magyarázható Báthory első hadjáratának, Polock ostromának sikere 1579-ben.

A határ menti területek nemzetiségi összetétele is Báthorynak kedvezett, mivel az orosz cár területének egyes határ menti részein olyanok éltek, akik nem kértek az orosz uralkodó uralmából, akik főképpen frissen elfoglalt területeken laktak.

2.4.2 A természeti és katonai tényezők

Az éghajlati viszonyok igen jelentős katonaföldrajzi tényezőként jöttek számításba. A vizsgált hadjáratokban is jelentős szerepe volt az éghajlati körülményeknek. Ezek a tényezők rendkívüli hatással voltak a hadműveletek tervezésére, a haderő felszerelésére. Az időjárási elemeknél jelentős fontossággal bírt a hőmérséklet. Ezen a hadműveleti területen mindig is a rendkívül alacsony hőmérséklet volt a jellemző télen.

A hadműveleti területek éghajlata szélsőségesen kontinentális, talán, ha 150 olyan nap van egy évben, amikor nem fagy, az átlagos hőmérséklet januárban – 10°C, júliusban pedig 18°C körüli.

Jellemző Báthory István 1581-es hadjárata, amely Pszkov ostromát és téli körülzárását eredményezte. Ekkor még nem volt szokványos a téli hadviselés, amely az akkori katonákat rendkívüli nehézségeknek tette ki. A rettenetes hidegről a források a következő módon tesznek említést: „Micsoda szörnyűséges fagyok szakadtak ránk! Kalyibáink recsegnek, néhány legény az őrségben holtan fordult le a lováról.” Az emlékiratok szerzője ezt írja október 6-án: „... a fagyok itt egyre keményebbek; már beálltak a folyók, nem másként, mint nálunk Karácsony táján. A

⁵⁸ A Pripjaty - mocsár Európa legnagyobb mocsara, mely mindig is befolyásolta a térségben végrehajtott hadműveleteket.

szerencsétlen gyalogosok potyognak a nagy hidegtől, mi pedig földre ássuk magunkat, kemencéket építünk”.⁵⁹

A csapadékviszonyok is hátráltatták a hadműveleteket. A kora ősszel és késő tavasszal állandóan hulló csapadék járhatatlan mocsárrá változtatta a terepet. A hosszan tartó téli időszakban viszont a nagy mennyiségű hó okozott nehézséget a csapatok mozgásában, a felszerelés szállításában. Ebben az időszakban a folyamatos köd befolyásolta a látási viszonyokat és többek között nehezítette a tűzérségi tűz alkalmazását.

Az utak és a talaj minőségéről a következő forrás tanúskodik: „Báthory seregét késleltette az utak nehézsége, az erdős alig járható helyek, a fák össze-vissza nőtt ágai mintegy folytonos határgyepű akadályozván. Emellett a sok tó és a mocsaras talaj miatt, mely lovak, emberek nyomai, lábai alatt süllyedett, a csapatok nagy erőfeszítéssel haladtak előre”.⁶⁰

A domborzati viszonyok kedveztek a hadjáratnak, de meg kell jegyezni, hogy a várak nehezen megközelíthető helyeken épültek. A domborzattal együtt fejti ki hatását a növényzet és a vízhálózat. A növényzetről elmondható, hogy akkor ezt a területet sűrű, összefüggő erdőségek jellemezték, amelyek jelentősen akadályozták a csapatok mozgását. A terméketlen földek is megnehezítették a katonák ellátását. A korabeli leírás szerint a nyári hónapokban semmi sem szorongatta annyira a katonákat, mint a takarmány hiánya. „Mintegy 60 000 lépés távolságra erdő volt, s oly terméketlen és kiaszott a föld, hogy mindennemű takarmány hiánya miatt a katonák fakéreggel és ágakkal táplálták a lovaikat”.⁶¹

A sűrű vízhálózat is megnehezítette a hadműveletek végrehajtását, habár több esetben is volt arra példa, hogy vízen szállították az ostromszereket és a hadfelszerelés jelentős részét.

Ezek mellett Rettegett Iván hadseregéről elmondható, hogy jelentős erőt képviselt. Katonai létesítményeik és területük katonaföldrajzi értékelése kapcsán jellemző az első livóniai hadjárat, amelynek célja Polock és környékének visszafoglalása volt. Erről a vidékről egy korabeli forrásban a következő módon tesznek említést, amely sok fontos katonaföldrajzi vonatkozást említ meg. „Polock földje mintegy 150 000 lépés⁶² hosszú, és ugyanolyan széles; nagyon termékeny,

⁵⁹Piotrowski. 234.

⁶⁰Gyulai. .203.

⁶¹Uo. 203.

⁶²kb. 110 km.

sok folyója és tava van. A Dzwina⁶³ folyó hajózható, a moszkvai állam területén, nem messze Toropectől ered, torkolatánál Riga kikötője található, s minden északi folyó közt a legkellemesebb és legszebb. Moszkva felől a Dryssa és az Uswiat ömlik bele, Litvánia felől a Dzisna és az Ula, Szmolenszk felől pedig a Kaspla. Sok litván és rutén vár áll a folyó mentén, különösen a kisebb mellékfolyók beömlésénél, s nevük is e folyóktól származik.”⁶⁴

Pszkov városának és várának ostroma döntő hatással volt a hadjáratok végső kimenetelére, ezért fontos katonaföldrajzi jellegű leírása. Ilyen leírás alapján már meg lehet határozni az ostrom módját. „Nagyon nagy város ez, Lengyelországban ilyen nagy nincs is, az egész falak veszik körül, a templomok, mint fák az erdőben, olyan sűrűn sorakoznak egymás mellett, és mind kőből épült, a falak mögött a házakat nem látni. A vár egy kellemes síkság közepén áll”.⁶⁵

2.4.3 Társadalmi és gazdasági tényezők

A társadalmi tényezőket jellemzi, hogy ekkor a hadművelési területen a lakosság túlnyomó többsége falun élt, a népességnek legfeljebb 2-3%-át tették ki a városlakók. A városok döntő többsége mindenekelőtt katonai-adminisztratív feladatot látott el. Lakosságuk elsősorban katona-, egyházi-, hivatalnokkelemből állt, és erősen magán viselte a környék mezőgazdasági arculatát. Ilyen településeknek számítottak a Báthory által ostromlott városok is.⁶⁶

Az adott területeken a mezőgazdasági rendszerek és a művelési technika elmaradott volt, a természetes gazdaság egyeduralkodója, az embrionális áru- és pénzviszonyok, a kezdetleges kézművesség, a még erőtlén kereskedelem és a gazdaságilag gyenge városok voltak a hadművelési területen. A bázist jelentő hátszországban sem volt más a helyzet.

⁶³ Dzwina (Dwina) – ma Daugava folyó. Lettországnál Rigánál éri el a tengert.

⁶⁴ Heidenstein.181.

⁶⁵ Piotrowski. 220.

⁶⁶ Polock, Velikie Luki, Pszkov

3. AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG, LENGYELORSZÁG ÉS OROSZORSZÁG A XVI. SZÁZADBAN

3.1 Az Erdélyi Fejedelemség kialakulása (Erdély Kelet-közép Európában)

Az erdélyi fejedelemség kialakulásához vezető események sorát Szapolyai János nyitja meg. A mohácsi csatában elesett II. Lajos után keletkezett hatalmi vákuumban sikerült megkoronáztatnia magát 1526. november 11-én, és ezzel régi óhaja teljesült. Előnyös helyzete mintegy egy hónapig tartott, Ferdinánd királlyá választásáig. János király számára nyilvánvalóvá vált, hogy ellenfelével fegyveres úton, vagy tárgyalások során kell az országért megküzdenie. Abban bízott, hogy ellenfele nem tud sereget küldeni ellene, és diplomáciai tárgyalások során megegyezésre jutnak. Hasonló illúziói voltak Szulejmán szultánnal kapcsolatban is, mivel abban bízott, hogy sikerül egyenrangú félként békét kötnie vele.

„Öreg” Zsigmond lengyel király közvetítésének eredményeképpen 1527. júniusában Olmützben tárgyalások kezdődtek, de a Ferdinánddal való békés megegyezés nem valósult meg. A szultán időközben felkínált ajánlatát pedig először egyáltalán nem vette komolyan, amit a magyar politika hagyományos törökellenessége érthetővé tesz. Viszont a törökök hadi akciói megerősítették Szapolyait abban, hogy az Oszmán Birodalom nem fogja eltérni a Habsburgok magyarországi berendezkedését. Az események pedig arra intették, hogy a két ellenség közül a török az erősebb.⁶⁷

Szapolyai már a sikertelen olmützi tárgyalások után külföldi szövetségesek után nézett. Diplomáciai tárgyalásait felgyorsította az ellene júliusban vezetett hadjárat, amely bebizonyította, hogy hadserege elégtelen az ellenállásra és az országon belüli támogatottsága is csökkent. Első útja a Habsburgok ellenségének és rokonának, „Öreg” Zsigmond lengyel király udvarába vezetett. Hamarosan létre is jön a lengyel király által közvetített szövetség a Habsburgok legfőbb ellenfelével I. Ferenc francia királlyal, amely alapján Antonio Rincon követ, Franciaország keleti politikájának irányítója a szövetség megkötése miatt Budára érkezett. Szapolyai

⁶⁷ Erdély Története I. 1986. 411.

diplomátája, Hieronim Laski⁶⁸ – nem véletlenül - csak később ért Franciaországba. Laski Franciaországon kívül még Angliában is járt és nemcsak megerősítette Rincon híreit, hanem azt is kifejtette, hogy Szapolyainak nem szabad reménykednie V. Károly közbelépésében, mert ő minden aggálya mellett sem fogja visszatartani öccsét a magyar ügyektől. Bethlen Farkas⁶⁹ ettől eltérően a tárgyalások időpontját 1527. március elejére teszi és így ír az Antonio Rinconnal való találkozásról: Rincon „aki királya nevében részint Lajos nagyon szerencsétlen halála fölött érzett fájdalmát fejezte ki, részint szerencsét kívánt mind a királlyá választott Jánosnak, mind pedig az egész pannon nemzetnek, hogy saját honfitársára ruházta a királyi hatalmat, végül pedig ünnepélyes szövetséget kötött János, Pannónia új királya és saját ura, Ferenc, Franciaország királya között”.⁷⁰

Ezzel 1527. július 2-án Budán csatlakozott a cognaci Habsburg-ellenes ligához. (Ez Franciaország, a Pápaság, Milánó, Velence és Firenze szövetsége, amely 1526. május 22-én alakult.)

Az „ünnepélyes szövetségből” valójában nem lett semmi. Valójában a francia király ugyanarra a sorsra szánta Szapolyait, mint Szulejmán szultán: felhasználható eszközként a fő ellenség, a Habsburgokkal szemben.

Mindezek az erőfeszítések hiábavalónak bizonyultak, mivel Ferdinánd hadjáratában elfoglalta Budát, Tokajnál döntő vereséget mért Szapolyaira és november 3-án törvényesen megkoronázták Székesfehérváron.

János király az országból kiszorulva külpolitikailag is teljes mértékben elszigetelődött. Nem kapott segítséget sem a cognaci ligától, sem a megkeresett VIII. Henrik angol királytól.

Noha a hazai nemesség nagy része is elpártolt tőle, nem szándékozott lemondani. Más külpolitikai segítségen gondolkozott, és már 1527. október 18-án útnak indította követét Isztambulba. Végül 1528. február 28-án kötötték meg a szövetséget, amely alapján végérvényesen a török orientáció mellett döntött és a magyar uralkodó a szultán vazallusává vált.

⁶⁸ Hieronim Laski: kezdetben Öreg I. Zsigmond, majd 1527-től I. János, végül 1536-tól haláláig, 1541-ig I. Ferdinánd diplomatája volt, számos követségben és megbízatásban.

⁶⁹ Bethlen Farkas (1639-1679) erdélyi történetíró, I. Apafi fejedelem tanácsosa, majd erdélyi kancellár.

⁷⁰ Bethlen 2000. 59-60.

Szapolyait a tárgyalásokon Hieronim Laski, a kiváló lengyel diplomata képviselte, aki ekkor többek között azt is elérte, hogy János király egyenlőre adófizetés nélkül kapja meg a szultán támogatását.⁷¹

Az Oszmán orientáció sem volt véletlen. Mohács után a magyar nemesség dühe különös módon nem a török, hanem a németek ellen irányult. Szapolyai is úgy érezte, hogy az támadta hátba, akitől a legnagyobb segítséget várta. A lengyel követek ekkori jelentésében szó szerint ez áll: „Oly nagy itt a németek elleni gyűlölet, nem tudjuk, miféle végzet miatt, hogy mellettük a törököket szinte testvéreknek és barátoknak tartják”.⁷²

Laski esetében nem csak rajta múlt a siker, hanem a Velencei Köztársaságon is, amely igyekezett növelni a Habsburgok ellenfeleinek a számát és a magyarok megnyerésének érdekében szakadatlanul engedékenységre bízta a Portát. A velenceiek félhivatalos képviselője, a dózse mostohafia, Gritti isztambuli bankár, Ibrahim nagyvezír bizalmasaként személyesen egyengette Laski útját. Laski nem tért vissza üres kézzel Isztambulból magával hozta a szultán hitlevelét, amelyben békét és barátságot ajánlott fel I. Jánosnak.⁷³

1530 januárjára Magyarország történetében eddig soha nem ismert állapot köszöntött be. Az ország két részre szakadt, mindkettőnek saját királya volt és mindkettő kizárólag idegen támogatással tudott fennmaradni. A folyamat, amelyet a mohácsi csata indított el, már ekkor eljutott arra a pontra, amely ezután másfél évszázadig meghatározója lesz hazánk sorsának. Ekkor I. Ferdinánd a „status quo” alapján fegyverszünetet javasolt, amelyet Visegrádon írtak alá. Ez a szerződés - még ha csak pár hónapig is - első ízben szentesítette az ország kettészakadását.

Mint láttuk, az 1530-as évek ismertetésénél nem hagyhatjuk ki Gritti személyét. Gritti, aki török követként járt először Magyarországon, majd megbízottként ténykedett nagy befolyásra tett szert János király udvarában. Rábízták a kincstári ügyeket, majd kinevezték az ország kormányzójává és a hadsereg főkapitányává. A magyar rendek tiltakoztak a kinevezései miatt. (Fő vetélytársa Nádasdy Tamás volt.) Bethlen nem annyira részletezi, de a szakirodalom leírja, hogy Gritti egész egyszerűen egy szélhámos volt. Tőle várták a török támogatás biztosítását, belső ellenzék megfékezését, pénzügyek rendbetételét és hitelek

⁷¹ Szabó B. 2005 B. 307.

⁷² Barta 1979 25.

szerzését. Valójában Gritti Erdély és a Felvidék bányakincseinek kereskedelmét próbálta Velence és Isztambul felé fordítani. Eszközeiben nem válogatott és végül János király is megbánta, hogy ilyen magas pozícióba emelte. Egy ellene kitört felkelésben végeztek vele Erdélyben.⁷⁴

Gritti halála lehetőséget adott egy igazi politikus és államférfi, Fráter György felemelkedéséhez. Személye és politikája a mai napig is vita tárgya. A király első számú bizalmi embere lett. A váradi püspöki cím és a kincstartói hivatal vezetése mellett királya nevében nagy hozzáértéssel fogott a külpolitika irányításához is. A diplomáciában János király néhány feltétlen engedelmességű hívére is számíthatott. Brodarics István püspök, Statileo János püspök, Frangepán Ferenc érsek vezették a legtöbb nehéz tárgyalást, utaztak a legtöbbet külföldre végrehajtva Szapolyai külpolitikai döntéseit. Fráter György akkor tett nagy diplomáciai érzékéről tanúbizonyságot, amikor 1537 őszén I. Ferdinánd csapatai súlyos vereséget szenvedtek a töröktől és a harcokból kiábrándult Habsburg uralkodó most már hajlott a tartós békére I. Jánossal. A titkos tárgyalásokat magyar részről Fráter György vezette, amelyek 1538. február 24-én, Váradon hoztak eredményt. A tárgyalásokról a következőket nyilatkozta Johann Wese lundi érseknek, aki V. Károlyt képviselte a tárgyalás-sorozaton⁷⁵: „Ezúttal először avatkozom bele abba, mi legyen a békével. Eddig nem tettem, bár a lengyel király és más fejedelmek sokszor nógattak erre. Most azonban meglesz a béke”.⁷⁶

A váradi béke értelmében mindkét uralkodó megtarthatta éppen uralma alatt álló területét, Szapolyai János pedig kötelezte magát, hogy halála után országgrészét Ferdinánd öröklí, míg akkor is, ha közben fiú utóda születne. Az esetleges fiú utódot egy Szepességben kialakítandó hercegséggel kell kárpótolni.

A szerződés megkötése után szinte azonnal kétségek merültek fel végrehajthatóságával kapcsolatban. Többek között Ferdinánd bátyja, V. Károly súlyos vereséget szenvedett tengeren a törököktől, és úgy tűnt, hogy a Habsburgoknak nem lesz elég erejük Magyarország egyesítésére. Ezt érzékelve János király más utat keresett az ország és saját helyzetének rendezésére. Tárgyalásokat kezdett a lengyel uralkodóval, Zsigmond királlyal. Megállapodásuk

⁷³ Erdély Története I. 1986. 411.

⁷⁴ Szabó P. 2000. 30.

⁷⁵ A tárgyalásokon János királyt Fráter György mellett Frangepán Ferenc kalocsai érsek és Brodarics István váci püspök, Ferdinándot von Vels (tanácsos, kamarás és Ferdinánd főhadparancsnoka képviselte. (Szabó B. 2005. B. 310.)

értelmében, 1539-ben feleségül vette Zsigmond második lányát, Izabellát, akitől egy év múlva fia született. Az ekkor már haldokló uralkodó Fráter Györgyre bízta országa irányítását, aki a váradi béke ellenére a gyorsan összehívott rákosi országgyűlésen a csecsemő János Zsigmondot Magyarország királyává választotta. Miután királlyá választotta a csecsemő János Zsigmondot, követet menesztett Konstantinápolyba Werbőczy kancellár személyében. Október 17-én a szultán jóindulatáról biztosította a követet, aki hazatérve így jelentett: „Boldog emlékezetű legkegyelmesebb urunk fiát a felséges császár meghagyta az atyai trón birtokában, teljes joghatósággal Magyarország és Erdély egész területén”.⁷⁷

Tehát a döntést a szultán is jóváhagyta. Viszont a Habsburgok nem tűrték el a szerződésszegést, és 1540 őszén I. Ferdinánd követe érkezett meg Hieronim Laski személyében (aki nemrég még I. János király oldalán teljesített diplomáciai szolgálatot) Konstantinápolyba és beárulta a szultánnak a váradi békét. Tárgyalásai sikertelenül zárultak és csak egy év után halálos betegen szabadult.

Ferdinánd katonai erőt is bevetett, de ez sikertelen volt. A magyar politikai vezetés egy része a török Portához fordult segítségért. Többek között ez is azt eredményezte, hogy I. Szulejmán bizalma a magyarok iránt megszűnt és megszállta az ország középső részét, ahol Buda központtal új vilajetet hozott létre. Buda 1541. augusztus 29-ei elfoglalása után már augusztus 31-én Erdély, a Tiszántúl, és a Temesköz kormányzását évi 10 000 forint adó fejében Izabella királynéra és Fráter Györgyre bízta, akik csecsemő királyfival először Lippára távoztak. Ezzel közel 150 évre az ország három részre szakadt. Nem tudni mi volt Fráter György pontos elgondolása, de hátralévő életében az ország egyesítésén próbált munkálkodni. Amikor János király halála után a magyar uralkodó osztály többsége Ferdinánd mellé állt, Szulejmán szultán eredeti elképzelése, a tőle függő egységes Magyarországról tarthatatlanná vált. Ezért döntött Buda és az ország középső részének elfoglalása mellett. Miután a veszély csak a Habsburgokkal állt fenn, eredeti koncepcióját nem kellett az ország keleti felét és Erdélyt illetően megváltoztatnia. Így jöhetett létre az önálló erdélyi államalakulat. A későbbi események azt mutatják, hogy ezt a szulejmáni koncepciót, az őt követő szultánok és vezető emberek vezérelyként fogadták el.⁷⁸

⁷⁶ Barta 1977. 60.

⁷⁷ Barta 1977. 68.

⁷⁸ Perjés 1988. 84.

Az újonnan kialakuló országrész politikai irányítója Fráter György maradt, aki kezében tartotta a diplomácia irányítását is. 1541 végére újra feléledt a remény, hogy egy hathatós német beavatkozás kedvező fordulatot hozhat a török elleni háborúban. Felvette a kapcsolatot I. Ferdinánd diplomáciai képviselőivel és 1541. december 29-én megszületett a gyalui egyezmény. Ez a szerződés nagyban emlékeztetett a váradi szerződésre. Kimondta Magyarország egyesítését Ferdinánd alatt és intézkedett a Szapolyaiaknak járó kárpótlásról is (ők már csak Szepes várát és tartozékait kapnák meg). Itt feltétlen meg kell jegyezni, hogy Fráter György úgy szövegezte a szerződést, amely alapján kiderül, hogy Ferdinánd sikerétől tette függővé a behódolást. Óvatossága ezúttal is indokoltnak bizonyult: a nagyszabásúnak indult Habsburg hadjárat csúfos kudarccal zárult és a török ellentámadás eredményeképp a Hódoltság területe is megnőtt. Így nem maradt más, mint 1542 végén a tordai országgyűlés lemondott a gyalui szerződés végrehajtásáról és elismerte János Zsigmondot uralkodójának, majd később 1543-ban beküldték a Portának az országrész első adóját. A tényleges kormányzás ekkor is Fráter György kezében volt, habár Izabella királyné kezdettől fogva nehezen tűrte, hogy kirekesztik a hatalomból, ami a későbbiekben sok nézeteltérés alapja lett.

Fráter György országszervező tevékenysége idején kedvezőtlenül alakultak a külpolitikai viszonyok. V. Károly újabb háborúba bonyolódott a franciákkal. Ferdinánd király 1545-ben úgy döntött, hogy átmenetileg feladja a török elleni küzdelmet és fegyverszünetet kötött a szultánnal. Hiába kérte V. Károlytól Fráter György az ország megoltalmazását, a fegyverszünetet béke váltotta fel. V. Károly a birodalom ügyeit előbbre valónak tartotta, mint Magyarország töröktől való megoltalmazását.⁷⁹

György barát újabb döntő lépésre szánta el magát, hogy felrázza Ferdinándot a török kérdéssel kapcsolatban. 1549 szeptemberében Nyírbátorban Izabella távollétében felajánlotta a Habsburgoknak Erdélyt és a Partiumot, ha Izabellát és János Zsigmondot két sziléziai fejedelemséggel és 100 000 forinttal kárpótolják. Ferdinánd király a szerződés érdekében ígéretet tett arra, hogy katonákat küld Erdély megvédelmezésére. Fráter György úgy gondolta, hogy Ferdinánd nevében is majd ő kormányozhatja Erdélyt. Izabella viszont a szerződésről tudomást szerezve nem volt hajlandó Erdélyből távozni és követ útján beárulta a szerződést a Portán. A barát leverte az ellene kitört felkelést és a királynőt rákényszerítette, hogy a nyírbátori szerződés értelmében mondjon le Erdélyről és fia, János Zsigmond trónigényéről is.

1551 nyarán 6-7000 fős csekély létszámú hadsereget küldött Ferdinánd a szerződés végrehajtásának érdekében. „Seregnek kevés, követségnek sok⁸⁰”, jegyzi meg gúnyosan egy kortárs. Ezt nyilván török megtorlás követte és kiderült, hogy a várt birodalmi segítség is elmaradt. Tehát Fráter György még inkább kénytelen volt manőverezni és taktikázni, hogy legalább a török jóindulatát ne veszítse el teljesen. A Ferdinánd által küldött hadak visszafoglalták ugyan Lippát, de a barát a várat feladó pasának (szokatlan módon ajándékokkal kiengesztelve) engedélyezte a szabad elvonulást. A törökök már így sem bíztak meg benne és Ferdinánd szemében is annyira gyanússá vált, hogy parancsot adott Castaldo tábornoknak Fráter György megölésére. A merényletet 1551. december 17-én követték el Alvinc várkastélyában.

Fráter György halála után Erdély Castaldo zsoldosvezér és a Ferdinánd által kinevezett vajda, Báthory András kezére került. Izabella és János Zsigmond pedig Lengyelországban tartózkodott mivel a kárpótlásul felajánlott sziléziai fejedelemségeket (Oppeln és Ratibor) szegényesnek és számukra méltatlannak találták.

Az erdélyi rendek hamar rájöttek, hogy Erdélyt csak rendkívüli nehézségek árán lehet a Habsburg oldalon tartani. Diplomáciai kapcsolatba léptek az Izabella és János Zsigmond visszahívását követelő Szulejmán szultán embereivel és ráadásul egyesek nyílt lázadást szítottak a Szapolyai - uralom helyreállításáért. Ferdinánd hívei látva eredménytelenségüket átszervezésekkel próbálkoztak, de végül is a Szapolyaiakat támogatók kerültek ki győztesen. Az egyik új vajda, Kendy Ferenc megegyezett a Szapolyai hívekkel, majd az erdélyi hadak kapitánya, Balassa Menyhért, már országgyűlési meghatalmazással felkereste Izabellát és fiát Lengyelországban és tárgyalásokat folytatott a visszahívásukról. A hatalomváltás biztosítékát a harckészültségbe helyezett román fejedelemségek seregei jelentették, amelyek csak a török parancsra vártak, hogy János király fia mellett harcba lépjenek. Így Ferdinánd június 14.-én levélben jelentette be a szultánnak, hogy Erdélyt visszaadja János Zsigmond kezére. Izabella és János Zsigmond végül is 1556. október 22-én bevonult Kolozsvárra.

Az 1556-os eseményeket értékelve elmondhatjuk, hogy kedvező fordulatot hozott. Ha az erdélyi rendek és a Szapolyai-párti urak nem hívják vissza Izabellát és Ferdinánd segítségére várnak, akkor valószínűleg pusztulásra ítélik születőben lévő

⁷⁹ Szabó P. 2000. 35.

⁸⁰ Erdély Története I. 1986. 431.

államukat, mely kezdeményei Fráter György idején alakultak ki, mivel bebizonyosodott, hogy a Habsburgok képtelenek a távoli tartományt uralni. Fontos volt még Szulejmán szultán állásfoglalása is. Erdély közvetlen megszállását nem szorgalmazta nyugati irányú hódítási törekvései miatt, és elfogadhatónak tartotta János király fiának a török Portától függő uralmát. Így tehát a keleti magyar királyság a török és a Habsburg birodalom közötti megállapodás tárgya lehetett.

Izabella közel hároméves uralma (1556-1559) első időszakában az országgyűlésen megoldhatatlan ügyeket – közte a külkapcsolatokat is – tanácsával együtt intézte. 1558 nyarától kezdve azonban egyeduralommal kormányzott, de ez ellen rendi szervezkedés kezdődött, és amelynek Izabella a szervezkedés vezetőinek felkoncoltatásával vetett véget. Izabella 1559. szeptember 15-ei halála után a 19 éves János Zsigmond örökölhette meg a hatalmat.

János Zsigmondot uralkodásában két tehetséges katona és diplomata támogatta: Bekes Gáspár és somlyói Báthory István. Ebben az időben inkább a katonákra volt szükség, mivel a Habsburgok igyekeztek erővel elszakítani a kelet- és északkelet-magyarországi megyéket. Mikor János Zsigmond úgy látta, hogy küzdelme reménytelen 1565-ben felvette a diplomáciai kapcsolatot Ferdinánd utódjával, I. Miksával és békét ajánlott neki. Ez volt a szatmári béketerv, amelynek megerősítésére Báthory István Bécsbe indult. A béketervben János Zsigmond felajánlotta, hogy erdélyi uralma elismerése fejében lemond a királyi címről. Báthory István bécsi missziója alatt Bekes Gáspár a Portára ment és sikerült kieszközölnie Szulejmán segítségét. János Zsigmond a szultán ígéretének tudatában futárt küldött Bécsbe, hogy a békepontokat megváltoztassa. I. Miksa úgy vélte, hogy becsapták, és haragjában Báthory Istvánt két évre fogságba vetette, majd János Zsigmond lejáratása érdekében a Portára küldte az eredetileg titkos szatmári szerződés pontjait. Ekkor, 1566. június 29-én került sor János Zsigmond és I. Szulejmán személyes találkozására, ahol János Zsigmond igyekezett ártatlanságát bizonyítani. Ez a találkozó fontos momentum az erdélyi állam megszilárdulásában: „az agg Nagy Szulejmán fiává fogadta János Zsigmondot és megígérte a védnökséget országa fölött”.⁸¹ Ekkor a török szultán egy Bécs elleni támadást tervezett, de ez elakadt Szigetvárnál, ahol Szulejmán meghalt.

1566-tól változott a külpolitikai helyzet. Nagy Szulejmán utóda II. Szelim már a szintén Habsburg spanyolokat tartotta a fő ellenfelének, akik főképpen a Földközi-

tengeren veszélyeztették a törökök kereskedelmi érdekeit, és hogy nagyobb teret kapjon a velük való háborúra, 1568-ban, Drinápolyban békét kötött I. Miksával, a Habsburg – ház ausztriai ágával.

A drinápolyi béke a kialakult helyzet alapján biztosította János Zsigmond országának nyugalmát és II. Szelim nyilvánvalóvá tette, hogy Erdély és Kelet- és Északkelet-Magyarország egyesítésének kérdését nem tartja fontosnak. Ennek alapján főúri szövetkezés indult el az ország János Zsigmond nemzeti királysága alatt való egyesítéséért Erdélyben és Magyarországon, amely nem járt sikerrel.

János Zsigmondot nemcsak a főúri szövetkezés állította az európai események középpontjába. A francia anyakirálynő, Medici Katalin szerette volna a lengyel király unokaöccsét, János Zsigmondot a lengyel trónon látni, egy erdélyi-lengyel perszonálunió élén. Ez az államalakulat leánya Valois Margit és János Zsigmond házassága esetén a Habsburgok hátában, francia érdekeket képviselt volna. Az 1560-as évtized végére azonban már Medici Katalin a Habsburgokkal való kiegyezés lehetőségét kereste.

Miután nem valósultak meg a magyarországi urakhoz és a francia politikához fűzött remények, Bekes Gáspár a Habsburgokkal kezdett diplomáciai tárgyalásokat. Ezek eredményeként 1570. augusztus 16-án Speyerben János Zsigmond nevében titkos szerződést kötött I. Miksával. Ebben János Zsigmond lemondott a választott magyar királyi címről, helyette felvette az „Erdély és Magyarország részeinek fejedelme” titulust.⁸² Ebben elismeri, hogy a rábízott területek a Szapolyai - család kihalása esetén a mindenkori magyar királyra szállnak. A speyeri szerződés ezen kívül tisztázta Erdély és a Részek közjogi helyzetét, és kijelölte a fejedelem uralmi területének határait.

Itt tanúi lehetünk az önálló fejedelemség születésének, de 1571. március 14-én János Zsigmond utód nélkül elhunyt. Nagy problémával kellett megbirkóznia az erdélyi országgyűlésnek: végrehajtsák-e a speyeri szerződést, vagy más megoldást keressenek. Ez utóbbi nyilvánvalóan erdélyi katonai erő alkalmazását is jelentette.

⁸¹ Szabó P. 2000. 40.

⁸² Szabó P. 2000. 41.

3.2 Az Erdélyi Fejedelemség hadszervezete

A XVI. században az Erdélyi Fejedelemség létrejötte egybeesett az európai hadviselés átalakulásával, amely nagyrészt a tömegesen elterjedő tűzfegyvereknek volt köszönhető. Másrészt az adott korszakban az állandó zsoldoshadseregek elterjedése Nyugat-Európában fokozatosan háttérbe szorította a korábbi, feudális alapokon nyugvó hadkiegészítési rendszert. Helyette a toborzáson alapuló hadkiegészítési forma vált általánossá. A hadseregek feltöltése, a mozgósítási parancsokkal egybehívott személyek helyett, egyre általánosabban a katonai szolgálatra legmegfelelőbb férfiak közül toborzás útján történt. Ezzel szemben a XVI. századi Magyarországon (és Erdélyben is) a vegyes hadkiegészítési rendszer maradt érvényben. Általános feudális kötelezettség alapján állítottak ki katonákat, illetve vonultak hadba a főurak és a főpapok, a vármegyék és a városok, és e kategóriába tartozott a népfelkelés is, mint ősi hadkiegészítési forma.

Ide sorolható a székely szabadok hadkötelezettsége is. A katonáskodásra kötelezett, hadba vonuló és nem a hegyszorosokat őrző székelyek a kezdeti időktől általában külön sereget alkottak, amelynek élén, vezérként, a székely ispán állt. Miután ez a cím az erdélyi fejedelmek titulussai közé került, katonai feladatait a székelyek főkapitánya vette át, akit később a XVII. században már a székelyek generálisának neveztek. Ez azt jelenti, hogy már a XIV. századtól önállóan szervezett, külön hadseregük volt. A XV. századtól ispánjuk lehetőség szerint két bandériummal vonult hadba. A hadkötelezettekről lajstromot vezettek. Általában egy család egy főt volt köteles kiállítani.⁸³

Fontos még megemlíteni a hajdúkatonaság szerepét. Kezdetben a források az időjárás viszontagságait jól tűrő, igénytelen, s a fegyverforgatáshoz is jól értő pásztorokat említettek, akik kitűnő katonaanyagként bizonyultak a XVI. századtól. Eredeti mesterségüket feladva, a század közepétől gyalogos katonaként a végvárakban is helyet kaptak. Ezért is a század végére már a magyar gyalogos katona elnevezésévé vált. Fontos szerepük volt Báthory István hadjárataiban és a tizenötéves háborúban is. A tizenötéves háború pusztításai nyomán jelentős tömegek sodródtak a katonáskodásból és rablásból élő hajdúk közé, s őket a császári hadvezetés is a hadjáratai során egyre nagyobb létszámban alkalmazta.⁸⁴

⁸³ Nagy 2001. 48.

⁸⁴ B. Szabó-Somogyi 1996. 33.

Létszámuk a XVII. századra megnőtt. I. Rákóczi György, 16-25 ezer főre becsülte a felfogatható hajdúvitézek számát, de 1644-es hadjáratára csak néhány ezer lovast toborzott közülük. A fejedelemnek nem tetszett e katonaság harci szokásai, már a hadjárata elején szívesen megszabadult volna tőlük, mert „az ide ki való prédáláshoz szokott s tolvajláshoz tanult nemzet annyira elvetemedett, ... ha az ember büntetni akarja, mindjárt az más fél közzé való szökéssel s menetellel fenyegetőzik, kopját nem akar viselni.”⁸⁵

A XVI. századi európai hadügyi reform hatásai nemcsak a hagyományos hadszervezet korszerűsítésére ösztönözték az erdélyi uralkodókat, hanem tapasztalt, képzett zsoldos katonaságot kezdtek alkalmazni. Amíg a hagyományos hadszervezet egységei területi alapon szerveződtek - ezért nem lehettek azonos létszámúak - addig a toborzás útján szervezett csapatokat azonos rend és azonos létszám szerint lehetett megszervezni. Erdélyben a XVI. században – Nyugat-Európától eltérően – a legnagyobb taktikai egység a gyalogságnál és a lovasságnál is maximum 500 főből állt. Az 500 fős egységek élén a főkapitányok, valamint a gyalogosoknál a fővajdák parancsnokoltak. A hadsereg vezetésében a főkapitányok és a fővajdák munkáját segítették a hadnagyok, a vajdák, a strázsamesterek, a dobosok, a síposok és a tizedesek. Az 500 fős egység öt száz fős zászlóaljra oszlott, amelynek az élén a hadnagyok álltak. Ezek a zászlóaljak további tízfős tizedre oszlottak.⁸⁶

Bizonyos időszakokban jelentős volt a külföldi zsoldosok szerepe is. Zsoldosokat fogadtak legkorábban Itáliából, majd Lengyelországból, sőt Skóciából is. Kiemelkedő szerepük volt a német zsoldosoknak is. Magasabb zsoldot kaptak, mint a többi katona, szervezetileg az udvari hadak kötelékébe tartoztak. Főképpen muskétás és dragonyos katonákról van szó. A későbbiek folyamán a könnyűfegyverzetű kozák lovasságot is szívesen alkalmaztak az erdélyi fejedelmek, főként alacsony zsoldjuk miatt.

A fizetett hadak közül kiemelkednek a fejedelmek udvari hadai. A XVI. század végén az udvari lovasság létszáma majdnem elérte az 1000 főt. Az udvari-mezei csapat volt az erdélyi lovasság elit alakulata. Ha a fejedelem is személyesen hadba vonult, akkor közülük került ki a fejedelem személyi testőrsége. Az udvari gyalogság is jelentős szerepet töltött be a fejedelmek udvari hadaiban. Békelétszámuk általában öt zászlóalj volt, de a hadjáratok során a zászlók száma felszökött akár húszra is. Az

⁸⁵ Uo. 54.

⁸⁶ B. Szabó – Somogyi 1996. 40.

udvari gyalogság tagjai Báthory István hadjáratai során dupla zsoldban részesedtek, Erdélyben viszont maximum fél forinttal kaptak többet, mint a többi gyalogoskatona. Békeidőben ők adták a gyulafehérvári palota őrségét.

Az udvari hadak kötelékén kívül is voltak olyan katonai alakulatok, amelyek gyakorlatilag állandó zsoldoshadseregnek számítanak. Ezeket az úgynevezett presidarius hadakat, azaz őrserégeket a XVI. században vészhelyzetekben, vagy hosszantartó háborúskodás esetén állították fel, hogy az ország addig se maradjon védelem nélkül, míg a vármegyei csapatok hadba szállnak. 1562-ben a felkelés helyett János Zsigmond a presidarius hadakat próbálta állandó sereggé szervezni. Elrendelte, hogy a továbbiakban a magyarok és a székelyek ötszáz-ötszáz lovast, a szászok ötszáz gyalogost tartsanak állandóan készenlétben ott, ahol az ország és a fejedelem érdeke megkívánja. Ez a kezdeményezés meghiúsult, 1564-ben visszaállították a hagyományos hadfelkelést.⁸⁷

Presidarius hadakat továbbra is szükség esetén, válságos helyzetben állítottak fel. Például a tizenötéves háborúban több mint négyezer katona állt így zsoldban, amely előteremtésére különadót vetettek ki. Rajtuk kívül jelentős szerepük volt a mezei hadaknak.⁸⁸

Fontos még megemlíteni az erdélyi tüzérség szerepét is. Erdélyben a tüzérek főképpen a szászok közül kerültek ki, bár a XVI. században a legfontosabb posztokat olasz katonákkal töltötték be. Báthory István „fő mozsármestere” 1575-ben már az olasz Rafael Cinna volt, s a Báthoryak alatt a gyulafehérvári hadiszertár parancsnokai is cremonai születésű mesterek voltak. A későbbiek folyamán már főként német tüzérek szolgáltak Erdélyben. A császári sereg átálló tüzérei is szívesen látott szakemberek voltak a Fejedelemségben.⁸⁹

Az erdélyi hadszervezet élén a teljhatalommal bíró fejedelem állt. A fejedelmi parancsok közvetítője a fejedelmi kancellária volt. A kancellárián keresztül rendelte el a fejedelem veszély esetén a hágók lezárását, hadjáratra készülve a fegyverzetet és a létszámot ellenőrző katonai szemléket, a hadi készültséget, a hadbavonulást és a hadjárat végén a hadi cselekmények befejezését.

⁸⁷ Uo. 51.

⁸⁸ A XVI. században a magyar katonai nyelv mezei hadaknak nevezte azokat a csapatokat, amelyeket csak egyes hadjáratok idejére toboroztak. Adott időben, Erdélyben főként a szabad hajdúk közül toborozták a mezei hadak személy állományát. A tizenötéves háborúban a császári kincstár is egyre kisebb számban tudta megfizetni a drága nyugat-európai zsoldosokat, ezért az olcsóbb hajdúgyalogsággal próbálta őket pótolni.

⁸⁹ B. Szabó – Somogyi 1996. 64.

A hadszervezet második embere, a fejedelem helyettese, az ország főkapitánya volt. A XVI. század második felében az ország főkapitányán kívül csupán a székelyek, a legfontosabb végvárok (pl. Várad), valamint az udvari hadak élén állt állandó főkapitány.

Végezetül elmondható, hogy Erdély a XVI. század végén 12-14 ezer, plusz a hozzátartozó Partiumból kb. négyezer katonát tudott mozgósítani egy adott hadjáratra, ami tekintélyes erőt képviselt a térségben.

3.3 Báthory István hatalomra jutásának körülményei és diplomáciai és katonai tevékenysége 1576-ig

Báthory István miután visszatért Erdélybe részt vett a határ menti harcokban, megvédte Szatmárt, sikertelenül ostromolta Kisvárdát, többször is súlyosan megsebesült. Hadadnál 1562-ben vereséget szenvedett a Ferdinánd-párti Zay Ferenc és Balassa Menyhért csapataitól⁹⁰. Habár két évvel később az erdélyi csapatok Hadadot visszafoglalták és feldúlták⁹¹. Jelentősebb katonai és hadvezéri tevékenysége Schwendi⁹² császári generálissal vívott rövid de heves harc volt.⁹³ János Zsigmond várháborúiban is sikerrel kiveszi a részét. 1564-ben rajtaütéssel elfoglalja Szatmárt és Németit, családjának még János királytól kapott fontos birtokát, melyet 1561-ben Balassa Menyhért átpartolásakor veszített el. Az erdélyi fejedelem 1564-es „hadjáratát” a királyi területek ellen - amelyben Báthory István is részt vett – a temesvári pasa is támogatta. A török és erdélyi had létszáma elérhette a 10 000 főt.⁹⁴ Sikeres katonai szereplése miatt már elég korán János Zsigmond legbizalmasabb és legbelsőbb hívei közé tartozott. Tehát nem meglepő, hogy ura az éppen Miksa fiát magyar királlyá koronáztató Ferdinándhoz küldte követségbe. Követjárásáról így ír Forgách Ferenc: „Kifejtette, hogy János őszintén és szívből óhajtja a békét; ez volna Magyarországnak hasznára, ez a kereszténységnek; ezek a

⁹⁰ A hadadi csatáról a szebeni Miles Mátyás leírása emelhető ki, amelyet korabeli forrásokra alapozott (vö. Veress 1933.), amely szerint „Báthory István 500 lovassal vonult a csatába Váradról, amelyben maga kezével ragadta el az ellenfél fő zászlaját. ... de lovát leszúrták s ő maga a földre roskadt nyergéből. Ezt észrevevén egy embere egy embere hirtelen átadta neki a lovát; másként nem tudott volna elmenekülni. Ezt a szolgáját Báthory mindig életmentőjeként emlegette, s midőn trónra jutott, tordai kamaraispánná tette.” Miles 1670. 83-85.

⁹¹ Hadtörténelmi Levéltár VII. Török Kori Gyűjtemény 1564/10.

⁹² Schwendi Lázár (15522 – 1584) a császári hadsereg egyik legképzettebb, legtehetségesebb hadvezére és teoretikusa. Elméleti műveiben lelkes híve volt a török elleni nagy támadó háborúnak.

⁹³ R. Várkonyi 1999. 85.

⁹⁴ Hadtörténelmi Levéltár VII. Török Kori Gyűjtemény 1564/11.

háborúk csak gyászt hoznak a keresztényekre, a közös ellenség pedig örvendezik, mikor a keresztények széthúzása folytán módfelett gyarapodik.”⁹⁵

Báthory István végül is kétesztendős fegyverszünet megkötésének az eredményével tért vissza urához, János Zsigmondhoz. Báthory ekkor már váradi főkapitány, ami jelentős és előkelő pozíciónak számított az erdélyi társadalmi és hatalmi rendszerben.

Volt már szó az 1566-os bécsi sikertelen diplomáciai missziójáról, amikor a Habsburg uralkodó két évig fogságban tartotta. Fogsága idején németellenessé vált⁹⁶ és a mélyen katolikus Báthory István a katolicizmus fő bástyájának tartott Habsburg-birodalom ellenfele lett.

Az egykorú források alapján a bécsi fogságból hazatért Báthory István a János Zsigmond haláláig eltelt rövid időben a váradi főkapitányi tiszte mellett és annak segítségével erdélyi pozíciójának erősítésére fordította energiáját.

A Báthory család tekintélye és gazdagsága, a János Zsigmond halálakor 38 éves István műveltsége és katonai, politikai érdemei mind amellet szóltak, hogy az utód nélkül hirtelen elhalálozott ifjú uralkodó helyett ő álljon Erdély élére.

Egyetlen komoly riválisa volt csupán, Bekes Gáspár, ám a rendek nagyobb része Báthory mellett szavazott, aki, miután nem a János Zsigmond családjából származó utód volt, a speyeri egyezmény pontjainak értelmében május 25-én Erdély vajdája lett. Ettől kezdve Erdély fejedelmei választással kerültek a fejedelmi székbe. Erdély rendjei a választás után elfogadtatták és aláírták az új fejedelemmel a választási feltételeket (conditiók), amelyben a fejedelem hatalmát korlátozó rendi jogokat fogalmazták meg. Ezek között szerepelt a rendek választójogának megtartása, négy bevett vallás gyakorlásának biztosítása, az ország törvényeinek és a nemesi szabadságjogok megőrzése, szabad véleménynyilvánítás az országgyűléseken. Ezek által próbáltak befolyást gyakorolni a fejedelmi politikára, de ez nem válhatott valóra, mivel a fejedelmi tanács tagjait a fejedelem nevezte ki, mentette fel, ő hívta meg az urakat az ülésekre, ő határozta meg, hogy milyen ügyeket terjeszt a tanács elé, kizárólag a fejedelmen múltott, hogy figyelembe veszi-e

⁹⁵ Forgách . 4.

⁹⁶ Többek között gyerek kora óta jól beszélt németül, de ezek után nem volt hajlandó többet ezen a nyelven beszélni.

tanácsurak véleményét. Ez által döntő szerepe volt az országgyűlés munkájában is.⁹⁷

Az erdélyi rendek választását azonban minden esetben szultáni athnaménak kellett megerősítenie, csak ezzel az okirattal foglalhatta el helyét véglegesen és törvényesen az új fejedelem. Május 25-ére már megérkezett a szultán megerősítő levele⁹⁸, de ő csak a szabad választás alapján fejedelemségét kihirdető augusztusi gyulafehérvári országgyűlésen bontatja azt fel. Ezzel egy időben kijelenti, hogy Miksa császár és magyar király egyetértésével vállalja a vajda címet és igyekezni fog mindkét birodalommal békét tartva, munkálkodni „fennmaradásunk és nyugalmunk érdekében”.⁹⁹ Ezt a kijelentést titkos tárgyalások előzték meg, amelyeken Miksa megelégedett azzal az elvi engedménnyel hogy az új fejedelem hivatalosan csak a hagyományos vajdai titulust használja, s címének megfelelően hűségesküt tesz a magyar uralkodónak. Ezzel a speyeri megállapodást érvényesítették – annak lényege nélkül. Ezzel kiderült, hogy az elszakadt keleti országrészek külön útját Bécs nem tudta kérdésessé tenni az utolsó magyar uralkodóház kihalta után sem, avagy súlyos konfrontációba keveredhet az Oszmán Birodalommal, ezért csak jelképes hatalmát gyakorolhatta.

Báthory hozzáfogott Erdély belső ügyeinek rendezéséhez is. Helyzete a középút megőrzésére utalta, hogy ellensúlyozhassa a német és török hatalom befolyását. Egyiktől sem fogadott el többet a másik rovására. Többek között legerősebb küzdelem a testamentumos urak¹⁰⁰ ellen indult meg, akik Miksa védőszárnyai alatt külön államterületet akartak alkotni.¹⁰¹

Ez jellemző korai külpolitikájára is. Európában ekkor többek között V. Pius pápa ösztönzésére megalakult a Szent Liga. Az oszmánellenes szövetségből azonban Miksa császár mellett Báthory is kimaradt.

A fejedelemség megerősítése és haderejének megszervezése mellett bizonyos külpolitikai lépéseket is fontosnak tartott. Megválasztása után szinte

⁹⁷ Oborni 1996.

⁹⁸ „Erdély vajdája Báthory István! ... Régulta immár az Erdély ország az én oltalmam alatt volt ... Annakokáért én az te énhozzám való hűséged szerint az Erdélyországot az én hatalmamból megadtam. ... úgy tudjad, hogy téged az illet az te énhozzám való hűséged szerint, hogy az urakkal egy értelemben légy csendességben egyet érts velek.”

⁹⁹ R. Várkonyi 1999. 86.

¹⁰⁰ Testamentumos urak: János Zsigmond végrendeletének végrehajtói, akik Báthory megválasztásakor 1571-ben, a többi tanácsúrral úgy döntöttek, hogy inkább maguk választják meg Báthory Istvánt, mintsem a Porta által kinevezett személyként kelljen elfogadniuk. Az uralmát a továbbiakban sem akarták teljes mértékben elfogadni.

¹⁰¹ Bártfai 1904. 5.

azonnal követeket indított Lengyelországba és Franciaországba a Fejedelemség nemzetközi elismertetésének érdekében.

A Habsburgokkal egyre feszültebbé vált a viszony, ezért Báthory aktívabb diplomáciai tevékenységre kényszerült. A pusztító török csapatok igénybevételének elkerülése végett még 1573 telén követséget küldött Krakkóba lengyel támogatás, Párizsba francia segély miatt. Ennek a követségnek volt egy másik feladata is: egy francia hercegnő kezét akarta megkérni, hogy így dinasztikus kapcsolat révén is erősítse magát egy Habsburg támadás ellen és csökkentse a Portának való kiszolgáltatottságát.¹⁰² A törökökkel kapcsolatban kijelentette: „a törökök nem fogják tűrni, hogy (Erdély ura) akárki legyen; Őfelsége jobban jár, ha rajta lesz, hogy e tartományban egy közbenső ember legyen, aki szolgálatot tehet a tekintetben is, hogy az idő múlásával alkalmas pillanatban Erdélyt hozzácsatolják Magyarországhoz.”¹⁰³

Lengyelországra nem nagyon lehetett számítani és így járható útnak a francia szövetség szorosabbá tétele kínálkozott. Báthory francia házassági tervét a Portán egy ideig erős fenntartásokkal kezelték, mivel egy szorosabb lengyel- erdélyi- francia együttműködést nem tartottak számukra kedvezőnek. A konstantinápolyi francia követ csak úgy tudta megszüntetni a Porta ellenállását, hogy kijelentette, hogy a házassági terv elutasítása esetén Báthory bizonyára a császári házból választ magának feleséget, amely sokkal nagyobb veszélyt jelent.¹⁰⁴

A konstantinápolyi francia követ az engedély után Lescalopiert¹⁰⁵ bízta meg azzal, hogy utazzon Erdélybe és folytasson tárgyalásokat Báthoryval a házasság ügyében. Komoly tárgyalásokat folytattak, de a házassági terv elvesztette aktualitását, két ok miatt is. Az egyik ok IX. Károly halála és Valois Henrik addigi lengyel király menekülésszerű távozása volt Lengyelországból a francia trón reményében, a másik az, hogy a mennyasszonynak ajánlott hercegnő kétes hírnévnek örvendett. A francia követ 1574 júliusában hagyta el Erdélyt dolgavégezetlenül, amelyről amúgy nagyon kedvező benyomásokat szerzett.

1574-re megváltozott a külpolitikai helyzet, amely végül is súlyos belső válságot eredményezett. Az új szultán III. Murád felelevenítette Szulejmán terveit,

¹⁰² Nagy 1994. 24.

¹⁰³ Veress 1944. 69.

¹⁰⁴ Nagy 1994. 25.

¹⁰⁵ Pierre Lescalopier: francia jogász, diplomata, aki 1574-ben IX. Károly követeként diplomáciai missziót hajtott végre Erdélyben és az Oszmán Birodalomban.

heves támadásokat intézve Miksa ellen és újra fellángolt a határ menti háború. Miksa súlyos helyzetbe kerülve, csak a drinápolyi béke meghosszabbításával és hatalmának keleti kiterjesztésével remélhette a török támadások kivédését. Ezért jónak látta hatalmi körébe vonni és a Királysághoz csatolnia Erdélyt, hogy megszilárdítsa pozícióit a térségben. Első lépésként elhatározta, hogy Báthory helyére az érdekeit teljesen kiszolgáló fejedelmet tesz. Jelöltje az a Bekes Gáspár volt, aki a magyar király híveként Erdély legnevesebb családjait tudhatta maga mellett. A nemesi családok egy részének támogatása mellett a haderejének zömét a székelység alkotta. A Bekes - avagy a Báthory-párt szétválasztása már a kortársaknak sem volt könnyű feladat, gyakran az egyik testvér Báthory, a másik Bekes oldalára állt (Példa a Báthory-párti Kendi Ferenc és a Bekes - párti Kendi Gábor esete). A fejedelemség megosztottságát viszont a kerelőszentpáli csatában (1575. 06. 08.) győztes Báthory kivégzésekkel és fej- és jószágvesztéses ítéletekkel állította helyre. A vádlottak régi szokás szerint és végső menedékként, a magyar királyhoz akartak fellebbezni. Báthory, aki megválasztásakor a Habsburgok vajdájának vallotta magát, most az erdélyi országgyűléssel olyan törvényt hozatott, hogy a magyar királynak többé semmilyen törvénykezési joga nincs sem Erdélyben, sem a Partiumban. A halálos ítéleteket végrehajtották.¹⁰⁶ A kerelőszentpáli győzelem révén Báthory megszabadult Bekestől, mint legveszélyesebb ellenfelétől, akit ezentúl Miksa sem támogatott. De ezzel megszabadult a speyeri szerződéstől is, mely megalkotója, Bekes bukásával eltemetett. Azonkívül fegyvereinek sikere Báthoryt ugyanazon fejedelmi hatalom és önállóság birtokába juttatta, amit azelőtt János Zsigmond élvezett.¹⁰⁷ Bekes Gáspár Lengyelországba menekült. Báthory 1575. szeptember 20-án hú emberének, Kornis Gáspárnak írt levelében megparancsolja, hogy a lengyel követtől szerezzen híreket Bekes fogságáról és folytassák a kémhírek szervezett gyűjtését és gondoskodjanak továbbításukról.¹⁰⁸ Bekessel a későbbiek folyamán sikerült rendeznie a kapcsolatát, sőt a hadjáratok idején az egyik legtehetségesebb hadvezérének bizonyult. Végeredményben sikerült Báthory Istvánnak a fejedelemségen belüli helyzetét megszilárdítania, amelynek rövidesen jelentős külpolitikai vonatkozásai lettek.

¹⁰⁶ Kőszeghy 2008. 58.

¹⁰⁷ Bánlaky 1929. 26.

¹⁰⁸ Hadtörténelmi Levéltár VII. Török Kori Gyűjtemény 1573/2.

3.4 Báthory István lengyel királlyá választásának katonapolitikai körülményei

Valois Henrik lengyel király Franciaországba való 1574-es szökése után az üres lengyel trónért komoly harc indult meg I. Miksa császár és magyar király, valamint a hatalmát megszilárdító Báthory István között. Itt megjegyezendő, hogy más jelöltek is pályáztak a lengyel királyi címre. Kevés forrás és szakirodalom említi, de eléggé jelentősnek számít az oroszok trónigénye. Az orosz történelmi kutatások szerint komoly esélye volt Rettegett Ivánnak, vagy fiának Fjodornak a lengyel királyi cím megszerzésére. A megválasztásuk lehetősége nagy támogatásnak örvendett a Lengyel-litván Unió pravoszláv lakosai között.

Az orosz történetírás szerint¹⁰⁹ a lengyel mágnások nagy földterületekre számítottak Oroszország területén. Rettegett Iván félt egy katolikus expanziótól és az általa megsemmisített reakciónak tartott bojár klikk újjászületésétől. Ezért bejelentette, hogy csak litván nagyherceg szeretne lenni. A lengyel trónt csak akkor lett volna hajlandó elfogadni, ha Lengyelország és Litvánia örökre egyesül Oroszországgal. A cár azt is követelte, hogy a lengyel-litván unió mondjon le Livóniáról és Kijevről, cserébe megkapnák Polockot. Ezek a tárgyalások 1573-74 folyamán zajlottak és természetesen a Lengyel - Litván Unió végül elutasította a cár teljesíthetetlen követeléseit. Közben Rettegett Ivánra a törökök is „diplomáciai nyomást” gyakoroltak, azaz Oroszország déli területeire tatár betörést szerveztek. Ugyanis a Porta számára nemcsak egy Habsburg, hanem egy Rurik - házból való uralkodó sem felelt volna meg Lengyelország trónján. E miatt is, 1575-ben Rettegett Iván maga is lemondott a lengyel trónról, amelynek két hatása is lett: az egyik az, hogy újra fellángolt a Livóniai háború (amelyben majd Báthorynak eseményeket megfordító szerepe lesz) és a Lengyel - Litván Unió más, komolyabb uralkodó jelöltek után nézett mivel a lengyel nemesség külföldről választott uralkodóval kívánta megoldani súlyos gondjait.¹¹⁰

Fontos hangsúlyozni azt, hogy Lengyelországnak külpolitikailag és az állam fennmaradásának érdekében rendkívül fontos volt, hogy 1575-76-ban ki kerül a megüresedett trónra. Az orosz trónigény mellett ott volt Miksa császár és magyar

¹⁰⁹ Ocserki isztorii 1955. 385.

¹¹⁰ Ocserki isztorii 1955. 386-387.

király, valamint két Habsburg főherceg is.¹¹¹ Tehát elmondhatjuk, ami a forrásanyagból is kiderül, hogy Erdély fejedelmének tíz évre Lengyelország trónjára való kerülése nem kis mértékben a véletleneken múlt. Az összes trónra jelentkező közül talán ő látszott a legesélytelenebbnek és megválasztását hívei is az isteni gondviselés páratlan kegyének nevezték. Megválasztásának körülményeiben az is szerepet játszhatott, hogy az első időben a katolikus Báthory támaszai a lengyel protestánsok voltak, de fontos szerepe lehetett a külpolitikai tényezőknek is. Ez azt jelentette, hogy a lengyelek úgy gondolhatták, hogy a töröktől támogatott erdélyi fejedelem lengyel trónra való kerülése semlegesítheti a törökök által feltételezett fenyegetést. Természetesen egyéb indokok is szóba jönnek.

Reinhold Heidenstein is először a királyválasztás előtti lengyelországi állapotokról tesz említést. Lengyelországban egyre gyakrabban merült fel az a gondolat, hogy új királyt kellene választani, mert a „fejetlenség” legfőbb okát az interregnumban látták. A szóba jöhető jelöltek mellett „pártok” alakultak ki. A legjelentősebb közülük az „Osztrák párt”, tehát a Habsburgokat támogatók köre volt. Az Osztrák párt ellenfeleinek viszont egyetlen biztos jelöltje sem akadt.

Báthoryval kapcsolatban, meg kell említeni Zborowski krakkói vajda személyét, aki eléggé nagy befolyással rendelkezett. Heidenstein leírása szerint Zborowski egyetlen jelölt támogatásától sem vonakodott, de leginkább Ferrara hercegének kedvezett, és amikor ő az ajánlatát nem fogadta el, akkor fordult Báthory Istvánhoz. Báthory azzal is állította a maga pártjára a Zborowskiakat, hogy befogadta családjuk tagját, Samuelt, akit még Henrik király ítelt száműzésre. Kezdetben a közvélemény miatt a Zborowskiak nemigen támogathatták Báthory Istvánt, mert a gyilkosság miatt az országból örökre száműzött Samuel fivérük Báthory seregében harcolt az általa összegyűjtött lengyel zsoldosok élén Kerelőszentpálnál.¹¹² A lengyel katonák hazatérve Báthory István hadvezéri képességeiről, műveltségéről, mély vallásos meggyőződéséről, bőkezűségéről és Erdély gazdagságáról számoltak be. Így akarva-akaratlanul is a Báthory név a Zborowskiakon keresztül a lengyel politikai életbe is beszivárgott.¹¹³ A kezdeti diplomáciai tárgyalások során Báthory a Zborowskiakkal csak szövetkezni akart, a királyi trónra azonban nyíltan pályázni nem

¹¹¹ Itt feltétlenül meg kell említeni Reinhold Heidenstein korabeli beszámolóját a lengyel királyválasztó gyűlésről, amely részletezi ezt a problémát. A királyi titkárként szolgáló történetíró munkájában Lengyelország történetéről ír 12 kötetes munkájában Zsigmond Ágost halálától egészen 1594-ig, többek között beszámol Báthory István lengyel királlyá választásának körülményeiről is.

¹¹² Gebei 2001. 2.

mert, vagy nem akart, de végül is a Zborowski fivérek (Andrzej, Samuel, Piotr) ösztönzésére kapcsolódott be a királyválasztási küzdelmekbe. Kezdetben az volt a kívánsága, hogy az osztrák hercegek közül egyet se válasszanak meg, mert félt Ausztriától is, a töröktől is. Úgy vélte, hogy háború esetén fejedelemsége, mely a két hatalom között fekszik, igen nagy veszélynek lenne kitéve. Azt tanácsolta, hogy csak honfitársat válasszanak és megígérte, hogyha szükséges százezer zloty segítséget ad. Erre azt a választ kapta, hogy a lengyelek csak őt akarják. Ekkor Berzeviczy Márton és Blandrata György¹¹⁴ személyében követeket küldött a szejmbe.

Ebben az időben a királyválasztó gyűlésen megjelentek, közöttük rengeteg összegyűlt köznemes követelte a külföldi követek meghallgatását. Mivel a császári és az erdélyi követek még nem érkeztek meg, a svéd követ pedig megbetegedett, úgy döntöttek a szejmben, hogy kijelölnek egy bizonyos napot a külföldi követek meghallgatására, és aki akkor nem lesz jelen, később már nem hallgatják meg.

Ezen a napon elsőnek a wroclawi püspök, a császár követe szólalt fel. Többek között megígérte a Poroszország miatt fennálló vitás kérdések megoldását, Moszkva, Dánia és Svédország összebékítését Lengyelországgal és az örök béke megújítását a csehekkel és a magyarokkal.

A császári követ után jött Ferdinánd főherceg, mint a császári ház tagjának követe. Ura megválasztása esetén katonai és pénzügyi segítséget ígért, ezen felül a veszélyeztetett helyeken várak építését.

A svéd követ kijelentette, hogyha a svéd uralkodót, vagy fiát választják meg a lengyel trónra, akkor a tengeren rendet tesz, és Livóniát Moszkvától visszaszerzi. Megígérte, hogy ehhez biztosítja a flottát, ágyúkat és minden egyéb szükséges hadi felszerelést és ezen felül fedezi a nemességnek a királyválasztással kapcsolatos összes költségét. Saját magán kívül nagyon ajánlja a trónra az osztrák házat.

A következő napra is átnyúló követmeghallgatások Ferrara hercegének írásban beadott mondandójának felolvasásával folytatódott, amelyben az szerepelt, hogy a vele rokonságban álló francia király, azaz Valois Henrik uralkodjék továbbra is Lengyelországban, de az osztrák hercegeket is ajánlotta a trónra. Ha őt választják

¹¹³ Gebei 2001B. 14.

¹¹⁴ Blandrata György (1518-1588) olasz születésű orvos, teológus és diplomata, aki a lengyel viszonyokat jól ismerte. Kezdetben I. (Öreg) Zsigmond második feleségének Bona Sforza udvari orvosaként, majd lányuknál Izabella királyné udvarában és unokájuknál János Zsigmondnál teljesített szolgálatot, majd Báthory Istvánnál. Így hol Lengyelországban, hol Erdélyben praktizált. Berzeviczy Márton (1538-1596) erdélyi kancellár. Előbb I. Ferdinánd udvari titkára volt, majd 1572-ben Báthory István szolgálatába állt. Báthory lengyel királysága alatt ő vezette az Erdélyi Kancelláriát.

meg, akkor Lengyelország érdekeit és jóhírét méltóképpen fogja képviselni. Többek között felajánlotta, hogy Moszkva és más ellenség megfékezésére évente négyezer lövészt fog fenntartani és ezen kívül a Királyságot fenyegető minden veszélyt visszaver. Megígérte még, hogy a háborúban mindig ő maga fogja vezetni a hadsereget, és minden jövedelmét Lengyelországnak adja, csak a saját hercegsége fenntartásához szükséges összeget tartja meg.

A követek beszédei jól hangzottak a lengyel füleknek, de közben újabb vitás kérdések merültek fel. Jelentős volt a litván és a lengyel szenátorok vitája, többek között a közös jövedelemről és a védelemről. Az adókérdésben is egyesek úgy nyilatkoztak, hogy ne vessenek ki semmi adót, hanem mindenki személyesen vegyen részt a háborúban.

Ekkor érkezett meg Báthory István küldöttsége Berzeviczy Márton nélkül (mivel ő megbetegedett). Blandrata György ezért egyedül küldte el írásban a szenátushoz a követi ajánlatokat. Ebben először a fejedelem Lengyelország iránti jó szándékát emlegette, majd olyan érveket hoz fel, amelyek szerinte elsőbbséget biztosítanak neki más jelöltekkel szemben, hogyha a rendek őt választják meg királynak. Az ajánlás is egyébként más, mint a többi, mivel Báthory nem száll szembe a királyválasztás szabadságával és ráadásul teljes szabadságot ad a rendeknek abban, hogy róla és a többi jelentkezőről határozott ítéletet mondjanak. Kivételnek tekinti ez alól a cárt és a császárt, mivel ők az ellenségei. Az összes feltétel vállalása mellett a törökökkel állandó békét, a tatárokkal szemben pedig védelmet ígér. Saját személyében hajlandó háborút vezetni, és amit Moszkva elvett, azt erővel visszaszerzi. Ezen felül a határokat megerősíti, a hadifoglyokat kiváltja és az ország szükségleteinek fedezésére 200 000 aranyat küld.

Sokaknak talán az nem tetszett, hogy Báthory a töröknek adót fizet, és a törökök is ajánlották őt a rendeknek. Mások viszont kijelentették, hogy ezt nem lehet akadálynak tekinteni, mert „Istvánra mindezt Ágost húga, Izabella királynő és annak fia, János hagyta örökül.”¹¹⁵

A külföldi követek meghallgatása után a hazai jelöltek képviselői is szóhoz jutottak, többek közt a Piastok érdekében is. A követek meghallgatása után a varsói királyválasztó szejm szenátusában szavazásra került sor (november 18-21). Lengyel királynak 35 szenátor pártfogolta valamelyik Habsburgot (Miksa császár - 19, Ernő főherceg – 12, az Osztrák – Ház /Domus Austiaca/ - 4 szavazatot kapott. 5-5-en

vokoltak a svéd királyra, illetve a ferrerai hercegre, Jagelló Anna¹¹⁶ mellett 2, Piast-ház mellett 8 szenátor állt ki. Ekkor Báthory István egyetlen szavazattal az utolsó helyen végzett a királyjelöltek választásán (Az egyetlen rászavazó szenátor: Andrzej Zborowski udvari marsall). Tehát a választás első fordulóját lezáró szenátusi szavazás Báthoryra nézve totális kudarccal végződött, de választási procedúra második felvonása, az alsóházi (izba poselska) szavazás még hátra volt.¹¹⁷ A köznemesség hatalmas felháborodással fogadta a szenátus döntését, mert szerintük a Habsburgok nem kerülhetnek a lengyel trónra. A köznemesség pozícióit kezdetben az is rontotta, hogy konkrét személyt nem tudtak megnevezni a trónra. A három vajda közül (Kostka, Mielecki, Teczynski) egyik jelölését sem tudták előnyben részesíteni a másik kettő hátrányára. A patthelyzetet 1575. december 12-én a gniezói érsek-prímás oldotta fel, amikor is „a körülötte maradt emberek rábeszélésének engedve már naplementekor Maximilián császárt kiáltotta ki Lengyelország királyává”.¹¹⁸ A Piast hívek ezt törvénytelennek minősítették, mivel ez a 1505-ös alkotmány megsértése volt, mert közös egyetértés nélkül (sine communi consensu) jött létre, és elhatározták akár fegyveresen is szembeszállnak. A köznemesség szószólói (Teczynski vajda és Zamoyski sztarosztja) ebben a robbanással fenyegető szituációban Jagelló Annát ajánlották a trónra, akit férjhez kell adni. A férj személyéről csak általánosságban beszéltek, Báthory István férjjelöltégének ötlete a biecki kasztellán, Stanislaw Szafraniec-től¹¹⁹ származott. Beszédében királynak való alkalmasságát is vázolta. Ezzel Báthory már főszepelővé vált, már nem, mint török vazallus, hanem ő az, aki mindenkorra megszabadítja Lengyelországot a török-tatár veszélytől és képes Oroszországtól visszaszerezni az elhódított Livóniát.¹²⁰ Tehát december 14-én a szenátus döntésére megszületett a köznemesség válasza. Az alsóház elnöke, Mikolaj Siennicki a köznemesség felhatalmazása alapján és akaratából Lengyelország választott királyának az erdélyi fejedelmet, Báthory Istvánt nyilvánította ki, amennyiben a választási feltételekre (pacta conventa) felesküszik. A választásról másnap kiadott diplomát 78 lengyel

¹¹⁵ Heidenstein. 124.

¹¹⁶ Fivére II. Zsigmond Ágost, többek között sikeres hadjáratai miatt jelentős lengyel uralkodónak számított, nővére Izabella pedig Szapolyai János feleségeként, majd özvegyeként játszott jelentős szerepet az események alakulásában.

¹¹⁷ Gebei 2001. 3.

¹¹⁸ Heidenstein. 133.

¹¹⁹ Akit még régebben (1570) a livóniai háborúban szerzett érdemeiért marsallá választottak. (pana Safranca kasztelana bieckiego za marszalka obrali) Szujski 1872. 15.

¹²⁰ Gebei 2001. 4.

nemesúr függőpecsétje erősítette meg. A rendek hamarosan a királyjelölt elé terjesztik ezt a cikkelyekből álló feltételrendszert (pacta conventa), amelynek betartását kívánták tőle, és amelynek kidolgozásában Blandrata és Berzeviczy is részt vett.¹²¹ A december 22-ei választáson megint két királyjelöltje lett a Rzeczpospolitának (a főnemesség az érsek-prímással újra Miksa császárt kiáltotta ki a lengyel trónra), de ekkor már a köznemesség nem engedett, és az udvari marsall (az egyetlen Báthoryra szavazó főrend: Andrzej Zborowski) Báthory Istvánt hirdette ki legitim uralkodónak. Ezután a lengyel köznemesség és az uralkodójelölt elszántságán minden ellenszándék meghiúsult.¹²²

Mindezek után, a feltételekről kezdtek tárgyalni Báthory követeivel, Blandratával és a közben megérkezett Berzeviczyvel. Ők a következő ajánlatot tették a tárgyalásokon Báthory nevében: Bármit is fognak a rendek kívánni, arra az uralkodó esküt fog tenni. Az ország adóságát kifizeti, amit Moszkva háborúval elvett, azt visszaszerzi; ha a rendek úgy döntenek, akkor erre a háborúra tapasztalt seregeit is magával hozza. A törökkel megújítja a békét, a tatárokkal és más ellenséggel szemben pedig biztosítja az országot. Előlegként 200 000 aranyat küld, és a háborút személyesen fogja vezetni. A lengyelek elfogadták ezeket az ajánlatokat, és a következő feltételeket csatolták még hozzájuk: a Király feleségül veszi Anna királylányt, de ha Anna a házasságba nem egyezne bele, vagy pedig a királyi rangról lemondani nem akarna, akkor a királyi méltóság teljes egészében és sértetlenül Báthoryé maradhat.¹²³

Eközben diplomáciai bonyodalmak is keletkeztek. Levelet küldtek a császárnak, amelyben arra kérték, hogy mondjon le a lengyel trónról. Miksa túl öregnek tartva magát, a lengyel trónt Ernőnek szánta, de a feltételek között nem szerepelt az örökösödés. Kisebb gondolkodási idő és rábeszélés hatására azonban mégis elfogadta a lengyel trónt a feltételekre nyilvánosan felesküdt. Elfogadván a lengyel trónt, tapasztalt diplomatáját, Christian Tiefenbachot küldte el Báthoryhoz azzal a szándékkal, hogy vagy vegye rá Báthoryt néhány magyar vár átadása ellenében a trónról való lemondásra, vagy mindenféle nehézséget kilátásba helyezve térítse el szándékától. Végül is ez az eseményekre nem gyakorolt nagyobb hatást.

¹²¹ Oborni 2002. 37.

¹²² Báthory elszántságát az is növelte, hogy maga mögött érezte a szultán támogatását, mivel ha Habsburg uralkodó kerül a lengyel trónra, akkor az európai erőegyensúly a törökök rovására módosult volna.

¹²³ Heidenstein. 134.

Báthory István szinte azonnal elutasította Miksa császár visszalépésre való felszólítását. Leszögezte, hogy akár fegyverrel is érvényt szerez a lengyel országgyűlés választási döntésének.

Anna és István királlyá választását a vajdasági gyűléseken (ún. szejmikeken) is megerősítették. A megkoronázás és a házasságkötés napjaul március 4-ét jelölték meg¹²⁴, de kikötötték azonban, hogy a paktumok nélkül, amelyeket a követek fognak a királlyal megkötni, a királyt ne fogadják, és ne kenjék fel.¹²⁵

1576. január 25-én Jan Tarlo lublini vajda a lengyel nemesség nevében felkérte Báthory István fejedelmet a lengyel királyság elfogadására, miközben átadta a *pacta conventa* hivatalos példányát.¹²⁶ Amikor a lengyel diplomáciai küldöttség 1576. január 25-én megérkezett hozzá, azonnal a megyesi országgyűlésre vitte őket. Ezen az országgyűlésen tudatta az erdélyiekkel, hogy a királlyá választást elfogadta, habár az Erdély fejedelme címet továbbra is megtartja, maga helyett bátyját, Kristófot ajánlotta vajdának, lényegében fejedelmi jogkörrel. 1576. február 8-án a megyesi templomban lengyel, török, császári követek és megfigyelők előtt Báthory az oltárnál térdelve, a Bibliára esküt téve fogadta, hogy a választási feltételeket magára nézve kötelezőnek ismeri el, a választási ígéreteit pedig maradéktalanul teljesíti. Az erdélyi fejedelem ettől a naptól számítva tekinthette magát jogilag Lengyelország választott királyának (*rex electus Poloniae*).¹²⁷

Lengyelországba vonulásának biztosítására fegyveres erőinek átcsoportosítását hajtotta végre. A Királyi Magyarország felől fenyegető támadás elkerülése végett márciusban Fogaras - Brassó útvonalon haladt Lengyelország felé.¹²⁸ Moldva határán a moldvai és havasalföldi vajdák fogadták őt és ezután kísérték tovább.

¹²⁴ Lényegében Báthory sikeréhez a lengyel rendi országgyűlés, a szejm sajátos „működése” is hozzájárult. Az országgyűlés felsőháza, a szenátus (A korábbi királyi tanács feladataival, élethossziglan tartó kinevezéssel) 1569 óta 139 főből állt, ahol a legfontosabb tisztviselők ültek, akik nem változtathatták meg, vagy nem vétőzhették meg az alsóház döntését, s elvileg nem volt törvénykezdeményezési joguk sem. A szenátus elnöki posztját a már említett gnezoi érsek-prímás töltötte be. A testület ülésein nem élhettek a liberum vétóval sem, tehát többségi szavazással döntöttek. Az alsóházban tanácskoztak a követek (kb. 170 fő), akiket a szejmikek delegáltak meghatározott követutasításokkal. Szavazati joggal csak a delegált küldöttek rendelkeztek. Az alsóház üléseit a követmarsall irányította. Elvileg ha a törvényen belüli hat hét alatt nem sikerült határozatot elfogadniuk, akkor a követek félbeszakíthatták a tárgyalásokat. Élhettek a liberum vétó jogával, azaz a hat hét lejártát megelőzően félbeszakíthatták a tanácskozást. (Ring 2001. 136.)

¹²⁵ Heidenstein. 135.

¹²⁶ Besala 1992. 94-95.

¹²⁷ Gebei 2001. 4.

¹²⁸ Ugyanis a budai pasa aktivizálódásából és az erdélyi csapatösszevonásokból a felsőmagyarországi kapitány Hans Rueber arra következtetett, hogy Báthory Kassa – Eperjes – Bártfa

Mikor Báthory István Lengyelországba ért, vegyes fogadtatásban volt része. A magas rangú államférfiak egy része támogatta, mások viszont szinte ellenségesen fogadták (A litván képviselők meg sem jelentek). Útja során Mielecki podóliai vajda még a találkozás előtt is kitért, viszont Lwów városa napokig ünnepelte, Kostka sandomierzi vajda nagy pompával fogadta Lengyelország választott királyát (electus rex).¹²⁹ Krakkóba történő érkezése után – ahol például az egész köznemesség nagy örömmel fogadta – szinte azonnal elkezdődtek azok a tárgyalások, amelyeken tisztázták, hogy Báthory milyen feltételekkel foglalhatja el a trónt.

Ezzel párhuzamosan egy másik tárgyalás sorozat is elkezdődött, amelyek során Báthory ellenzékét próbálták meggyőzni, és lehetőleg minél több támogatót szerezni, amelyek során az Osztrák Pártot is sikerült az ügyüknek megnyerni. Ez előtt a koronázás kérdésében nézeteltérés támadt a két párt között. Ekkor így nyilatkozott az ország főrendjei előtt: „Én ezerszer inkább a közbékét óhajtom, mint a koronázást. Emlékezzetek mit ígértetek nekem, hogy itt lesznek a litvánok, poroszok, az érsek, a nagymarsall, akik közül senkit sem látok itt. Gondoskodjatok tehát a koronázás előtt a kiegyezésről, mert ha egyszer meg vagyok koronázva, nem bánhatok enyhén az ellenszegülőkkel. Kérdeznétek aztán talán, miért bánok velük oly szigorúan? De a királyi méltóságomat meg kell oltalmaznom s ellenségeimet törekedni fogok eltiporni.”¹³⁰

A felmerült problémákat megoldva, végül is május első napján a krakkói vár templomában Báthoryt a kujavai püspök, Stanislaw Karnkowski¹³¹ Anna királynővel együtt megkoronázta¹³², és három nappal később az esküvőt is megtartották.¹³³ Ezután Krakkó városa hűségesküt tett a király előtt.¹³⁴

útvonalon akar eljutni Krakkóba. Rueber sáncokat emeltetett Kassa térségében, csapatösszevonásokat hajtott végre, felkészült az ellenség fogadására. (Közli: Gebei 2001B. 20.)

¹²⁹ Gebei 2001B. 20.

¹³⁰ Veress 1933. 388.

¹³¹ Mivel a szokásjog szerint koronázó gniezoi érsek-primás (Jakub Uchanski) nem volt hajlandó megkoronázni Báthoryt.

¹³² A koronázási szertartást egy kellemetlen esemény zavarta meg. Amikor szokás szerint a koronázó püspök tevékenységét segítő udvari marsall másodszer tette fel a kérdést: akarjátok-e királyotoknak Báthory Istvánt, akkor az egyetlen jelenlévő litván főúr Massalski közbekiabált: „nem akarjuk, nem engedjük, Litvánia beleegyezése kellene” (nie chcemy, nie pozwolamy, ... Bo do zgody wszystkich musialaby byc Litwa!), mert így szerette volna félbeszakítani és érvényteleníteni a királyválasztást. A harmadszori kikiáltáskor Massalski hangja nem hallatszott, csak az egységes „akarjuk!” (chcemy!). (Gebei 2001B. 22.)

¹³³ Báthory István lengyel királlyá választásának hivatalos okmányának latin nyelvű másolata a Hadtörténelmi Levéltár Török Kori Gyűjteményében található (VII. 1575/3.)

¹³⁴ A királyválasztás gyakorlatilag 3 fázisban történt: 1. király-jelölő gyűlés (sejm konwokacyjny, 2. királyválasztó gyűlés (sejm elekcyjny) 3. koronázó sejm (sejm koronacyjny). Báthory esetében a varsói királyválasztó sejm (sejm elekcyjny – 1575. november 7. – december 14.) választással, úgy a

2. Lengyelország és a Báthory – család egyesített címere

Báthory István a Rzeczpospolita iránti elkötelezettsége a továbbiakban is megmutatkozott, erre királyi esküje és az alkotmány is kötelezte. Az állami egység, a livóniai háború előtti állapotok helyreállítása Báthory István (Stephanus rex) legfontosabb feladatai közé tartozott. A Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség jogainak, kiváltságainak szabadságainak megerősítésekor ünnepélyesen elhangzott, hogy a szomszédos országok által elragadott lengyel vagy litván területeket visszaszerzi, tehát az 1558-as határokra szorítja vissza az ellenségeit (Oroszországot), országai területét csonkítani nem hagyja, sőt növelni fogja. A koronázási szertartáson (in Conventu Coronationis) ezekkel kapcsolatban tett ígérete, a Volumina Legumban¹³⁵ rögzítettek alapján a következő volt: „Item pollicemur, recipimus, ac spondemus, quod omnia per hostes finitimos injuste a Regno, Magnoque Ducatu Lithvaniae, et Dominiis earundem, quocunque modo occupata, vel bello, vel quovis alio modo distracta, ad proprietatem et unionem ejusdem Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithvaniae, minuemus, sed pro viribus nostris proferemus, dilatabimus.”¹³⁶ Szinte ugyanez került át a koronázás utáni elsőnek megalkotott törvénybe, 1576 május 4-én, amelyben Báthory megerősíti a Rzeczpospolita jogait (Potwierdzenie praw Rzeczypospolitej przez Stefana Batorego - Conformatio generalis omnium jurium, privilegium, libertatum Regni

krakkói koronázó sejm (sejm koronacyjny – 1576. április 24. – május 30.) a választott király és a királynő felkenésével, koronázásával, trónra ültetésével, illetve az első törvénykönyv kibocsátásával ért véget. (Gebei 2001. 4.)

¹³⁵ Volumina Legum: (lat. Volumina Legum. Leges. statua, constitutiones et privilegia Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithvaniae. Omniumque provinciarum annexarum, a commitiis visliciae anno 1347 celebratis usque ad ultima regni comitia – az első, és legjelentősebb lengyel törvény és alkotmánygyűjtemény, amelyben a királyválasztó sejmek során elfogadott törvények, az alkotmány módosításai és a király jogai és kötelességei szerepelnek 1347-től 1793-ig. A törvénytár összeállításának ötlete Josef Zaluski püspöktől származik, az összeállítási munkák zömét Stanislaw Konarski végezte el a XVIII. században.

¹³⁶ Volumina Legum. 158.

Polonie, et Magni Ducatus Lithvaniae)¹³⁷, amelyben a királyi és a nagyfejedelemi elődök által adományozott szabadságjogok megerősítésre kerültek (.. imponi curarint, omnique jura, privilegia, libertares, praeerogativas...), már ebbe az okiratba is bekerült az a fontos kitétel, amely a Litvániától háborúval, vagy egyéb módon elszakított területek visszaszerzését ígérte (...ad proprietatem et unionem ejusdem...)¹³⁸ Május 30-án a koronázó szejmet (sejm koronacyjny) berekesztették, a szejmi alkotmány¹³⁹ (ezen idő alatt hozott törvények és végrehajtási utasításai) elkészült, kihirdetésük országszerte megkezdődött.¹⁴⁰

Ezenfelül Báthory első alkotmánya, főleg a koronázást elutasító Litvániában hívei számát gyarapította, mivel rezisztenciájuk ellenére a számukra fontos ügyek bekerültek az országgyűlési végzésekbe, többek között a keleti területek visszaszerzése, tisztségek és birtokok adományozása litvánoknak, ami a „két nép közjogával nem ellentétes” (prawo pospolitemu obu narodow nie przeciwnie). Minden támogatásra szükség volt, hiszen a választás és a koronázás legitimitásában fontos személyek kételkedtek.¹⁴¹

Hatalma megszilárdításának voltak külpolitikai elemei is. A császár küldött egy diplomáciai levelet, amelyben leírja, hogy háború nélkül a lengyel trónt megszerezni nem tudja. Így Lengyelország békéje és szabadsága veszélybe kerülne császári és török oldalról, mert a szultán az ország védelmének címén azonnal beavatkozna a lengyel ügyekbe. A császár viszont ilyen háborúra nem szánhatja el magát, többek között a törökkel nemrég megkötött fegyverszünet miatt. Valójában Miksa császár csak akkor fogadhatta el volna a lengyel trónt, hogyha a Rzeczpospolita egy akarattal (communi consensu) kiállt volna mellette, mivel ez nem így volt, nem akart

¹³⁷ Volumina Legum. 157-159.

¹³⁸ Volumina Legum. 157-159.

¹³⁹ Az 1576-os királykoronázó általános szejmi alkotmányban, ami a későbbiek folyamán sem módosult, többszörös biztosítással szerepelt a lengyel nemesség szabad akaratból történő királyválasztási joga. (...wolne obieranie Krola zostawalo wszem Stanom Koronnym. My y Potomkowie nasi ni zaczynac nie mamy bez rad Koronnych, obojga narodu, spraw Seymowi nalezacych, niwczym niewruszaiac...) Volumina Legum 160.

¹⁴⁰ Ettől a naptól fogva léptek érvénybe a Báthory által elfogadott választási feltételek (Pacta Conventa), amelyekre már elsőnek Medgyesen esküt tett (1576-02-08). Már a korábban felsorolt feltételek a következők voltak: 1. Az újonnan választott király elismeri a szabad királyválasztás jogát (Król uznawal wólne elekcje). 2. Béke és háború kérdésében nem dönt a szenátus nélkül (spraw wojny i pokoju nie zalatwiac bez senatu). 3. Nemesi felkelést nem hirdethet ki a szejm nélkül (pospolita ruszenia nie zwolywac bez sejmu). 4. Nemesi felkelést nem vezethet külföldre, vagy fizessen „kopjánként” 5 zlotyt (pospolita ruszenia nie wyprowadzac za granice, chyba za oplata 5 grzywien od kopii). 5. A nemesi felkelőket ne szervezze külön csapatokba (Pospolitego ruszenia nie dzielic go na osobne hufce). 6. Fenntartja a kwartális katonaságot (utrzymywac wojsko kwarciane). 7. két évente összehívja a Szejmet (co dwa lata zwolywac sejm). 8. 16 szenátor „ellenőrzi” döntéseit (u boku miec stala rade zlozona z 16 senatorów). 9. Megőrzi a köznemesség jogait és privilégiumait (przestrzegal praw i przywilejów szlachty). 10. Aköznemesség ellenállási záradéka (szlachta bedzie miala prawo wypowiedziec mu posluszenstwo). /Bardach 1957. 130./

¹⁴¹ Gebei 2001B. 23.

kétes kimenetelű háborúba sodródni. Így gyakorlatilag lemondott a lengyel trónról és fiának, Ernőnek megválasztásának lehetetlensége is sokakat úgyis Báthory pártjára állított.

Nagyon fontos volt a pápával való kapcsolatkeresés, mivel az volt az általános vélekedés, hogy a pápa teljes mértékben a császárt támogatja, és komoly kétségei vannak Báthory hitbéli meggyőződésével kapcsolatban. Sőt néhány európai uralkodónak is ez volt a véleménye. Ennek az is lehetett az alapja, hogy Erdélyben kevés katolikus élt, követe, Blandrata pedig nyílt eretneknek számított, és Báthory mellett is elsősorban a lengyel protestánsok szavaztak. Báthory, hogy a felmerült „gyanúkat” eloszlassa, és a pápát maga oldalára állítsa, elküldte Rómába Jan Zamoyskit diplomáciai tárgyalások folytatására.

Zamoyski még Miksa császár életében érkezett Rómába, és rendkívül hűvös fogadtatásban volt része. Nemhogy a pápa, de még egy kardinális, vagy egy fontosabb tisztségviselő sem fogadta egyetlen kivételtől eltekintve. Egyedül csak Farneze bíboros, mint Lengyelország protektora fogadta őt barátsággal, mint a lengyel király követét. Amikor aztán a császár meghalt 1576 októberében, hirtelen mindenki nagy szívélyességgel fogadta Jan Zamoyskit, Báthory általa küldött levelét pedig számos másolatban, nagy érdeklődéssel olvasták. Báthory arra kéri a pápát: „Eminenciád kegyeskedjék Lengyelország iránt is, én irántam is megőrizni azt a jószándékot, amellyel más államok és uralkodók iránt viseltetik, annál is inkább, mivel ez az ország régóta odaadó híve Eminenciádnak, irántam pedig jóakarátú”.¹⁴²

Ennek a későbbi folyamodványa volt az, amiről Rudolf király 1577. június 19-én írt levelében közöl Ernő főhercegnek. Ebben a levélben kifejti, hogy a pápa által kezdeményezett kísérletre, hogy Báthory Istvánnal rendezze kapcsolatát, a lengyel királynak nemleges volt a válasza. Indoklásában Báthory kifejti, hogy elutasításában szerepet játszik az elhunyt Miksa császár által követeivel szemben elkövetet sértő bánásmód, a vele ellenséges Gdansknek nyújtott segítség, a regensburgi gyűlésen szintén a követeivel való bánásmód és valószínűleg az általuk kezdeményezett tatár betörés miatt. Báthory az utolsó lengyel országgyűlésre, melyen a két ország szerződéseinek megerősítése és megújítása volt a téma a császár követeit meg sem hívta. Rudolf ezek alapján azt javasolja, hogy Báthory Istvánt nyilatkozatra szólítsák fel, hogy ez alapján a szomszédos területeken a szükséges intézkedéseket

¹⁴² Heidenstein. 146.

megtehessék.¹⁴³ A Habsburgok és Báthory között lévő feszült viszony politikai és katonai nézeteltérések mellett, gazdasági szankciókat is jelentett. Ezt alátámasztandó Giczy János¹⁴⁴ írja 1578. február 20-i levelében, hogy Báthory István kérésére 3 hordó baranyai bort küldött, amit a kassai vámon feltartóztattak azzal a kitalált indokkal, hogy a császár birtokán termelt bort nem lehet kivinni az országból.¹⁴⁵

Visszatérve még Miksa császár életében súlyosnak látszó diplomáciai beavatkozásra került sor. A császár meggondolta magát a lengyel kérdéssel kapcsolatban, és elküldte Henrik Kurtzbach császári követet a porosz herceghez, a Rendekekhez, de elsősorban a Hanza-városokhoz, hogy iránta való hűségükben megerősítse azokat. A lengyeleket arra kérte, hogy maradjanak hozzá hűek és biztosította őket, hogy hamarosan segítséget küld. Ha pedig a lengyel rendek már átálltak volna Báthoryhoz, legalább a litvánokat, poroszokat és líveket kérte, hogy, tartsanak ki mellette. Megígérte, hogy követeket küld a cárhoz, emlékeztetve őt a szövetségükre, a közös veszély ellen. A közös veszélyt a törökök jelentették, és arra kérné a cárt, hogy ha Lengyelországot törökök, vagy tatárok támadnák meg, akkor a cár seregei azonnal támadjanak a másik oldalon a törökökre. Kijelenti, hogy amúgy már 1575 augusztusában már a cár is küldött ezzel kapcsolatban diplomáciai levelet.

Mivel eddig már szinte minden lengyel Báthory oldalára állt, a császár a trón iránti reményét most már csak a litvánokba és a poroszokba vethette, akik Zsigmond Ágost halálát követően és most is Ernő herceget támogatták. A litvánok arra szólították fel a császárt követeik útján, hogy Poroszországon keresztül küldje el hozzájuk Ernőt, és megígérték, hogy erős sereggel fogják támogatni.

Báthory elsőként a porosz kérdést oldotta meg. Poroszországba utazott, ahol szinte mindenki a császárra várt, de Báthoryval szembeszegülni nem is akartak, nem is mertek. A porosz herceg, bár állama szinte teljesen különálló volt, mégis a lengyel király hűbéresének számított. Amikor megtudták, hogy Báthory Poroszországba jön, és a császárral kapcsolatos minden terv összeomlani látszik, akkor követeket küldtek a király elé, és azok hűségesküt tettek a porosz nemesek és a herceg nevében.

Báthorynak végül is sikerült belső helyzetét stabilizálnia, amely erőteljes fellépésének is köszönhető volt. Ami még segítette ebben az volt, hogy Báthory

¹⁴³ Hadtörténelmi Levéltár VII. Török Kori Gyűjtemény 1577/5.

¹⁴⁴ Giczy János: Váradai főkapitány, majd erdélyi kormányzó 1585-88 között.

¹⁴⁵ Hadtörténelmi Levéltár VII. Török Kori Gyűjtemény 1578/4.

számára nem volt teljesen idegen a lengyel közeg.¹⁴⁶ Pár hónappal a koronáztatása után az alábbiakat mondta thorni országgyűlésen: „Isten akaratával ti választottatok királyotokká. Kérésetekre és sürgetésekre jöttem ide. Ti tettetek fejemre koronát. Így hát királyotok vagyok, nem faragott és festett báb (Non fictus neque pictus). Uralkodni és parancsolni akarok... Szenátorok! Vagy tartsátok magatokat a jogrendhez, vagy oldjátok fel kezemet, amelyeket törvényeitekkel megkötöttetek s megvédem azt majd magam!”¹⁴⁷ Majd külföldi követjárások útján nemzetközileg is sikerült elismertetnie lengyel királyi hatalmát. Hatalmának elismertetésében egy kivétel akadt, még pedig Gdansk városa, amely teljesen szembehelyezkedett vele. A város ellenállását még fegyverrel sem sikerült teljesen megtörnie. Az ügyet végül is tárgyalások során sikerült rendeznie és az a tény is sürgette, hogy biztos háttérrel akart maga mögött hagyni, mielőtt nagyszabású vállalkozásába fog. Miután rendezte konfliktusát Gdanskkal, és a poroszokkal, ígéretéhez híven kiáltványban tette közzé, hogy ha tárgyalások útján nem tud megegyezni Rettegett Ivánnal, akkor „totális háborút” indít Oroszország ellen.¹⁴⁸

3.5 Az Erdélyi Fejedelemség térségének katonapolitikai helyzete

3.5.1 Az Erdélyi Fejedelemség térségének helyzete

Erdély, amelynek trónjára Báthory István kerül, török hódoltság és vazallus területekkel volt körülvéve (maga is török vazallus), gyakorlatilag csak két irányban volt összeköttetése a keresztény Európával. Ezek egyike Lengyelország. Lengyelország számára Felső-Magyarország egy bizonyos védövet jelentett, amely feltartotta a török veszélyt. Számukra egyre jobban Rettegett Iván Oroszországa volt veszélyesebb, amely nyugat felé, Lengyelország rovására próbált terjeszkedni. Az

¹⁴⁶ Elmondható, hogy Báthory István a lengyel trón elnyerésével nem teljesen mozgott idegen környezetben. Fiatalabb éveiben a gyulafehérvári udvarban Izabella, majd János Zsigmond udvarában látta a körülöttük szolgálatot teljesítő lengyel nemesek, hogyan épültek be az erdélyi nemesi társadalomba. Ismerte ennek előnyeit és hátrányait, hogy ezzel mit nyert az uralkodó. Amikor magyarként ő lépett Lengyelország trónjára, ezekre a tapasztalatokra támaszkodva igyekezett a lengyel-litván királyi udvarban egy erős magyar csoportot létrehozni. Báthory a későbbiek folyamán is támogatta, hogy a két nemesség között dinasztikus kapcsolatok jöjjenek létre, és az észak-magyarországi illetve erdélyi nemesség a lengyel és a litván területeken is gyökeret verjen. (Horn 2002. 22.)

¹⁴⁷ Veress 1933. 389. Báthory István ezen beszéde egyrészt Henning Salomon *Liffendische, Churlendische Chronica* (Liepzig, 1594) című műve 59. levelében maradt meg, másrészt egy krakkói kéziratban, amelyet Szádeczky közöl. (Szádeczky 1887. 312.) Erről lásd részletesebben Besala 1992. 169-181.

¹⁴⁸ MTA Levéltár B. 1182/II./44. Eredeti lelőhely: Biblioteka Narodowa, Warszawa

1558-tól tartó livóniai háborúban majd csak Báthory István színrelépése hoz majd a lengyelek számára kedvező változást.

A másik „összeköttetési irány” a Habsburg Birodalom volt, amellyel minden ellenérzése ellenére igyekezett lehetőleg békés állapotokat kialakítani, egyrészt, azért mert egyedüli támasza lehet egy megváltozott török politika esetén, másrészt legközvetlenebbül veszélyeztetheti erdélyi uralmát.

Korlátozott mértékben támaszkodhatott volna az Oszmán Birodalomra, ahol a lepantói vereséget (1571) követően a perzsa háborúk és a belső forrongások meggyengítették a korábbi katonai és hatalmi pozíciót. A törökök gyengülését az is bizonyítja, hogy 1571 után, a Habsburgok tilalma ellenére is, néhány magyar főúr és katona sorozatosan támadólag lépett fel a török ellen, amit ők kénytelenek voltak megtorolatlanul hagyni.

Moldva és Havasalföld vajdái a XVI. században az erdélyinél kedvezőtlenebb, de a délszláv államokénál valamivel kedvezőbb helyzetben éltek. A függőségből kiutat egyedül az erdélyi fejedelmekkel való szorosabb kapcsolat kínálta, akik mögött gyakorlatilag a magyar koronát is viselő Habsburgok álltak. A moldvai vajdák időnként lengyel segítséget vettek igénybe és így a két román vajdaság útja nem mindig esett egybe.

A nagy fejedelmek (Báthory István, Bethlen Gábor), sikeres katona- és külpolitikájának alapja a Porta keleti, főképpen perzsiai lekötöttsége, amely miatt az általa megengedhetőnek tartott határig támogatta az erdélyi fejedelmek törekvéseit. A fejedelemség és a Török Birodalom viszonyát ugyanis ez alapjaiban határozta meg, az oszmánok mindvégig vazallusuknak tekintették az erdélyi államot. Ez azt jelentette, hogy a fejedelmek önálló katona- és külpolitikát csak szultáni jóváhagyással folytathattak, viszont a belpolitika irányítása teljesen rájuk tartozott (a román fejedelemségekkel ellentétben). A vazallusság fejében éves adót fizettek a Portának, amely az első alkalommal, 1543-ban 10 000 forint volt, majd a század végére 20 000 forintra emelkedett. A függés egy másik bizonyítéka az volt, hogy a fejedelmet ugyan a rendek választották, de csak akkor lett az igazi hatalom birtokosa, hogyha a szultán kinevező okiratát, az ahmadét és a fejedelmi jelvényeket is megkapta. Elmondhatjuk, hogy mindezek komoly kötöttséget jelentettek, Erdély vazallussága mégis lehető legkedvezőbb kapcsolat volt a Porta és hűbéresei viszonyában.

Az erdélyi fejedelmek belpolitikai hatalmuk és gazdasági erejük révén majdnem teljes főhatalommal bírtak. Ennek köszönhetően Erdélyben valójában a fejedelem és néhány befolyásosabb tanácsosa döntött majd minden fontos kérdésben, köztük a katonai- és külpolitikaiakban is, de az országgyűlésnek is volt külügyi, katonai és diplomáciai szerepe.¹⁴⁹

3.5.2 Báthory István, Erdély, Lengyelország és a Török Birodalom

Báthory István a Habsburg párti Bekes Gáspárral szembeni kerelőszentpáli győzelme nem csak Erdély sorsáról döntött. A győzelem hírének döntő szerepe volt abban, hogy a lengyel nemesség végül is őt választotta meg királyának, a mágnások által támogatott Miksa császár ellenében.

A lengyel trón elnyerésével, Báthory olyan hatalmat kapott a kezébe, amellyel egyetlen politikai elődje sem rendelkezett. Lengyelország gazdaságilag és politikailag a térség egyik nagyhatalmának számított, csak az akérdés merülhetett fel, hogy kíván-e élni új erejével régi hazája érdekében, és ha igenlő a válasz, akkor hogyan szándékozik ezt megtenni. Azt biztosra vehetjük, hogy az új király választott országában is magyarnak tartotta magát. Például 1577-ben lengyel alattvalói előtt „elszólta” magát, amely miatt sokan nehezteltek rá. Az akkori kijelentése szerint „Isten nem a lengyelek, hanem a magyarok számára teremtett.”¹⁵⁰

Európa részére sokáig közömbösnek tűnő török kérdés számára rendkívül fontos volt. Európai szinten a törökök végleges legyőzése és a kontinensről való kiűzése csak a pápai udvarnak volt fontos. XIII. Gergely pápa kezdetben éppen ezért támogatta a Habsburgok lengyel trónigényét, mivel bennük erős szövetségest látott a török ellen. Amikor pedig mégis Báthory lett a lengyel király, a pápai állam eléggé kínos helyzetbe került, amelyet csak Miksa császár gyors halála oldott fel.

Báthory Istvánt komolyan aggasztotta Erdély sorsa, és komolyan gondolkozott, még lengyel királyként is egy török ellenes koalíció létrehozásában, vagy abban való szereplésben. Ez ügyben először a Pápai Állammal 1577-ben került sor kapcsolatfelvételre, amikor is Laureo pápai nuncius egy törökellenes ligába próbálta bevonni Lengyelországot. Erre Báthory válasza egyértelmű volt, Erdély nevében 40 000 katonát ígér, de érdekes módon a lengyel hozzájárulásról hallgat. A következő pápai követ 1579-ben keresi fel ez ügyben Báthoryt, de bizonyos

¹⁴⁹ Pálffy 2000. 108.

¹⁵⁰ Erdély Története I. 1986. 449.

külpolitikai események miatt visszavonja javaslatát.

1581-ben már maga Báthory jelenti ki, hogy a kelet-európai keresztény erőket össze fogva kellene a törökök ellen indulni. Ez ügyben tárgyalásokat folytat az új pápai nunciussal, Bolognettivel. Báthory a biztonsági körülményeket is figyelembe véve közölte feltételeit, amely szerint, csak akkor lép be a török ellenes ligába, ha Pápai Állam, Velence és Spanyolország már megállapodott egymással. Erről ekkor viszont szó sem lehetett, mivel a spanyol király és Velence a legegységesebb együttműködésre sem volt hajlandó.

A pápa viszont továbbra is létre szeretett volna hozni egy török ellenes ligát, amihez Báthory csak akkor járulna hozzá, ha előtte Rudolf császár is elkötelezi magát az ügy érdekében, majd egy érdekesnek tűnő ötlettel áll elő. 1584-ben diplomáciai tárgyalásokat folytat a pápa megbízottjával, Antonio Possevinóval. Tervei szerint nem tart többé igényt Nyugat-Európa támogatására, ehelyett azt kéri, hogy a Pápai Állam segítse őt Oroszország meghódításában. Úgy véli, hogyha ez sikerül neki, akkor egész Kelet-Európa, sőt a Kaukázusban élő népek erejét képes lesz a törökök ellen fordítani. Ekkor még rövid időn belül a pápától elutasító válasz érkezett. A pápai udvar a Nyugat-Európai események figyelembevételével hozta meg elutasító választ; úgy vélték, hogy semmi érdemlegeset nem tudnak tenni Kelet-Európa érdekében.

Báthory ekkor már nem enged, ez ügyben már ő kezdeményez diplomáciai tárgyalásokat. Saját unokaöccsét, Báthory András bíborost küldi a Szentszékhez, hogy ez ügyben tárgyaljon. A későbbiek folyamán segítségül hívja az időközben kegyvesztetté vált Possevinót is. Nekik végül is sikerül elvi beleegyezést szerezniük, és a célokhoz képest egy alacsony összeget, 25 000 dukátot szerezniük az új pápától, V. Sixtustól.

A törökök elleni háborús készülődésről meg kell említeni, hogy a lengyelek számára ez nem volt létkérdés, sőt ők ellenzői voltak minden veszélyesnek tűnő hatalom elleni hadakozásnak. Ezen kívül meg kell azt is jegyezni, hogy az előre megállapított királyválasztási feltételekben „Pacta Conventa”, melyekre Báthory esküt tett, külön kikötötték a törökökkel fennálló béke megtartását. Ezért lehetett az, hogy a lengyelek előtt hosszú évekig tartotta titokban törökellenes terveit.

Az oroszok elleni mindent eldöntő háború terve, amely összefüggésben állt volna egy törökök elleni totális háborúval, minden valószínűség szerint, az 1582. január 15-i békekötés után fogalmazódott meg Báthoryban. Amikor jóval később

közölte ez irányú terveit, az a lengyel urak dühödt ellenállásába ütközött. 1586-ra viszont már változott az oroszok elleni háborúval kapcsolatos hangulat, főképp a litvánok körében, de halála végett vetett terveinek.

3.5.3 Báthory István, Erdély, Lengyelország és a Habsburgok

Báthory István lengyel királysága Erdély kapcsolatában végül is csak a Habsburg-kérdésben hozott változást, a fejedelemség elismerésén túl is tekintve. A Habsburgokkal való szembenállást Erdélyből hozta át a lengyel királyi udvarba. Miksa, majd Rudolf császár a köztük esedékes megegyezés feltételéül a speyeri egyezmény teljes végrehajtását, tehát Erdély fölötti teljes uralmuk elismerését követelték. Báthory viszont elveszített családi birtokait szeretne volna visszakapni, és hallani sem akart, egy korábbi titkos hűségeskün túlmenő engedményről. Az elveszített birtokok visszaszerzése abban is szerepet játszott, amikor a Miksa halála után kötött lengyel-Habsburg békét nem volt hajlandó 1584-ben megújítani, mert az Erdéllyel kapcsolatos tárgyalások még mindig függőben voltak. Ebben a konfliktusban a pápa is közvetített, Possevino által, de csak 1585-ben jutottak eredményre Erdélyt illetően. Ugyanis a tárgyalások eredményeként ekkor került Nagybánya a Báthoryak birtokába kárpótlásként.

Azt viszont leszögezhetjük, hogy a Habsburgok végül is sem Erdélyben, sem Lengyelországban nem voltak képesek megingatni uralmát. Ez a következő gondolatokat támasztotta Báthoryban: „... hogyha Isten könyörülne rajtunk, és mostani császártokat, királytokat (azaz Rudolfot) kit én igen beteges embernek értek, ez világból kivenné, ottan megszabadulnátok, és minden zenebona nélkül szabad választásotok lenne... hogyha ez török császártul megkérhetnők, hogy ez maradék nyomorult földet ne üldözné, sőt oltalma alá venné, határt mutatna.”¹⁵¹

Végül is ez azt jelenti, hogy Báthory saját magában látta Rudolf császár lehetséges utódját. Ez a gondolat a későbbiek folyamán többször is jelentkezik, nem csak a pápai követtel folytatott tárgyalásokon, amikor a Habsburg császár súlyos beteg volt, hanem ez a motívum felbukkan magyar híveivel folytatott levelezéseiben is.¹⁵² Rudolf császár betegsége alatt a magyarok titokban arról tárgyaltak, hogy

¹⁵¹ Erdély Története I. 1986. 452.

¹⁵² Végül is Báthoryban volt a magyar nemzet bizakodása, hogy megszabaduljon a Habsburgok uralmától. Ezt 1577 őszén nyíltan kifejezte levelében egy erdélyi katolikus pap. Erre utal Lauero püspök, lengyelországi nuncius 1577 szeptember 23-i jelentése. (Lelőhelye: Wierzbowski: *Vincent Lauero*. Varsovie, 1887. 505.)

Báthory Istvánt válasszák utódjául. Erről a tervéről ő fenntartás nélkül társalgott a pápa követével, abban bízva, hogy akkor majd sikerülni fog eredményesen fellépni a török ellen.¹⁵³

Báthory ezzel a fordulattal visszatért az erdélyi politika azon elképzeléséhez, melyet eredeti formájában még Szapolyai János próbált megvalósítani, 1530 körül. De a helyzet az óta jelentősen változott. János király terveire képest többről van szó, hogyha a török kiűzését a Habsburgok nélkül akarta megvalósítani. Kevesebbről, hogyha a Habsburgok elleni magyarországi lépéseknél a szultánt semmiképpen sem akarták provokálni. Ebben a politikai orientációban talán az a lényeg, hogy Báthory Istvántól számíthatjuk, annak az eszmének a folyamatos jelenlétét, amely szerint Magyarországot a Porta árnyékában lehet egyesíteni. Ez a politikai orientáció, azt jelenti, hogy Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király politikája változatlanul nem erdélyi, hanem általánosan magyar.¹⁵⁴

Ez a körülmény a fejedelemség vezetésében is meglátszott. Az erdélyi származásúak még mindig alig jutottak szerephez. Néhány nemesi család kihalása, a területi veszteségek, a Báthory család két ágának kibékülése azt eredményezte, hogy az uralkodón kívül szinte nem maradt erdélyi származású arisztokrata család. Ezért a Lengyelországba távozott uralkodónál előtérbe került saját rokonsága. Az erdélyi vajda címet először bátyja Báthory Kristóf, majd annak fia, Zsigmond öröklé. A gyermek Zsigmond mellé háromtagú kormányzótanácsot állít, akikkel ugyancsak rokonságban áll.

Erdély lényegi ügyeit, azonban nem a fejedelemségből irányították. Báthory István pályájának tetőpontján, azaz lengyel királysága idején Erdély eléggé korlátozott önállósággal rendelkezett. Külügyeit teljes egészében Báthory intézte Lengyelországból. Az erdélyi fejedelemség belügyeit tekintve Kristóf „vajda” megvalódi alárendelt kormányzónak tekinthető. A háromtagú kormányzótanács azonban pusztán végrehajtotta azokat az utasításokat, amelyeket a Krakkóban található „erdélyi kancellária” továbbított számára.¹⁵⁵

A Habsburgok és az Oszmán Birodalommal való kapcsolatai összegzéseként

¹⁵³ Caligari pápai követ 1581 február 21-i jelentése nyomán, Hans Uebersberger: *Österreich und Russland seit dem Ende des 15. Jahrhunderts* 1. kötet. Wien, 1906. 482.

¹⁵⁴ Erdély Története I. 1986. 453.

¹⁵⁵ Báthory a krakkói kancelláriában és Gyulafehérváron is Erdély fejedelmeként és lengyel királyként igyekezett a közép-európai elit legjobbjaival szolgálatába fogadni. Tehát a források alapján elmondható,

kijelenthető, hogy erdélyi fejedelemként megszerezni a Rzeczpospolita trónját jelentősen meghaladta a perszónáluniók szokásos lehetőségeit. Báthory a szultán vazallusa volt, és uralkodása kezdetén a magyar király fenségét is el kellett ismernie. Lengyel királyként viszont jelentősen megnőtt a mozgástere, és átalakult a két szomszédos nagyhatalomhoz fűződő viszonya. Aki pedig együtt, összehangoltan tudja irányítani a lengyel-litván államot és az Erdélyi Fejedelemséget, veszélyt jelenthetett akár a Habsburg, akár az Oszmán Birodalomra is.¹⁵⁶

3.6 A középkori Lengyelország helyzete

A XV. század második felében Lengyelország és Litvánia politikai és gazdasági jelentősége megnőtt Európában. A lengyel és a litván állam kapcsolata, amely először a krewói unióval vált szorosabbá 1385-ben, évszázadokon át döntő hatással volt a lengyel és a hozzátartozó országok történetére és fejlődésére. Nagy Lajos halála (1382) az első magyar-lengyel perszónálunió végét jelentette. Lánya Hedvig (Jadwiga) örökölte a lengyel trónt, aki hozzáment feleségül a litván nagyfejedelemhez, Jagellóhoz, aki ezzel új dinasztiát alapított. A következő évben (1386) lengyel királlyá választották, Krakkóban meg is koronázták. Ezzel haláláig 1435-ig Lengyelország és Litvánia között perszónálunió állt fenn. Halálával a helyzet módosult, mivel a lengyeleknél királyválasztás volt érvényben, a litvánoknál viszont dinasztikus trónöröklés. Ezután előfordulhatott az, hogy más töltötte be a lengyel király és más a litván nagyfejedelem tisztségét, vagy néha helyreállt az egyszemélyi perszónálunió. Az unióhoz inkább a lengyelek ragaszkodtak, mivel a Német Lovagrenddel voltak állandósult vitáik, és ezért igényelték a litvánok erejét. A litvánokat a lovagrend nem fenyegette annyira, a meghódított orosz földeket könnyen megtudta tartani, mivel az egykori Rusz már nem létezett, az új moszkvai Oroszország még kialakulóban volt. Litván szempontból az is fontos volt, hogy a krewói unióval a nyugati kereszténységhez csatlakozott. Az unió megkötése után a déli litván területeket, Podóliát és Volhíniát Lengyelországhoz csatolták, így a lengyelek közvetlen szomszédságba kerültek a Török Birodalommal. A két ország belső szerkezete hosszú ideig eltérő maradt, aztán a lengyel viszonyok egyre inkább teret hódítottak Litvániában is.¹⁵⁷

hogy Báthory környezetének diplomatái, mind a lengyel, mind az erdélyi politika irányítói túlnyomórészt Padovában tanult fiatalokból került ki. Bitskey 2006. (Ők az ún. páduisták, padewczyk.)

¹⁵⁶ Horn 2007. 27.

¹⁵⁷ Niederhauser 2001. 63.

A Litvániával összekapcsolt Lengyelország hatalmas területű volt, a XV. és a XVI. század fordulóján meghaladta az 1 millió négyzetkilométert. Ez a hatalmas államalakulat (például etnikumi és vallási sokszínűsége miatt) csak toleráns politikával volt összetartható.

A lengyel-litván összefogás életképességét a Német Lovagrend feletti győzelem (Grünwald, 1410) bizonyította. A továbbiakban a lengyel diplomáciának komoly kihívást jelentett megküzdeni azzal a presztízzsel, amelyet a Német Lovagrend a keresztény világban kivívott magának. Az ellentétek mind diplomáciai és mind katonai síkon folytatódtak Lengyelország fokozatos felülkerekedésével, amíg az utolsó nagymester, Hohenzollern Albert 1525-ben maradék államát lengyel fennhatóság alá helyezte. Hűségesküjével az evangélikus vallást felvevő világi fejedelemmé vált Hohenzollern Albert. A fejedelmi Poroszország néven létrejött új államalakulat protestáns állam volt Európában. Ez nemcsak azt jelentette, hogy Lengyelország számára megszűnt egy veszélyforrás, hanem jelezte a királyság tolerancia készségét, bár ez az új helyzet mind a császár, mind a Szentszék helytelenítését is maga után vonta.¹⁵⁸

Az európai válság jelei (pl. délen fokozódó törökveszély) különösen az északi kereskedelem iránti érdeklődést növelte. A Jagelló-dinasztia részben a német, illetve a cseh befolyás ellensúlyozására, de a növekvő török veszedelem elhárítását is figyelembe véve, több kísérletet is tett a magyar-lengyel perszónálunió visszaállítására. Habsburg Albert váratlan halála teremtette meg ehhez az esélyeket. III. Jagelló Ulászló lengyel királyt, I. Ulászló néven, 1440. július 17-én magyar királlyá koronázták Székesfehérvárott. A választási feltételek között szerepelt, hogy „megígéri, hogy Lengyelország összes haderejével segíti Magyarországot a törökök és egyéb ellenségek ellen”. „I. Jagelló Ulászló megválasztása a magyar trónra, a Habsburgok örökösödési joga ellenére, nemcsak annak a reménynek volt a kifejezése, hogy Lengyelország segít a török ellen, hanem a Jagelló-monarchia presztízsének és sajátos politikai koncepciójának a bizonyítéka is volt.”¹⁵⁹

A második perszónálunió a tragikus várnai vereséggel hamar véget ért (1444). Halála után öccse Jagelló Kázmér¹⁶⁰ (1446 – 1492) került a lengyel trónra. Belső ellenzéke legyőzése után, újra dinasztikus politikát folytathatott. Erőfeszítéseket tett,

¹⁵⁸ Szokolay 1997. 42.

¹⁵⁹ Szokolay 1997. 38.

¹⁶⁰ 1444-ben még litván nagyfejedelem

hogy vezető szerepet játsszon a közép-európai térségben. Hatalmi törekvései többek között ütköztek Mátyás királyéval, ami ideiglenesen a lengyel-magyar kapcsolatok elhidegüléséhez vezetett.

A XV. század végére a Jagelló-ház elérte tekintélyének csúcsát. IV. Kázmér halálakor Jagelló ült Lengyelország, Litvánia, Csehország és Magyarország¹⁶¹ trónján, házasságok révén kapcsolatban álltak Európa számos uralkodó családjával. A Jagelló-dinasztia sikerességének alapja az a tény lehetett, hogy a Jagellók többnyire nem hódítóként viselkedtek, hanem felismerték a szövetség, az együttélés fontosságát, s ennek jegyében próbálták meg építeni dinasztikus kapcsolataikat.¹⁶²

3.7 Lengyelország „arany” évszázada

A XV. század vége és a XVI. század Lengyelország „aranykorának” számít. Ehhez hozzájárult az, hogy szorosabbá vált a viszony Nyugat-Európával. A nagy „földrajzi” és „szellemi” felfedezések, a világ gazdasági és kulturális kitágulása szintén komoly szerepet játszott ebben.

A lengyel Hanza-város¹⁶³, Gdansk (Danzig) rendkívüli jelentőséggel bírt. A nyugati kereskedelmi hajók nemcsak a luxustermékeket hozták el a lengyel piacokra, de a lengyel gabonát is elvitték a nagyobb igényű termelési válsággal küzdő Nyugat-Európa részére. Szükségessé vált a gabonatermelés növelése, különösen a kereskedelmi utakhoz közel eső területeken. (Ez a feudalizmus megszilárdulását, a második jobbágyságot jelentette.)

A Jagelló-ház a XVI. századi Európa legtehtekintélyesebbjei közé tartozott. A Jagellók és a Habsburgok versengése a Közép-Európa feletti uralomért közismert. Ez tükröződik a magyarországi és a csehországi belharcokban is.

A két rövid ideig uralkodó lengyel királyt, a magyar trónra is igényt tartó János Albertet (1492-1501) és Sándort (1501-1506) a korszak első jelentős lengyel uralkodója I. (Öreg) Zsigmond (1506-1548) követte, aki a tatár igát lerázó Moszkva egyesítő törekvéseivel került szembe, amelyek a Litván Nagyfejedelemség orosz birtokait, illetve a balti területeket veszélyeztették. A váltakozó szerencsájú orosz-lengyel konfliktusokból némi veszteséggel került ki a lengyel uralkodó (például

¹⁶¹ II. Ulászló (1490-1516)

¹⁶² Szokolay 1997. 39.

¹⁶³ A Hanza-városok a XIV. századtól fontos befolyást gyakoroltak főleg a Baltikum térségében. Egyik legjelentősebb városa Lübeck. A mintegy száz város együttese hatalmas gazdasági és politikai erőt

Szmolenszk elvesztése), de a Livóniáért folyó további küzdelem a század egyik külpolitikai és katonai tényezőjévé vált, amelyet majd Báthory István oldott meg sikeresen a lengyelek szempontjából.

A lengyelek hatalmi státusukat diplomáciai módszerekkel is tovább erősítették. 1533-ban „örök békét” és barátságot kötöttek a szultánnal, ami közel egy évszázadra biztosította a Lengyelország és Törökország közötti viszonylagos nyugalmat.

A török veszélytől megszabadulva, a régi ellenséggel, az orosz cárral újult ki a fegyveres összeütközés Livónia birtoklásáért. Ekkor vette kezdetét a több évtizedig elhúzódó livóniai háború.

I. Zsigmond uralkodásának talán legfontosabb eseménye és Lengyelország további megerősödését jelentő lengyel-litván unió (1385) felújítása volt. A krewói uniót először 1501-ben, Mielnikben hosszabbították meg. A szerződés újrakötéséhez kezdetben a külső fenyegető erők, először a Német Lovagrend, majd az orosz támadások, tatár betörések járultak hozzá.

I. Zsigmond halála után fia, II. Zsigmond Ágost (1548-1572) foglalta el a trónt. Az új uralkodó, 1544-től mint litván nagyfejedelem, hosszas küzdelmet folytatott a litván főurakkal, s csak Radziwill Barbarával kötött házasságával sikerült győzedelmeskednie. Lengyel királyként viszont a köznemesség és a főúri csoportok közötti küzdelem közepén találta magát, ezért a különböző csoportok között kellett manővereznie. A lengyel-litván unió viszont nem forgott veszélyben, és ez a lublini unió megkötéséhez vezetett.

A lublini unió szerint, 1569. július 1-én Lengyelország és Litvánia egy államtestté kapcsolódott össze. „Nemesi köztársaság” lett, Rzeczpospolita (Rzeczpospolita Obojga Narodów). Ebben az unióban a közösen megválasztott király egyúttal Litvánia nagyfejedelem is volt; közös szejm, közös pénz jelezte az állam egységét.¹⁶⁴ Az államalakulat nemesei korlátozás nélkül birtokolhattak vagyont vagy hivatalt mindkét területen. A közös szejm székhelye Varsó lett, mivel közelebb esett Litvániához. Ez Varsó felemelkedését és Krakkó bizonyos háttérbe szorulását jelentette, de a koronázás továbbra is Krakkó előjoga maradt. A korábbi perszonális

képviselt. Sokáig flottájuknak nem akadt ellenfele a Balti-tenger térségében, monopolizálták az ottani kereskedelmet, és feltételeket diktáltak a dán, svéd és norvég királyoknak. (Engel 1997.)

¹⁶⁴ Az lengyel és a litván állam egységét a lublini unió kidolgozóí az általuk leírt okmányban tudatosan próbálták megfogalmazni: „Egységes és oszthatatlan, egyfajta államtest, egységes gondolatok és egységes emberi akarat és testvériség jellemzi” (Ti. a Uniót) /unum et indivisium ac indifferens corpus, út sit una gens, unus populus, una fraternitas. Út sit unum consilium, una mens, una voluntas indivisa./ Konopczynski 2002. 171.

kapcsolat helyébe reális, a király személyétől független unió lépett. Az unió két részét a Korona (Nagy-Lengyelország, Kis-Lengyelország, Mazóvia) és a Litván Nagyfejedelemség képezte, amelyhez harmadik tagként, mint hűbéres a Fejedelmi Poroszország kapcsolódott. Az unió eredményeképpen az államalakulat 825 000 km²-en terült el, lakossága a század végére elérte a 10 milliót.¹⁶⁵

A két utolsó Jagelló (I. Zsigmond és II. Zsigmond Ágost) uralkodása alatt erősödött meg az a forma, amely a nemesi köztársaság jogrendjében valósult meg. A nemesség az ország lakosságának a 10%-át tette ki. Ez a lovagokból földbirtokossá átalakuló réteg már viszonylag korán önkormányzattal rendelkezett, és igen eredményes küzdelmet folytatott a földbirtokossággal együtt járó kiváltságokért, illetve a főurakéival azonos jogok birtoklásáért. Sor került az első országos nemesi gyűlés összehívására. A megválasztott országgyűlések két házból álltak, a szenátusból és a képviselőházból. A képviselőházban területenként, vajdaságonként 2-2 küldött foglalt helyet. A szenátus kialakítása bonyolultabb folyamat volt, végeredményben a korábbi királyi tanács átalakulását jelentette az évtizedek során. A képviselők jóváhagyása nélkül a továbbiakban nem lehetett hadba hívni, a nemességre vonatkozó törvényeket hozni, rendkívüli adót kivetni. Ez a nemesség fontos győzelmét jelentette.

A középnemesség politikai pozícióit a XVI. században elért gazdasági sikerek támasztották alá. A gabonatermesztés fellendülése, illetve a fokozódó Nyugat-európai kereslet következtében érdekeltté vált majorsági birtokai bővítésében. Nagyrészt a még szabadon lévő területek megszerzése útján gyarapították tulajdonukat, de sor került a parasztság jogainak korlátozására is (a második jobbágyság kialakulása). A gabonatermesztés magas átlagokat ért el. Ennek igazi haszonélvezője a több gazdasággal rendelkező birtokos nemesség és a főúri birtok volt, ami nem jelenti azt, hogy egyes parasztgazdaságoknak nem sikerült bekapcsolódnuk a gabonakereskedelembé. A majorsági gazdálkodás gyors növekedése következtében azonban mindinkább kiszorultak a versenyből, viszont annak terheit mindinkább nekik kellett viselniük (robot).

A gazdasági lehetőségek növekedése fokozta a nemesség aktivitását. Egzekúciós mozgalom néven vált közismertté az a nemesi politikai reformirányzat, amely minden korábbi sikertelenséget a törvények végrehajtásának elmaradásával magyarázott. Programjukban az államapparátus megreformálását tervezték a

¹⁶⁵ Szokolay 1997. 46.

pénzügyek, a hadsereg, a bíraskodás és a közigazgatás terén. A nemesi felkelés helyett hivatásos hadsereget szerettek volna. Ez a fontos felismerés szakítást jelentett egy elavult gyakorlattal, főként megsemmisítette volna azt az érvet, hogy a nemesség előjogainak alapja a nemesi felkelés, azaz a haza védelmének ingyen szolgálata. Ugyanakkor a nemesi adózásról nem volt szó. Támogatták a végrehajtott hatalom megerősítését egy nemesekből álló ellenőrző bizottság segítségével. Ugyanakkor elleneztek mindenfajta abszolutista törekvést, vagyis ellene voltak egy erős központi (királyi) hatalomnak. Külpolitikai követeléseik között első helyen Szilázia visszaszerzése állt, de Nyugat-Pomeránia visszacsatolása is szerepelt elképzeléseikben. Az egzekúciós mozgalom nem nevezhető politikai pártnak, ekkoriban ilyesmiről még nem beszélhetünk, de Andrzej Wyczanski ismert lengyel történész szerint, programját, tevékenységét szemlélve mégis ilyesminek kell tekintenünk.¹⁶⁶ A lengyel állam rögzített alkotmánya megerősítette a nemesség politikai pozícióit.¹⁶⁷

A lengyel nemesség akaratának egyik jelentős képviselője Stanislaw Orzechowski volt, aki írásaiban kifejti, hogy számukra milyen király lenne az ideális. A „király államáról”(O stanie Królewskim) című művében kifejti, hogy az „ifjú” király kötelessége az igazság, erkölcsösség szerint kormányozni, és hallgatni az őt körülvevő nemesség bölcs szavaira. Az ország érdekében mindent meg kell tennie, békében és háborúban egyaránt hallgatva az őt körülvevő katonákra és nemesekre. (...dla zdrowia królestwa swego w polu, na wojnie pod namiotemmiędzy ludzmi zolnierskimi i wojennymi.)¹⁶⁸ Az elméleti munkáknak hamarosan a gyakorlatra is lesz hatásuk.

1572-ben meghalt az utolsó Jagelló uralkodó, II. Zsigmond Ágost. Az egzekúciós mozgalom nem volt felkészülve a Jagelló-ház kihalására. Jan Zamoyski¹⁶⁹ (ekkor királyi titkár volt) javaslatára, az egész nemesség részvételével királyválasztásra került sor. A nemesség olyan uralkodót kívánt, aki nem tör abszolút hatalomra. A kétévnyi interregnum idején számos trónigénylő jelentkezett, többek között a Habsburg-, a Valois-, a Rurik - dinasztia képviselői. A nemesség véleménye megoszlott, végül az alkudozásból a francia Valois - dinasztiából való Henrik került ki

¹⁶⁶ Szokolay 1997. 47.

¹⁶⁷ Világtörténet 4. 1963. 418.

¹⁶⁸ Stanislaw Orzechowski: O stanie królewskim

¹⁶⁹ Jan Zamoyski (1541-1605) lengyel nagyhetman, kancellár és politikus. Báthory István kiváló politikusa, diplomatája. Haláláig a Lengyel-litván Unió politikai életének meghatározó alakja.

győztesen. Az új király azonban pár hónap után visszatért Franciaországba, ahol testvére halálát követően elfoglalta a francia trónt. Uralkodása nemcsak azért maradt emlékezetes, mert örök bizalmatlanságot táplált a lengyel nemsekben az idegen uralkodók iránt, hanem azért is, mert a nemesség nyomására olyan törvényeket volt kénytelen szentesíteni, amelyek meghatározóak maradtak a lengyel politikában. Megválasztásának az volt ára (az „articuli Henriciani”, az ún. Henryk-törvények), hogy súlyosan megkötötték ezután minden újonnan választott király kezét és leszűkítették működési területét. A paktum kimondta a királyválasztás szabadságát, a király háborút, nemesi felkelést csak a szenátus engedélyével kezdeményezhet, adót a szejm engedélye nélkül nem vethetett ki, az országgyűlést legalább kétévente kellett összehívni, minimum hat hétre, szenátorok rendszeresen tartózkodjanak a királyi udvarban, garantálnia kell a vallásszabadságot, a bel- és külpolitika irányítása a szejm ellenőrzésével folytatható és ami még nagyon lényeges: a királyi cím nem örökletes, csak a királyválasztó gyűlésen megválasztott uralkodó foglalhatja el a trónt. Tehát 1573-tól az új uralkodót már csak elődének halálát követően lehetett megválasztani, hogy a trón birtokosa ne befolyásolhassa az eredményt.¹⁷⁰ Ettől kezdve tekintették a királyt az első rendnek, kifejezésre juttatva azt, hogy nem a nemesség fölött, csupán a rendi hierarchia csúcsán áll.¹⁷¹ A Henryk - törvények végrehajtása felett 4-4 szenátor őrködött, és amennyiben a király megszegi, azt, a nemesi nemzet mentesül a hűség alól, és jogot nyer akár fegyveres felkelésre is az uralkodó ellen. Ezentúl minden királyválasztáskor ezek a kritériumok (egyéb feltételekkel kiegészítve) szerepeltek abban a feltételrendszerben (pacta conventa),

¹⁷⁰ A Henryk által szentesített törvények részletesebben a következők voltak: 1. Örök béke Lengyelország és Franciaország között (Zawarcie wiecznego przymierza Polski z Francją). 2. Háború esetén katonasággal segítik ki egymást (w czasie wojny Francja miala przyslac Polsce piechote, a Polska Francji – jazde). 3. A Moszkva elleni háborúra köteles 4000 gyalogos lövészt fenntartani (na wojne z Moskwa elekt mial dostarczyc 4000 piechoty). 4. Szükség esetén a francia flottát a Balti-tengerre vezényli (elekt mial utworzyc swoim kosztem flote na Baltyku). 5. A lengyel kereskedők szabadon kereskedhetnek Franciaországban és használhatják a kikötőiket (kupcy polscy mial uzyskac wolnosc handlu z Francja i wolny port dogodny dla siebe). 6. Uralkodása kezdetén fizessen 40 000 aranyat Franciaországból a megválasztásáért (co roku do skarbu panstwowego mialo wplywac z dobr francuskich elekta 40 000 florenów). 7. A királyválasztó gyűlésen megválasztott uralkodó foglalhatja el a trónt (elekt mial splacic dlugi porzednika i Rzeczpospolitej). 8. Támogatja a Krakkói Akadémiát (mial sprowadzic uczonych do Akademii Krakowskiej). 9. Támogatja 100 lengyel fiatal párizsi egyetemi tanulmányait (w Paryzu mial utrzymywac 100 Polaków na uniwersytecie). 10. Eltávolítja az „idegeneket” a királyi udvarból (mial oddalic cudzoziemców z dworu). 11. Minden jogot és privilégiumot megerősít (mial potwierdzic wszystkie prawa i przywilije). /Bardach 1957. 129./

¹⁷¹ Ring 2001. 134.

amire a választott királyoknak esküt kellett tenniük.¹⁷² ezzel kiteljesedett a nemesi köztársaság, a Rzeczpospolita.

Az eddigiekből is látszik, hogy korszakunk idejére Lengyelország gazdaságilag, politikailag, katonailag is megerősödött, és Kelet- közép-Európa vezető hatalma lett.

Lengyelország gazdasági és politikai felemelkedéséhez nagyban hozzájárult Báthory István. Báthory a pénzügyekben nagy jártasságot mutatott. Trónra lépésekor a királyi és az államkincstár szinte üres volt. Tíz éven belül azonban a királyi bevételek szinte minden tétele növekedett, a teljes bevétel majdnem megduplázódott. Az udvarnál bevezetett takarékosági intézkedéseknek és az óvatos pénzpolitikának köszönhetően a többletjövedelmet nem pazarolták el. Az állandó hadsereg fenntartására folyamatosan kivetett kwarta adó mellett Báthory uralkodása alatt Lengyelország védelmére mindösszesen 577 679 zlotyt fordítottak ebből a forrásból.¹⁷³

Az állami bevételek terén is többletjövedelemre tudott szert tenni, így képes volt mintegy 20 000 fős állandó zsoldoshadsereget fenntartani, ami biztosította Lengyelország nagyhatalmi státusát.

Az „arany évszázad” ambiciózus külpolitikai törekvéseit viszont egy meglehetősen ingatag államszerkezetre alapozták. A királyi (nemesi) köztársaság védelme, terjeszkedése hatékony fegyveres erőt igényelt, és nem utolsósorban erőskezű uralkodót.

3.8 A lengyel hadszervezet

A XVI. század elején sem Lengyelországban, sem a hozzátartozó Litvániában nem volt állandó hadsereg. Ezt az általános nemesi felkelés (lengyelül: pospolite ruszenie) helyettesítette. Ha az országgyűlés a hadviselést elhatározta, akkor minden nemes köteles volt a király által megjelölt helyen és időben a vajdaság palatinusa és várnagyai (castellanok) vezetése alatt megjelenni. A sereg élén a király állt. Lengyelország területén zsoldot nem kaptak, a határon kívül 5 zlotyt. A határon

¹⁷² Jelen esetben feltétlenül meg kell jegyezni, hogy a gdanski és a Moszkva elleni hadjáratok erős hadsereget eredményeztek és a király hatalmát is megerősítették, amely többször is az alkotmány módosításához vezette. (Konopczynski 2002. 164.)

¹⁷³ Davies 2006. 342.

túl a sereget a király csak az országgyűlés engedélyével vethette be, de a hadműveleteknek három hónapon belül véget kellett érniük.¹⁷⁴

Minden nemes hadköteles volt, sőt a városi polgárok is, ha birtokkal rendelkeztek, vagy béreltek. A főurak birtokuk arányában külön katonai egységgel voltak kötelesek megjelenni.

A nemesi fölkelést még néhány katonai alakulat egészítette ki. Ezek közül az első a királyi testőrség, a királyi csapatok, akik a király zsoldján éltek. A királyi testőrség néhány száz főből állt, élén a királyi udvarmesterrel (marszalek nadworny). A többi alakulatot a főúri csapatok és zászlóaljok (nadworne hufce i choragwie) jelentették. Ezek a csapatok a főurak saját őrsége és kísérete volt. Néhány jelentősebb főúr kísérete a több száz főt is elérte. A főurak katonai kíséretében kezdetben jelentős volt a külföldi gyalogosok, köztük a magyarok aránya.¹⁷⁵ Jelentős kiegészítő erőt képviseltek még a végvidéki kozákok, akikből Báthory később szervezett katonai alakulatot hozott létre. Végül jelentős szerepük volt a külföldi zsoldosoknak, akik a gyalogság túlnyomó többségét alkották.

Az állandó hadsereg kialakulása a XVI. század második felére tehető. Litvánia 1551-ben szervezett állandó katonaságot határai védelmére az oroszok és a tatárok ellen. A tatárok állandósult támadásai a lengyeleket is rákényszerítették egy állandó határőrző sereg felállítására az ország keleti határán. Az 1561.-i országgyűlés zsoldjuk fizetésére az állami bevételek negyedét rendelte, ami után quartalis katonaságnak nevezték. Létszámuk kezdetben 6000 fő volt.

Báthory idejéig a nemesi felkelés adta a hadsereg döntő többségét. Elvileg Lengyelország képes volt 100 000 fős sereget kiállítani. Ez a létszám az 1569-ben Litvániával kötött unió után megkétszereződött. A valóságban viszont Lengyelország sohasem rendelkezett ekkora hadsereggel, Báthory is csak maximum 35 - 40 ezer katonával indult el a hadjárataira.

A lengyel és a litván hadsereg különállása az unió után is megmaradt. Mindkettőnek külön parancsnoka, nagyhetmanja volt, akiket a király nevezett ki.

A hadsereg főképpen lovasságból állt. Kezdetben a gyalogságot szinte csak a zsoldosok és a legszegényebb nemesek alkották.

¹⁷⁴ Lengnich 1766. 464.

¹⁷⁵ Berdach 1957. 305.

A lovasság két osztályra tagolódott, a nehéz és a könnyű lovasságra. A nehézlovasság huszárságból és páncélos lovasságból állt. A könnyűlovasság gyakorlatilag a kozákság volt.

A huszároknál a leggazdagabb nemesek szolgáltak. Ruházatuk és fegyverzetük hasonlított nyugat-európai társaikéhoz. Teljesen páncélozva voltak, fejükön fémsisakot viseltek. Baloldalukon görbe kard függött, a nyereg baloldalán még egy öt láb hosszú pallos. Fő fegyverzetük azonban egy 19 láb hosszú lándzsa volt. Vállukon oroszlán- vagy tigrisbőr volt, sisakjuk tollforgókkal díszítették. Mindegyik huszárnak négy fegyverhordozója volt, akik könnyű fegyverzettel rendelkeztek. Húsz huszár és nyolcvan fegyverhordozója alkotott egy szakaszt. Harcban a húsz huszár képezte az első sort és a nyolcvan fegyverhordozó a négy utolsót.

A páncélos lovasság tagjai a kisebb nemességből kerültek ki. Fegyverzetük kard, rövid puska és karabély volt, néha íj és nyilak. Védőfelszerelésük páncél volt és sisak. A löszert és egyéb hadifelszerelést az övhöz csatolva, jobb oldalon viselték.

A könnyűlovasságot a kozákság alkotta. A XVI. század elején nyerne némi katonai szervezetet, amikor vezetőik (atamánjaik), a lengyel király szolgálatába álltak. Ekkor ezredekre (pólk) és századokra (szotnya) osztották őket és egységes fegyverzetet vettek fel (kard, puska és hosszú lándzsa). A későbbiek folyamán Báthory István teljes katonai szervezettel látta el őket és erős határőrséget szervezett belőlük főképpen a tatárok ellen. A kozákság létszáma ekkor elérte a 26 000 főt. Belőlük 6000-et kiválogatott és lajstromba vett, ők voltak a regisztrált kozákok (Rejestrowi Kozacy), gyakorlatilag a határőrség, akik lovat, fegyverzetet, zsoldot¹⁷⁶ kaptak. A többi 20 000 a belső őrséget képezte, és belőlük egészítették ki a regisztrált kozákokat.

Meg kell még említeni az úgy nevezett repülő lovasságot. A nevüket onnan kapták, hogy a lovaskatona a hátán sastollakból kialakított két szárnyat viselt. Célja a díszítésen kívül az ellenség megijesztése volt. Ez a lovasságnak csak egy jelképes elitalakulata volt.

A gyalogság a lengyel hadseregben Báthory reformja előtt messze elmaradt a lovasságtól. A gyalogságban a nemesek közül csak legszegényebbek szolgáltak, akik nem rendelkeztek annyi jövedelemmel, hogy maguk számára biztosítsák a lovasságban elvárt hadifelszerelést. A városok is állítottak ki némi gyalogságot. A

porosz tartományok városai által kiállított gyalogságnak volt a legjelentősebb harci értéke. Elmondható, hogy Báthory idejéig a gyalogság rosszul kiképzett és elégtelenül felszerelt volt. Felismerte a gyalogság fontos szerepét – főleg a várak ostrománál – és újjászervezte, hogy megfeleljen a korabeli hadviselésnek. A nemességből is igyekezett jól felszerelt gyalogságot kiállítani. Ezen kívül a jobbágyok közül kiválasztotta a legmegfelelőbbeket, felszabadítva a jobbágyi kötelékek alól besoroztatta őket gyalogos katonának. A gyalogságnak ezt a részét hívták telekatonaságnak (piechota hanowa). Fegyverzetük puska, kard, csatabárd és dárda volt. Ennek az újjászervezett gyalogságnak a kiképzői részben a Báthory által behozott magyar hajdúkatonák voltak. Báthory hadjáratai alatt a gyalogság fontos szerepet kapott, főleg a várak ostrománál és sikeres szereplésük nyomán már a tehetősebb nemesek közül is szívesen beálltak gyalogos katonának.

A litván hadsereg is a lengyelhez hasonló felépítésű volt. A csapatok zömét itt is a nemesi lovasság képezte (huszárok és páncélosok). A lovasokat csekély számú zsoldos gyalogság egészítette ki. Fővezérük a litván nagyhetman volt, aki független volt a lengyeltől, a két sereg általában önállóan tevékenykedett.

3.9 A középkori Oroszország történeti fejlődése

Az orosz hosszú XVI. század, amely az egységes új Moszkvai Oroszország kialakulását eredményezte III. Ivánnal kezdődik, aki folytatja elődei: nagyapja (I. Vaszilij; 1389-1425) és apja (II. Vaszilij; 1425-1462) politikáját, amely a fejedelmi hatalom megerősítésére irányult. A nagyfejedelem személyes hatalmának kiterjesztéséért az uralma alatt álló területet feltétlenül meg kellett növelni. Ennek a politikának a következetes véghezvitele a moszkvai cárság, majd az orosz birodalom alapjait teremtette meg. Vaszilij O. Kljucsevszkij szerint „a moszkvai állam a XIV. században idegen elnyomás alatt született, a XV. és a XVI. században a létért folytatott folytonos küzdelemben növekedett nyugaton, délen és délkeleten egyaránt”¹⁷⁷

Az egykori Kijevi Rusz területének, de legalább az „orosz földek összeszedésének” gondolata minden moszkvai nagyfejedelemnek szinte kötelező programja volt. Ennek végrehajtását akadályozta a részfejedelemségek rendszerének továbbélése. II. Vaszilij harcai a rokon fejedelmek ellen hiábavalóknak

¹⁷⁶ Évenként egy aranyat kaptak

¹⁷⁷ Kljucsevszkij 1906. 85.

bizonyultak, mivel halálakor eleget kellett tennie annak az orosz szokásjognak, hogy a trónörökös öccseinek maga is részfejedelemségeket adományoz végrendeletében. Fia, III. Iván uralkodása arról szól, hogyan szerzi meg egy kivételével az öt testvér fejedelemségeit, s hasonló módszerekkel hogyan szedeget össze néhány milliányi négyzetkilométer északkelet-orosz földet.

Elsőként a Novgorodi Köztársasággal számolt le, amelynek területe jóval meghaladta a Moszkvai Nagyfejedelemségét. Novgorod beolvasztásának közel 30 éves folyamata 1471-ben egy háborúval veszi kezdetét, ám Novgorodra a béke évei jelentették a legnagyobb csapást, amikor szétverik a novgorodi birtokszervezetet és a tömeges kitelepítésekkel az arisztokratikus köztársaság társadalmát is. Évszázadokon át Novgorod volt a legeurópaibb orosz város. Ezzé tették Nyugat-Európával folytatott jelentős kereskedelmi kapcsolatai és mezőgazdasági vidékeinek tagolt feudális struktúrája. Legjobban politikai berendezkedésében tért el a Moszkvai Nagyfejedelemségtől. A fejedelmi hatalom jelképes jelenléte mellett az oligarchikus „demokrácia” külön fejlődési alternatívát kínált, de ezt a fejlődési lehetőséget III. Iván végleg lezárta az oroszok számára.

A Novgorodi Fejedelemség hódoltatása után nem sokkal sor került a Tveri Nagyfejedelemség bekebelezésére is, amely az Északkelet-Oroszország birtoklásáért folytatott harcban Moszkva fő riválisa volt. A csatolt fejedelemséget a trónörökös, Ivan Ivanovics kapta meg.

A moszkvai nagyfejedelem sikereit annak is köszönhetette, hogy a tatárok befolyása gyakorlatilag teljesen megszűnt. Az Arany Horda felbomlott, és a belviszályok meggyengítették utódállamait. 1480-ban Ahmed Kán hatalmas sereget vonultatott fel III. Iván ellen az Ugra folyónál, a két sereg „farkas szemet” nézett egymással, majd a tatár sereg harcérintkezés nélkül elvonult. Az orosz történetírás ettől a pillanattól számítja a tatár iga lerázását, amely abban is megnyilvánult, hogy III. Iván megtagadta az adó fizetését.¹⁷⁸ A tatár igtól való megszabadulás egy sor lényeges külpolitikai következménnyel járt.

Ez a változás lehetővé tette a független orosz fejedelemségek bekebelezését, s ezzel párhuzamosan erőket szabadított fel a Litván Nagyfejedelemséggel folytatott háborúban, amelyeket az „ősi földek” visszaszerzése érdekében vívtak az orosz fejedelmek. Az „ősi földek” visszaszerzésére irányuló küzdelem először a teljes „nagyorosz” föld megszerzését tűzte ki célul, majd ebbe a fogalomba belevették még

a „fehérorosz” és a „kisorosz”¹⁷⁹ földeket is, majd idővel már nemcsak a keleti szláv népesség által lakott területek megszerzése volt a cél.

A megerősödött Moszkvai Nagyfejedelemség megnövekedett külpolitikai szerepét az is bizonyítja, hogy III. Iván követei megjelentek néhány európai uralkodónál, többek között a német-római császárnál és Magyarország uralkodójánál, Mátyás királynál is, hogy szövetségeseket találjanak a Litván Nagyfejedelemség elleni harcukban. III. Iván Mátyás királlyal kötött szerződése Alekszejev orosz történész értékelése szerint az első államközi szerződés, amelyet Oroszország konkrét katonai-politikai céllal kötött egy európai kormánnyal.¹⁸⁰

Az új Moszkvai Oroszország külpolitikai megítélésének növelését az 1453-ban elbukott Bizánc hagyományainak felelevenítésétől is várták, ezért a korán megözvegyült III. Iván feleségül vette Sophia Paleologoszt, az utolsó bizánci császár unokahúgát. Ebből a házasságából született gyermeke, Vaszilij fogja majd a trónon követni, első feleségétől származó korán elhunyt fia gyermeke, Dmitrij ellenében.

Apja halála után, III. Vaszilij néven 1505-ben lesz „Egész Oroszország uralkodója”.¹⁸¹ Határozottan folytatta apja politikáját, de meg kell azt jegyezni, hogy jóval kedvezőbb helyzetben lett uralkodó, mivel III. Iván a központosított orosz állam alapjait már megteremtette. A feudális szétdaraboltság viszont továbbra is megmaradt: uralkodása kezdetén, III. Iván végrendelete szerint öt részfejedelemséget különítettek el. Évtizedekbe tellett neki, hogy ezek számát egyre csökkentse. Többek között 1510-ben a moszkvai államhoz csatolják a pszkovi „köztársaságot” és 1521-ben a Rjazanyi Nagyfejedelemséget.

A megerősödött krími tatárok viszont egészen Moszkváig elérték, és ismét adófizetésre kötelezték a moszkvai nagyfejedelemet. Muhamed Girej kán fennhatósága azonban nem tart évtizedekig, hanem csak néhány hétig, amíg a kánt nogaj ellenségei megölik. Ez az eset azonban nagyobb óvatosságra készíteti III. Vaszilijt, aki egyre nagyobb létszámú katonaságot tart a déli határvidéken, akiket igyekszik le is telepíteni.

A Litván Nagyfejedelemség elleni folyamatossá váló küzdelemben erősödést jelentettek azok a nyugati orosz fejedelmek, akik az évek során átálltak a moszkvai nagyfejedelemhez. III. Vaszilij a nyugati határszélen eddigre már túl volt több

¹⁷⁸ Font - Krausz... 2001. 148.

¹⁷⁹ belorusz és ukrán

¹⁸⁰ Szili. 24.

¹⁸¹ Ezt a címet édesapja, III. Iván 1485-től viseli.

hadjáraton és egy sikeres háborún. Ez a háború volt a szmolenszki háború, amelynek eredménye az volt, hogy 1514-ben Szmolenszk és környéke orosz fennhatóság alá kerül. Ebben a háborúban figyelemre méltó az orsai ütközet, amelyben az orosz seregek súlyos vereséget szenvednek ugyan, és Konstantyn Ostrogorski herceg a litván vajda szétverte a moszkvai hadsereget, de ez a vereség nem volt komoly hatással a terjeszkedés menetére.¹⁸² (Sokszor lesz még, hogy az oroszok csatákat vesztenek, de háborúkat nyernek.) Ami viszont az európai államok Oroszországhoz való hozzáállásával kapcsolatos, azt a lengyel és litván történészek korabeli források alapján kijelentették: „K. Ostrogorski ragyogóan használta taktikai képességét, és tönkverte a moszkvai birodalom hatalmas seregét. Ez a győzelem lehetővé tette az ország szuverenitásának megőrzését. A Szent Római Birodalom nem volt hajlandó katonai tömböt létrehozni Moszkvával. Ostrogorski győzelméről egész Európa tudomást szerzett. Ezt ünnepelte a római pápa, Miksa császár pedig a Litván nagyfejedelemség érdekeinek nyugati védelmezője lett. 1518-ban rávette a Német Lovagrend nagymesterét, hogy ne segítsen Moszkvának hódító háborúiban. Ahogyan írta: < Litvánia egysége... egész Európa számára hasznos, Moszkóvia hatalmas volta pedig veszélyes>”.¹⁸³

Ezután III. Vaszilij és fia, IV Iván¹⁸⁴ hódítási kísérleteinek egyik fő iránya a baltikumi területek felé irányult. A Baltikumban még más hatalmak¹⁸⁵ is igyekeztek befolyásukat kiterjeszteni, így a későbbiek folyamán elkerülhetetlen volt a livóniai háború kitörése, amely már IV. Iván uralkodásával esett egybe.

3.10 IV. Iván cár¹⁸⁶

IV. Iván 1538-tól 1584-ig uralkodott, majdnem 46 évig. Uralkodásának kezdetén 2,8 millió négyzetkilométernyi területet örökölt. Uralkodásának végére az állam területe majdnem megkétszereződött, elérte a 5,4 millió négyzetkilométert, a lakosság 10-12 millió főre növekedett.¹⁸⁷

¹⁸² Heller 2006. 138.

¹⁸³ Heller 2006. 141.

¹⁸⁴ III. Vaszilij első felesége nem esett teherbe, ezért kiharcolta az akkor még szokatlan válást, és 1526-ban feleségül vette Elena Glinszkaját (Vaszilij Glinszkij lett herceg lánya), aki 1530-ban megszülte a trónörökösöt, a későbbi IV. (Rettegett) Ivánt.

¹⁸⁵ Lengyelország, Svédország, Dánia

¹⁸⁶ „Jelentős történészek, akik más esetben körültekintőek, Rettegett Ivánnál merész és határozott következtetéseket tesznek. Nemcsak nem tudják megfelelően értékelni a számukra is nagyon jól ismert tényeket, hanem nyílt ellentmondásba keverednek a történelmi forrásokban szereplő leírásokkal és egyéb beszámolókkal. Nem látják, tagadják azt, ami egyértelmű.” Mihajlovszkij 1976. 3.

¹⁸⁷ Valisevszkij 1973. 159.

Igaz azaz állítás, amely szerint Rusz évszázadokon keresztül a Kelettel küzdött. Vitatható viszont azaz állítás, mely szerint Rusz Európát védte. Ez azért nem fogadható el, mert Rettegett Iván külpolitikájának elsődleges célja a nyugati előrenyomulás volt. Iván tudatosan irányította Oroszországot nyugat felé. Livónia és a Baltikum megszerzésére irányuló kísérlet nem volt más, mint Oroszország Európába való integrálásának előzménye, egy új európai birodalom létrehozásának kezdete.¹⁸⁸

IV. Iván személye, jelen esetben azért is fontos, mert nevéhez kötődik a livóniai háború kitörése, és Lengyelország győzelmét hozó hadjáratai idején ő volt Báthory István ellenfele.

Azért, hogy a későbbi uralkodó és hadvezér jellemét jobban megismerjük, fontos figyelembe venni fiatalkori jellemrajzát, amit Kljucsevszkij állított össze IV. Iván önéletrajzi megjegyzéseit figyelembe véve: személyiségét megviselték a bojári önkény és erőszak elképesztő jelenetei, amelyek között Ivan felnőtt, idegességét ideges félnkséggé változtatta; az évek során Ivánban kifejlődött a gyanakvás és a mélységes bizalmatlanság az emberek iránt.¹⁸⁹ Kurbszkij herceg is leírja a cár kegyetlen természetéről, hogy 14 éves koráig „az oktan teremtmenyeket, majd „az embereket pusztította”¹⁹⁰. A későbbiek folyamán ezért is kapta Rettegett / Rettenetes „címet”.

Uralkodásának első szakaszát az is jellemzi, hogy amikor édesapja (III. Vaszilij) meghalt, egy héttagú bojárokból álló bizottságot nevezett ki az ország irányítására, fia 15 éves koráig. III. Vaszilij úgy gondolta, hogy ez a megbízható bojárokból álló „régens tanács” fenn tudja tartani a kormányzás rendjét.¹⁹¹ Hatalmukat kb. egy évig tudták fenntartani. Szolovjov orosz történész szerint ez a tanácsosok rossz hatása miatt volt, akik az anyacárnőre Elena Glinszkajára és kegyencére, Obolenszkijre nem tudtak kellő mértékben hatni.¹⁹²

1545-ben IV. Iván az akkori törvények alapján nagykorú lett, és így teljhatalmú uralkodóvá vált. Mindenféleképpen cárrá akarta magát koronáztatni a nagyszülei

¹⁸⁸ Heller 2006. 186.

¹⁸⁹ Kljucsevszkij 1906. 97-98.

¹⁹⁰ Jaszinszkij 1889. 14.

¹⁹¹ Szkrinnyikov 1975. 12.

¹⁹² PSZRL. 8. kötet 294.

példája alapján.¹⁹³ 1547. január 16-án a moszkvai Uszpenszkij Székesegyházban Makarij metropolita cárrá koronázta IV. Ivánt.¹⁹⁴

Ennek a cári titulushoz külpolitikai szempontból jelentős következményei voltak. Ez különösen nagy hatással volt a Nyugat-Európával való diplomáciai kapcsolatokra. A nagyfejedelmi címet úgy fordították le, hogy nagyherceg. A cári titulus viszont egyenrangú volt a császári címmel. Anglia elsőként, 1554-ben fogadta el IV. Iván titulását. Nehezebb volt a helyzet a katolikus országokban, ahol erősen tartotta magát az „egységes szent birodalom” elve. 1576-ban II. Miksa császár egy Török Birodalom elleni koalícióba próbálta meg bevonni Rettegett Ivánt, felajánlva neki a „Keleti Császár” titulását és trónját. IV. Ivánt ez nem érdekelte, de megkövetelte az európai uralkodóktól, hogy azonnal egész Oroszország cárijának szólítsák. Ezt II. Miksa szinte azonnal elfogadta, a pápa viszont nem. Ebben a kérdésben a Szentszék mellett határozottan kiállt a lengyel király, aki szerint ha a pápa elfogadja IV. Iván cári megnevezését, akkor Lengyelország és Litvánia jelentős földterületeket veszíthet, ahol az oroszok rokonai a „rutének” élnek. Rettegett Iván nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy cári titulását a Lengyel - Litván Unió fogadja el, de a XVI. század folyamán ennek Lengyelország nem tett eleget.¹⁹⁵

3.11 Az orosz hadszervezet

A Moszkvai Nagyfejedelemség fegyveres erőinek zömét a katonai – szolgáló osztály adta, amelynek a vezető rétege a bojárság volt.¹⁹⁶ Ezt az osztályt nagyon eltérő elemek alkották. Magját a korai Moszkvai Fejedelemség katonai – szolgáló nemességének utódai alkották. A XV. század második felétől a Moszkvai Államhoz csatlakozott fejedelemségek katonai rétege is ennek a fegyveres erőnek a része lett.

Ekkor olyan törvényt alkottak¹⁹⁷, amely szerint a tehetősebb földbirtokosok, vagyoni helyzetüknek megfelelő haderőt voltak kötelesek kiállítani. A földbirtok mellé pénzt is kaptak. A cári ezredben szolgálók kiemelten 6 rubelt (a közkatonák), a tisztek akár 50 rubelt kaptak, a többi ezredben szolgálatot teljesítők illetménye havonta 4 és 14 rubel között mozgott.¹⁹⁸ A katonaság ezen rétege akkor erősödött

¹⁹³ PSZRL. 13. kötet. 450.

¹⁹⁴ Russzko 1996. 113.

¹⁹⁵ Potemkin 1941. 203.

¹⁹⁶ Kljucsevszkij 1906. 98.

¹⁹⁷ Szolgálati törvénykönyv: 1555

¹⁹⁸ Abramovics 1982. 189.

meg jelentősen, amikor a Moszkvai fejedelemség magához csatolta a pszkovi és a novgorodi államalakulatokat, ahol az ott élő gazdag fölbirtokosokra is kiterjesztette ezt a törvényt. A nemesek döntő többsége a lovasságnál szolgált. A nemesi lovasság legfeljebb 30-35 ezer főből állhatott. A hadjáratokon viszont ennél jóval kevesebb hadköteles tudott részt venni. A legharcképesebb egységeik alkották a cári ezredet.

A nemesi csapatok állományába tartozott a moszkvai uralkodó szolgálatába lépett tatár főnemesség is. A tatár nemesek is lovas egységeket állítottak ki. Jelentősebb hadjáratok előtt még a jobbágyság köréből is toboroztak, akik szolgálatuk teljesítése után megszabadultak jobbágyi függőségüktől. Ezenfelül jelentős szerepük volt a litván, lengyel, német és tatár zsoldosoknak is.¹⁹⁹

Egy sajátos orosz terror intézmény az opricsnyina létrehozása is a nevéhez fűződik, amely belpolitikai jelentőségén túl, hatást gyakorolt az orosz hadügyre is. A teljhatalom megszerzése érdekében IV. Iván az ország irányítását kézben tartó arisztokrácia ellen fordulva 1565-ben „színjátékba” kezdett. Kihirdette lemondó nyilatkozatát, majd mikor a nép kérlelni kezdte, hogy foglalja vissza trónját, a bojártanáccsal két követelését akarta elfogadtatni. Az egyik volt az opricsnyinarendszer létrehozásáról szóló döntés elfogadása, a másik az uralkodó korlátlan hatalommal való felruházását jelentette. Az opricsnyina egy részfejedelemségre emlékeztetett, amely saját hadsereggel rendelkezett és közvetlenül a cár irányítása alatt állt. Az állam többi területe zemscsina néven névlegesen a bojárok által vezetett дума felügyelete alatt maradt. Többek között az opricsnyina rendelet szerint a cár bármilyen „hazaárulót” kivégeztethetett, és elkobozhatta birtokait. Az opricsnyina létrehozása megfosztotta a bojárdumát törvényes jogaitól és privilégiumaitól. Lényegében véve ez a kormányzás hagyományos rendjének felrúgása volt.²⁰⁰

Szkrinnyikov²⁰¹ szerint az általa vizsgált hadügyi kormányászéki iratanyag alapján az opricsnyina létrehozását végrehajtották, és megszervezték a mintegy ezerfős opricsnyikhadsereget²⁰², amelynek a létszáma a továbbiakban csak növekedett. Az opricsnyikhadsereg, végül is Rettegett Iván elit gárdájának számított,

¹⁹⁹ Kljucsevszkij 1906. 100.

²⁰⁰ Szkrinnyikov 1997. 174.

²⁰¹ Ruszlan Szkrinnyikov szentpétervári nemzetközileg is elismert orosz történész, tanár. Kutatásai főképpen IV. Ivánnal kapcsolatosak.

²⁰² Szkrinnyikov 1997. 184.

akikben teljesen megbízhatott, velük elvégeztethette a „piszkos munkát”²⁰³, és rettegésben tarthatta velük az országot, hivatalosan a cár testőrségének számított. Fekete, durva szövésű öltözetet viseltek, és venyigét kötözték a derekukra, amely azt szimbolizálta, hogy „kisöprik” az árulást az országból. Az opricsnyinában szolgáló nemesek nagyobb földbirtokhoz juthattak. Az opricsnyinabeli bíróságok teljes büntetlenséget garantáltak a „testőrség” tagjainak.²⁰⁴

Az opricsnyinarendszer végül is megbukott, habár a cár többször is megpróbálta legalább is elemeiben fenntartani. Az opricsnyina bukásában szerepet játszott az is, hogy a XVI. századi orosz állam nem rendelkezett a földesuraktól független reguláris haderővel, amellyel expanzív külpolitikai terveit megvalósíthatta volna (Az opricsnyik hadsereg erre elégtelen volt). Az éppen ekkor folyó livóniai háború terhei, a pénzügyi válság és az általános elégedetlenséggel szembenező cár keresni kezdte a megegyezés lehetőségét. Végül is 1572 nyarán Rettegett Iván eltörölte az opricsnyinát, de megtartotta az opricsnyikokból álló udvarát és átszervezett testőrségét. Az önkényuralkodó, attól félve, hogy testőrök nélkül marad, élete végéig megtartotta átszervezett udvarát.²⁰⁵ Az opricsnyina még bukása után is hosszú ideig érződött az orosz politikai életben és az orosz hadszervezetben is.

Az orosz hadsereg XVI. századi fejlődése összefügg a tűzfegyverek megjelenésével és elterjedésével. A központosított orosz fejedelemség megerősödésével, a tűzfegyverek tökéletesedésével és a katonai hivatalok létrehozásával egyidejűleg az orosz haderő létszáma és harcértéke fokozatosan növekedett. Az viszont kimutatható, hogy a nemesi lovasság aránya ekkora csökkent, ami a tűzfegyverek hatékonyabbá válásának is köszönhető. A tüzérség, a műszaki csapatok, a sztrelecek (lövészek) és a kozák csapatok száma viszont megnőtt.

Az adott időszakban az orosz hadsereg meghatározó része a tüzérség volt, amely az adott korszakban már önálló fegyvernemmé vált. Egy 1576-os forrás szerint várakban és a katonai raktárakban legalább 2 ezer ágyú volt. Az ágyúk öntésére és kezelésére képzett mesterek és tüzérek álltak rendelkezésre. A tüzérség

²⁰³ Többek között leszámolás a politikailag és gazdaságilag erős és szembehelyezkedő bojárssággal, általa veszélyesnek ítélt területek, városok kifosztása, megfélemlítése (Például Novgorod elleni 1570.-es büntetőhadjárat).

²⁰⁴ Szkrinnyikov 1997. 175.

²⁰⁵ Uo. 222.

állományába tartoztak az erődök kapuőrei is, akik, a vártüzérséget irányították. A tüzérek kiképzésben részesültek, és évente tüzérségi szemlét tartottak.²⁰⁶

Fontos megemlíteni IV. Iván reformjait is, amelyek jelentősen befolyásolták Oroszország katonai képességeit. 1549-től a Kiválasztottak Tanácsával²⁰⁷ Iván egy sor reformot hajtott végre, amely az ország központosítására irányult. A hadügyi reformok eredményeképpen az orosz gyalogság abban tért már el ekkor a nyugati gyalogságtól, hogy mindegyikük rendelkezett lőfegyverrel. Egy másik hadügyi határozat eredményeképpen a hadseregben a fegyelem megerősödött, a tisztek (vojevodák) tekintélye megnőtt, megnövekedett a harcképesség.²⁰⁸

IV. Iván uralkodása alatt az orosz hadipotenciál megnövekedett, védelmi és hódító harcaiban is sikereket ért el, vagy képes volt megőrizni az eredeti állapotot. Az orosz hadsereg fejlődéséről Fletcher angol utazó 1588-as beszámolója tanúskodik, amit az orosz tüzérségről írt: „Feltételezem, hogy egyetlen keresztény uralkodó sem rendelkezik ilyen jó tüzérséggel és nagyszámú ágyúgolyó készlettel, mint az orosz cár. A moszkvai Fegyver-házban hatalmas mennyiségben ott állnak a tetszetős rézágyúk.”²⁰⁹

A XVI. század második felében a tüzérség mellett tovább tökélesedtek és terjedtek a kézi lőfegyverek. A kézi lőfegyverek ekkori elnevezése a piscsál volt. A későbbiek folyamán a piscsállal felszereltekől szervezték meg a sztreleceket.²¹⁰ A XVI. században a sztrelecek megjelenése az orosz hivatásos hadsereg kialakulásának kezdetét jelentette. A sztreleceknek egységes fegyverzetük és ruházatuk volt. Róluk a korabeli források így emlékeznek meg: IV. Iván a hadsereg állományát „sok új sztreleccel egészítette ki, akik hadimesterségben jól képzettek, a fejüket nem sajnálják, és kellő időben elfelejtik családjukat, és nem félnek a haláltól...”²¹¹ A legjobb sztrelec katonákból különleges rendeltetésű lovas csapatot szerveztek. Ezeket a katonákat kengyeleknek nevezték. A krónikák szerint már 1550 előtt is léteztek, de a gyalogság részévé csak 1550-ben váltak, az úgynevezett sztrelec-reform kezdetével. Egyelőre IV. Iván háromezer tűzfegyverrel felszerelt gyalogos Vorobjevo erődítésfaluba telepítéséről gondoskodott, de a sztrelecek hamarosan szinte valamennyi erődítményt benépesítik. Ezek a szabad idejükben

²⁰⁶ Uo. 316.

²⁰⁷ Adasev, Makarij érsek, Kurbszkij herceg, Szilveszter protopópa

²⁰⁸ Csernov 1954. 33.

²⁰⁹ Geraszimov 1988. 11.

²¹⁰ Csernov 1954. 15.

iparúzással és kereskedéssel foglalkozó hivatásos katonák a későbbiek folyamán nemegyszer török kollégáikhoz, a janicsárokhoz hasonló jelentőségre tettek szert a belpolitikai villongások során.²¹²

A sztrelecek fegyverzete az előöltőtűs puska (piscsál), a csatabárd és a szabja volt. Harc közben a puskát a földre szúrt csatabárdra helyezte, mivel nagy súlya miatt, állvány nélkül nem lehetett lőni. A sztrelecek rendszeresen alaki- és lökiképzésben részesültek. A sztrelecek létszáma a korabeli források adatai szerint mintegy 12 ezer fő, köztük 2 ezer „kengyeles”, 5 ezer moszkvai katona és 5 ezer városi, azaz más városokban elhelyezett sztrelec volt.²¹³ Tehát a XVI. század második felében a sztrelecek az egyik legfontosabb fegyvernemmé váltak.

Az orosz hadsereg szervezete a XVI. századra szilárdult meg. A hadjáratra kiállított sereg állománya nem volt állandó, 3-7 eltérő létszámú ezredből állt. Az ezredek századokra, a századok tizedekre tagozódtak. A sztreleceket 500 főből álló prikázokba (zászlóaljokba) szervezték. A prikázokat századokra, ötvenedekre és tizedekre tagolták.

A sereg parancsnokai a bojárok és a nemesek közül kerültek ki. A sereg élén a nagy-vojevoda állt. Az ezredek és a prikázokat ezred-vojevodák, illetve golovák irányították. A századokat, ötvenedeket és tizedeket századosok, ötvenedesek és tizedesek vezették.²¹⁴ E hadszervezet IV. Iván korában stabilizálódott. Tehát a XVI. század második fele fontos időszak volt az orosz állam fegyveres erőinek fejlődésében. Az orosz hadsereg személyi állománya kibővült, annak is köszönhetően, hogy a pénzért felfogadott, katonai szolgálatra alkalmas katonák (sztrelecek) az állandó hivatásos hadsereg alapjait teremtette meg. Ez a fegyvernemek arányát is megváltoztatta a hadseregben, a gyalogság szerepe megnövekedett a lovassághoz képest. Elmondható, hogy ezek a változások az európai hadviselésre is jellemzőek, de az orosz seregben ezek a változások lassabban következtek be.²¹⁵ Mindenesetre a növekvő orosz hadipotenciál miatt úgy tűnt, hogy IV. Iván hadseregével sikeres háborúkat folytathat.

²¹¹ Razin 1961. 313.

²¹² Szvák 1988. 17.

²¹³ Razin 1961. 315.

²¹⁴ Kljucsevszkij 1906. 99.

²¹⁵ Csernov 1954. 17.

3.12 Rettegett Iván háborúi

IV. Iván szinte egész uralkodása alatt háborút viselt. Keleti, vagy nyugati irányban vezetett támadó hadjáratokat, vagy védelmi harcokat folytatott.

Keleten az egyik legjelentősebb ellenfél a Kazanyi Kánság volt. A XVI. század első felében a Kazanyi Kánság szinte folyamatosan háborúban állt a Moszkvai Oroszországgal. A kazanyi kánok körülbelül 40 hadjáratot vezettek az oroszok ellen főképpen Nyizsnij Novgorod, Vlagyimir, Kosztroma, Vologda és környéke ellen.²¹⁶ Rettegett Iván a sorozatos összecsapások miatt arra szánta el magát, hogy véglegesen leszámol a Kazanyi Kánsággal. A Kánságot végül is három hadjáratban sikerült elfoglalnia. Az első hadjárat során (1547/ 1548 tele), az ostromtüzérséget és a sereg egy részét Nyizsnij Novgorodba küldte, az orosz hadsereg jelentős része viszont egyből Kazany ellen indult. A kazanyi kán serege visszavonult a városba, de mivel az időjárás miatt az ostrom tüzérség nem jutott el Kazany városához, az orosz csapatok 7 napi körülfárás után elhagyták Kazany körzetét.²¹⁷

A második hadjárat (1549 ősze –1550 tavasza) előzményeként váratlanul meghalt Szafa - Girej²¹⁸ kazanyi kán. Iván a kazanyi küldöttség békeajánlatát visszautasítva utasítást adott a hadjárat előkészítésére. Az orosz hadsereg február 14-én érkezett Kazany falai alá. Kazanyt végül is nem sikerült elfoglalni, de nem messze a Kánság székhelyétől, a Volga és a Szvijág folyók összefolyásánál Iván döntése alapján egy erődöt építettek, amely további támadások kiindulópontja lehetett.²¹⁹ Szvijazsszk erődje a következő hadjárat kiindulópontja is lett.

A harmadik hadjárat (1552 júniusa - októbere) során sikerült elfoglalniuk Kazanyt. A források alapján az orosz ostromló sereg 150 ezres volt és 150 ágyúval rendelkezett.²²⁰ A kazanyi Kreml hosszas ostrom után esett el.

A katonai siker és a belpolitikai stabilizáció volt az orosz fegyverek győzelmének a titka. Kazany meghódítása után négy évvel már a Volga mindkét partját ellenőrzése alatt tartotta az orosz kormányzat.²²¹ Ezek után Rettegett Iván úgy döntött, hogy a Volga alsó szakaszát ellenőrző és a Krími Kánsággal szövetséges

²¹⁶ Korotkov 1952. 12.

²¹⁷ Lobin 2004. 75.

²¹⁸ A Girej – dinasztia adta a XV. század elejétől a XVIII. század végéig a krími kánokat. 1475-ben török vazallus állam lesz a Krím, majd Mehmed- Girej kiterjeszti a dinasztia hatalmát Kazanyra (1521) és Asztrahányra (1523). Az utolsó krími kánt, Sahin-Girejt 1783-ban mondatják le, a kánságot Oroszországhoz csatolják.

²¹⁹ Szkrinnyikov 1975. 44.

²²⁰ Uo. 48.

Asztrahányi Kánság ellen fordul. Első hadjáratát ellenük 1554-ben vezette, amikor a „fekete-szigeti” csatában az orosz seregek megsemmisítették az asztrahányi sereg zömét és így a várost már harc nélkül foglalták el. Az Iván által kijelölt új kán, Dervis-Ali 1556-ban átállt a Krími Kánsághoz és így az Oszmán Birodalomhoz. Az újabb orosz hadjárat során nem messze Asztrahánytól újra megsemmisítették a Kán seregének zömét, és ismét harc nélkül vonultak be a városba. Most már a hadjárat eredményeképpen az Asztrahányi Kánságot közvetlenül a Moszkvai Oroszországhoz csatolták.

A Kazanyi és az Asztrahányi Kánságok elfoglalása után továbbra is komoly veszélyt jelentett a Moszkvai Oroszországra a Krími Kánság, amely rendszeresen vezetett a Nagyfejedelemség ellen hadjáratokat. Rettegett Iván döntésre szeretne volna vinni a dolgot, ezért hadjáratra szánta el magát. Az 1558-as hadjáratban az ekkor még ebben a kérdésben Moszkvával szövetséges lengyel Visnyeveckij herceg serege fényes győzelmet arat Azovnál a krímiek felett. 1559-ben orosz csapatok Adasev vezérletével megsemmisíti a krímiek legjelentősebb kikötőjét, Kezlevet.²²²

A Krími Kánság ezek után is képes volt támadó hadjáratok szervezésére. A krími kán, I. Devlet-Girej török csapatokkal is megerősítve 1563-ban és 1569-ben is sikertelenül próbálkozott Asztrahány visszafoglalásával. A továbbiakban – a livóniai háborúval egyidőben – még háromszor vezetett hadjáratot Oroszország ellen. Ezek közül a legsúlyosabb az 1571-es volt, ami Moszkva felgyújtásával végződött.²²³

A Kánságok elleni hadjáratokkal egyidőben, mintegy a livóniai háború előzményeként, előtérbe került a baltikumi kérdés és a Moszkvai Oroszország háborús konfliktusba keveredett Svédországgal. 1555 áprilisában a svéd flotta Jakob Bagge admirális vezetése alatt csapatokat tett partra Oresek erődje körzetében. Az erőd ostroma sikertelen volt, a svédek visszavonultak. Az orosz ellentámadás nem sokáig váratott magára, mélyen behatolva Svédország területére Kivinebb városánál vereséget mértek a svédekre. Ezt a csatát Viborg sikertelen orosz ostroma követte, amely után a hadban álló felek jelképesen 40 évre békét kötöttek, a határok nem változtak.²²⁴ A svédekkel történt békekötés után IV. Iván úgy gondolta, hogy nyugati irányú expanzióját a Baltikum térségében folytathatja.

²²¹ Szvák 1982. 19.

²²² Staden 1927. 113. (Staden IV. Iván német származású tolmácsa volt, Moszkvában kormányzékai hivatalnokként is ténykedett.)

²²³ Szolovjov 1961. 115.

4. BÁTHORY ISTVÁN LIVÓNIAI HADJÁRATAI

4.1 A livóniai háború első szakasza (1558-1576)

A XVI. században, a Kelet - Közép Európai régió egyik legerősebb állama a Lengyel - Litván államalakulat volt. Lengyelország visszaszerezve a Visztula alsó szakaszánál lévő területeket, közvetlen szomszédja lett a Livóniai Lovagrend államának, amely közvetlenül Oroszországgal volt határos, ezért a lengyel uralkodók kiemelt figyelemmel kísérték a livóniai eseményeket.

Oroszország számára, amely ekkorra már fontos politikai, katonai és gazdasági szerepet töltött be Kelet-Európa életében fontossá vált a Balti-tengerhez való közvetlen „kijárat” megszerzése. E cél megvalósításának útjában állt Svédország, a Livóniai Lovagrend és a Lengyel-litván Unió. Livónia területén lévő Hanza-városok (Riga, Tallin, Tartu) sikeresen használták gazdasági monopol helyzetüket a Moszkvai Nagyfejedelemség ellen.²²⁵

A livóni konföderáltak²²⁶ ellenőrzésük alatt tartották az orosz kereskedelem tranzitforgalmát. Oroszország Európa felé irányuló kereskedelme csak livóni kikötőkön keresztül (Riga, Tallin, Narva) zajlott, az áruszállítás kizárólagosan csak a Hanza – szövetség hajóival történhetett. Ráadásul a livóni konföderáltak aggódva Oroszország növekvő katonai és gazdasági potenciáljától, megtiltották stratégiai jelentőségű anyagok és szakemberek bevitelét Rettegett Iván államába. Ebben a livóniaiakat támogatta Lengyelország, Svédország, a Hanza – Szövetség és német birodalmi körök.

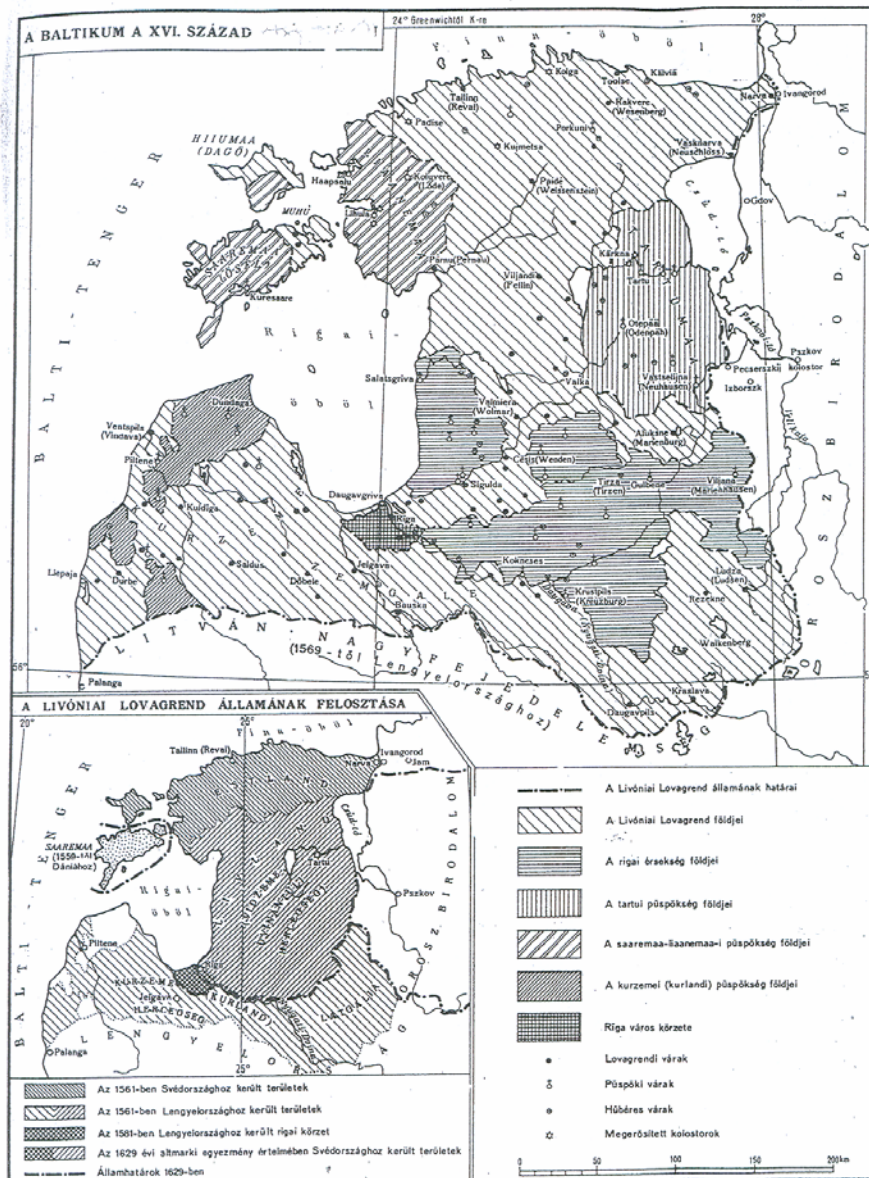
Oroszország számára a nyugat-európai államokkal való rendszeres diplomáciai kapcsolattartás és kereskedelmi-gazdasági kapcsolatok kiépítése is nehezen ment, mivel ez ellen határozottan fellépett a Lengyel-litván Unió, és a Livóniai Lovagrend.²²⁷

²²⁴ Szolovjov 1961. 117.

²²⁵ Kruusz 1956. 2.

²²⁶ Livóni konföderáltak: a Livón Lovagrend, a Rigai Érsekség, a Derpti (Dorpat, ma Tartu – Észtország) Püspökség, a Kurlandi (Mitau, ma Jelgava – Lettország) Püspökség és az Öseli (Ozylia, ma: Saaremaa – Észtország) védelmi szövetsége. (Közlő: Gebei Sándor: Báthory István Lengyel király és az Erdélyi Fejedelemség kapcsolata a livóni háború befejezésének küszöbén> Az EKTF Tudományos közleményei, Eger, 1998)

²²⁷ Florja 1973. 6.

3. Baltikum térsége a XVI. században

Az orosz diplomácia meddő próbálkozásai után Rettegett Iván a háború mellett döntött: erővel áttörni Livónián. Így kezdődött a livóniai háború, amely célja egyrészt a meggyengült Lovagrend szétzúzása volt, másrészt tengeri kijárat megszerzése Oroszország számára.²²⁸

Ettől kezdve az úgynevezett balti-kérdés egy új, összetett szakaszba érkezett. A XVI. század második felében a Baltikum térségében az összes Balti-tenger mellett lévő állam érdekelt lett Livónia sorsában.

Kirchner amerikai történész szerint a balti-kérdés Livónia és a Kelet - Balti térség földrajzi helyzetével magyarázható. Két jelentős és erős kulturális csoport

²²⁸ Ez orosz történészek általánosan elfogadott értékelése. Krusz im. 3.

között elhelyezkedve – keleten az orosz, nyugaton a német, lengyel és skandináv - az ezen a területen élő népcsoportok folyamatos és erős külföldi hatásoknak voltak kitéve, Kirchner szavaival: „kapcsolat azokkal az idegen népekkel, amelyekkel semmi közös nem volt, csak szenvedést és nyomorúságot hozott. A külső erők hódítási kényszere és gonoszsága tehet arról, hogy megszületett ez a fogalom: balti-kérdés.”²²⁹

A Livónia elleni háborút az orosz cár határozta el a svédekkel vívott háború lezárása után, legközelebbi tanácsadóinak véleménye ellenére. Erről így ír IV. Iván Kurbszkij hercegnek küldött első levelében: „Hogy is ne emlékeznek Alekszej örökös és mások tiltakozására, és mindannyiotokéra a német városok elleni hadjárat ügyében, és hogy a dán király ármányos javaslata miatt lehetőséget adtatok a livóniaiaknak, hogy egész évben gyűjtsék az erőt? ... Ha nincs a ti ördögi mesterkedésetek, Isten kegyelméből egész Germánia pravoszláv hitre tért volna”²³⁰. Ez a levélrészlet is bizonyítja, hogy a cár már kijelölte a terjeszkedés irányát és a külpolitikai kérdésekkel kapcsolatos véleménykülönbségeket is árnyaltan szemlélteti.

Elsőként hadiflotta létrehozását próbálta kezdeményezni, mivel rájött, hogy enélkül, az erős hadiflottával rendelkező Svédországgal, Lengyel-Litván Unióval és a Hanza-városokkal a Balti-tenger térségében nem vívhat sikeres harcot. A dánok segítségével kezdett egy korszerű hadiflotta felszereléséhez, amely a környező hatalmak aggodalmát váltotta ki. 1557 tavaszán a Narva folyónál a cár egy kereskedelmi kikötőt hozott létre, de a Hanza-szövetség és Livónia nem engedik az európai kereskedőket az új orosz kereskedelmi központba, és ők továbbra is Revel, Narva és Riga városában folytathatnak kereskedelmi tevékenységet.²³¹

Háborús előkészületei során Rettegett Iván megértette, hogy a lengyelek és a livóniaiak között 1557-ben kötött pozwoli egyezmény, amely kölcsönös segítségnyújtás felajánlását jelentette, veszélyt jelent terveire, ezért támadásra szánta el magát.

1558 januárjában IV. Iván támadásba lendült, és ezzel kezdetét vette a livóniai háború, amely célja a Balti-tengerhez való kijárat biztosítása, Livónia hódoltatása, a gazdag kereskedő városok feletti ellenőrzés megszerzése. A hadjárat elején az orosz fegyvereknek kedvezett a szerencse, pedig ezzel egyidőben a krími tatárok

²²⁹ Kirchnert Kruusz idézi művében 11.

²³⁰ Heller 2006. 160.

²³¹ Perepiszka 1979. 33.

hadjáratot folytattak Dél-Oroszország ellen. Az orosz csapatok támadólag léptek fel a Baltikum térségében, és elfoglalták Narvát, Derptet (ma Tartu Észtország), Neilschlosst, Neilhaust és Rigától nem messze Tirzennél legyőzték a Lovagrend seregét. 1559 tavaszára a Livóniai Lovagrend serege véglegesen megsemmisült. Alakszej Adasev, a cár legbizalmasabb tanácsadója és hadvezére útmutatása alapján az orosz seregtestek vezetői elfogadták a szembenálló felek béke kérését, amelyet Dánia közvetített. Az orosz fél egyelőre csak szabadabb mozgásteret kért kereskedői részére.

A tárgyalások ideje alatt a Lovagrend területeit felosztották Lengyelország, Litvánia, Svédország és Dánia között.²³² 1559. augusztus 31-én a Livóniai Lovagrend nagymestere, Gotthard Ketteler és a Lengyel-Litván Únió királya, II. Zsigmond Ágost egyezményt kötöttek arról, hogy Livónia Lengyel-Litván protektorátus alá kerül, és szükség esetén katonai segítséget kap. Ez a diplomáciai esemény fordulópontot jelentett a háború menetében: Oroszország Livónia elleni hadjárata Kelet-közép Európa államainak háborújává változott, amelynek célja a livóniai örökség megszerzése.²³³

A livóniai háborúban, amely a benne résztvevő hatalmak miatt északi háborúvá vált, Oroszország közvetlenül háborús vagy diplomáciai kapcsolatba került néhány európai országgal.

Rettegett Iván a megkezdett diplomáciai tárgyalások ellenére a háború folytatásáról döntött. Erről tanúskodik Mecklenburgi Albert jelentése az 1560-as német birodalmi gyűlésen: „A moszkvai tirannosz hadiflotta építésébe kezdett: Narvánál Lübeck kereskedelmi hajóit hadihajókká alakítja át, és felbérelt tapasztalt angol, spanyol és német kapitányokat nevez ki irányításukra.”²³⁴

Az európai országok reakcióiról így ír Platonov orosz történész: „Rettegett Iván harca a balti partvidékért megijesztette Kelet-Közép-Európát. Germániában a moszkóvitákat félelmetes ellenségként mutatták be. Külön röpiratokban részletezték azt, hogy az oroszok támadása milyen veszélyt jelent Európára. Az európai államok egy része intézkedett, hogy az oroszokat ne engedjék a tengerhez, és az európaiakat Moszkvába. Mindent megtettek, hogy ellenálljanak Moszkva katonai és politikai törekvéseinek.”²³⁵

²³² Vipper 1947. 52.

²³³ Litvin 1991. 94.

²³⁴ Koroljuk 1954. 38.

²³⁵ Platonov 1917. 6.

1560 tavaszán Rettegett Iván újabb támadó hadjáratra küldte hadseregét. A Sujszkij és Szerebjannij hercegek által vezetett csapatok elfoglalták Marienburg várát. Ez év augusztusában Kurbszkij herceg csapatai bevették Fellin erődjét. Észtorszában a jobbágyok fellázadtak német földesuraik ellen, lehetőség nyílt a háború gyors lezárására, amely az orosz félnek kedvezett volna, de IV. Iván bizalmi emberei, köztük Adasev is, elszalasztották ezt a lehetőséget.²³⁶ Nem hajtották végre a cár parancsát, amely Revel (Tallin) elfoglalására utasította őket, és Weisstein (ma: Paide –Észtország) ostroma is sikertelenül végződött, amiért Adasevet a cár büntetésből Derptbe (Dorpat) küldte, ahol két hónap múlva meghalt.²³⁷

A livón törpe államok kilátástalannak tűnő helyzetük miatt lengyel és svéd vazallusságba próbáltak menekülni. Az 1561. november 28-án kelt wilnai szerződés értelmében a Revel (Tallin) központú területek Svédország, a Riga – Mitau centrumokkal jelölt területek lengyel fennhatóság alá kerültek.²³⁸ Ennek következtében a háború tovább eszkalálódott.

1562-ben Kurbszkij herceg seregét – gyalogság hiánya miatt – a litván csapatok megverték Nevelnél. Augusztus 7-én Oroszország és Dánia különbékét kötött, amely értelmében Ösel szigete Dániához került.²³⁹

Polock szerepe megnövekedett, hiszen Polock Vilnius és az orosz határ között helyezkedett el. Velikie Luki határváros helyőrsége kiegészítve más orosz csapatokkal 1563 elején indult Polock elfoglalására. Korabeli források szerint az ostromban az orosz haderő majdnem teljes létszámban vett részt.²⁴⁰ 1563. február 15-én Polock lengyel és litván helyőrsége megadta magát az orosz csapatoknak.²⁴¹

Polock elfoglalása után megfordult a hadi szerencse. Már 1564-ben az oroszok súlyos katonai vereségeket szenvedtek (pl. Csasinki Csata). Kurbszkij herceg, a livóniában harcoló orosz csapatok parancsnoka, Rettegett Iván bizalmasa átállt a lengyelekhez és a litvánokhoz. Kurbszkij herceg kiadta a lengyeleknek az orosz ügynökök névsorát és egy sor katonai akcióban vett rész Oroszország ellen, többek között Vilikie Luki elleni támadásban is.

A katonai vereségek és a bojárok elégedetlensége miatt, akik ellenezték a háború további folytatását Rettegett Iván a bojárság ellen fordult. (Ennek köszönhető

²³⁶ Pohlebkin 1980. 129.

²³⁷ Korotkov 1952. 4.

²³⁸ Gebei 1998. 89.

²³⁹ Korotkov 1952. 12.

²⁴⁰ Pohlebkin 1980. 131.

az opricsnyina bevezetése 1565-ben.) 1566-ban litván küldöttség érkezett Moszkvába, akik Livónia felosztását javasolták a status quo alapján. A megtizedelt orosz nemesség elutasította a békejavaslatot, és Rettegett Iván akaratát végrehajtva úgy döntött, hogy a háborút a Baltikumban folytatni kell, egészen Riga elfoglalásáig.²⁴²

A háború menetében komoly változásokat hozott az 1569-ben létrejött lublini unió, amely véglegesen és teljességgel egyesítette Lengyelország és Litvánia - többek között - Oroszország ellen irányuló erejét. Oroszország nehéz helyzetbe került. Északon kiújult a svédek elleni konfliktus, délen ekkor próbálták meg a krími tatárok török segítséggel visszafoglalni Asztrahányt. I. Devlet Girej kán vezetésével 1571-ben felgyújtották Moszkvát és feldúlták a dél-orosz vidéket.²⁴³

Mindezek ellenére a Lengyel-litván Unió király nélküli időszaka, Livóniában a Magnus névleges vazallus királyságának létrehozása, amely Livónia lakosságának szemében szimpatikus volt, újra Oroszországnak kedvezett. 1572-ben legyőzték I. Devlet Girej kán seregét, ezzel megszűnt a veszély a déli határvidéken. Livóniában 1573-ban az orosz csapatok elfoglalják Weisstein várát, de az oroszokat néhány komoly katonai vereség is érte. Ezek közül kiemelkedik azaz eset, amikor 1573 tavaszán egy 16 000 fős orosz csapatot Msztyiszlavszkij herceg vezetésével Lode várától (Nyugat-Észtország) nem messze harci érintkezésbe lépett egy 2000 fős svéd csapatosttal. Az oroszok hiába rendelkeztek jelentős számbeli fölényvel, csúfos vereséget szenvedtek, hátrahagyva ágyúikat, zászlóikat és a hadifelszerelést.²⁴⁴

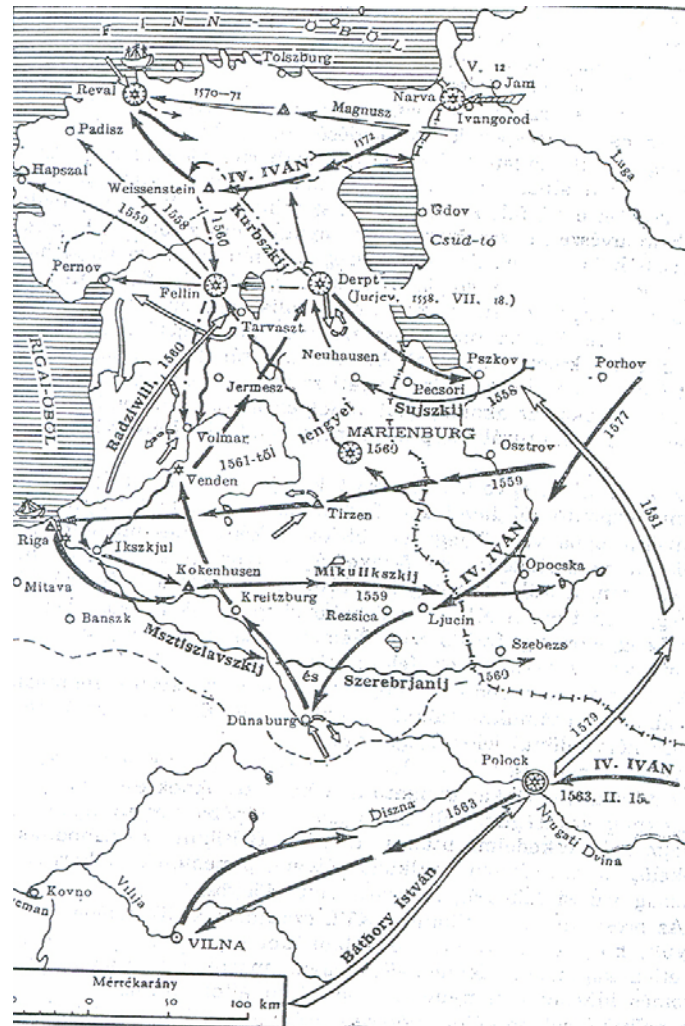
Az oroszok alapján mégis sikeres hadjáratot folytathattak. 1576-ban az oroszok szinte egész Livóniát elfoglalták Riga és Kolivanyi kivételével. A lengyelek a háború következő és Lengyel - Litván Unió számára győztes szakaszait Báthory István királysága alatt vívják meg.

²⁴¹ Szkrinnyikov 1975. 102.

²⁴² Uo. 104.

²⁴³ Uo. 107.

²⁴⁴ Szkrinnyikov 1975. 108.

4. A livóniai háború összesített térképe (1558-1583)

4.2 Báthory István és a livóniai háború diplomáciai előkészítése

Báthory István lengyel király fegyveres küzdelme IV. Iván cárral elkerülhetetlen volt. A cár a Balti-tenger keleti partvidékének birtoklásáért indította a háborút a Német lovagrend, Litvánia, Lengyelország és Svédország ellen, mely 1561-ig váltakozó sikerrel folyt. A belső ellenzékén felülkerekedett cár 1572-re elfoglalta a mai Lettország és Észtország csaknem egész területét. Zsigmond Ágost erélytelen uralkodása, majd a trónzavarok Lengyelországot meggyengítették, és ez ösztönzőleg hatottak IV. Iván terveire. Báthory trónra lépte után igyekezett kihasználni, hogy az új király Gdansknál volt lekötve, ezért újabb balti, illetve lengyel területek meghódítását tervezte.

Báthory csak 1578-79-ben tudott csak komoly erővel ellentámadásba lendülni IV. Iván ellen, és csapatai 1579 végére értek el komoly, stratégiai

számító sikereket.

1576-ban gyakorlatilag még nem lépett fel támadólag IV. Iván a lengyel területek ellen. A Báthory által küldött diplomáciai küldöttségnek sikerült békét kieszközölnie a cárnál. Viszont 1577 nyarán változás állt be. A cár kihasználva Báthory gdanski nehézségeit és a trónutódlás okozta súlyos külpolitikai helyzetét, koncentrált támadást indított Livónia eddig el nem foglalt részei ellen. IV. Iván 1577-es hadjáratának eredményeképpen gyakorlatilag majdnem az egész Baltikum a kezére került, Rigával együtt. A lengyelek hatalma csak a Dzwina folyóig érvényesült. De ez a 1577-es hadjárat nem hozott, döntő fordulatot a cár számára. A hadjárat után a livóniai háború, döntő szakaszába lépett, amely Báthory sikereit hozta.

Az orosz történetírás szerint, a háború végső szakaszát az orosz állam kénytelen volt külpolitikai elszigeteltségben végig harcolni. Angliával folytatott diplomáciai tárgyalások 1574-1576 között végül is rájuk nézve eredménytelenül zárultak. A Habsburgok és Dánia támogatására többé számítani nem lehetett. (A Habsburgok ugyanis ellene voltak annak, hogy Livónia átkerüljön Oroszországhoz.)

Az orosz elemzések szerint Lengyelország a térség egyik legjelentősebb katonai nagyhatalma és Báthory színrelépésével számukra egy új veszély is jelentkezik. Úgy vélték, hogy Báthory segítségül hívhatja a törököket, vagy a tatárokat, akik veszélyeztethetik déli határaikat. Ezért nem vállaltak nagy csatákat, és Báthoryékat nagy, jól felkészült erődök ostromlásával akarták felőrölni. Retteggett Iván nem akarta a hadseregét kockáztatni, amikor tartott a tatár seregek egy újabb, fővárosa elleni támadásától.²⁴⁵

Reinhold Heidenstein a király IV. Iván elleni háborújáról írott művében sok diplomáciai szempontból is fontos megállapítást tesz. Elmondása szerint Báthory a moszkvai cárhoz küldött egy lengyel és egy litván követet, azzal az üzenettel, hogy őt választották lengyel királynak, és úgy, mint más uralkodókkal vele, Ivánnal is, mint szomszédos és keresztény uralkodóval békében akar élni, és ha vannak vitás kérdések Iván és a Lengyel Királyság vagy a Litván Nagyfejedelemség között, azokat igazságosan és baráti módon oldják meg közösen. A cár erre a következőket válaszolta Báthory követeinek: Értesülései szerint Maximiliánt (Miksát) választották meg királynak, de nincs ellene kifogása, hogy Istvánnal is baráti jóviszonyt tartson fenn. Követelte, hogy az elődök szokása szerint, nagyköveteket küldjön hozzá a király, s megígérte, hogy kölcsönösségi alapon minden támadástól és

kellemetlenségtől óvakodni fog.²⁴⁶ Báthory és a szenátus úgy döntöttek, hogy új követséget küldenek Moszkvába a béke megkötésére.

De IV. Iván másképp döntött. Kihasználva azt, Báthory még Gdansknál van lekötve, elhatározta, hogy elfoglalja egész Livóniát.

A lív²⁴⁷ kérdés már rég óta megoldásra várt és ebben több hatalom is érdekelt volt. A lív vezetők úgy látták, hogy a lengyelek elnyomják őket, és erőiket kevésnek tartották a cári erők feltartóztatására. A cár megígérte a líveknek, hogy elküldi hozzájuk Magnus livóniai herceget, akinek átengedi Livóniát hűbéri jogon. Ígérete szerint a hatalom és a kormányzás Magnus kezében lesz, ő pedig megtartja magának csak az investitúra jogát és a jelképes legfelső hatalmat. A lívek egy idő után kikergették a lengyel helyőrséget szinte minden várból és városból, majd Magnust megválasztották királyuknak és hűségesküt tettek előtte. Erről a 1570. varsói szejm jegyzőkönyvei is beszámolnak, amely szerint Magnus herceg áruló módon átjászotta az oroszok kezére a rábízott livóniai földeket (Magnus, któremu Król zamków inflantskich byl zwierzył, do Moskwy zjehal,...)²⁴⁸

Erre IV. Iván hatalmas sereggel bevonult a Magnus által meghódított területre és kegyetlenül leszámolt a lívekkel. A volt lengyel helytartót is magával vitte Moszkvába és diplomáciai levéllel fordult Báthoryhoz, amelyben felszólította, hogy mondjon le Livóniáról. Azt is közölte vele, hogy családfáját egy addig ismeretlen porosz nemből is eredeztette (e mellett Augustus Császár fivéréből is származik), és így a cár egészen Poroszorszáig akarta kiterjeszteni uralmát.

Ekkor a lengyel követek, akiket a béke megkötése céljából küldtek a cárhoz, azt az új utasítást kapták, hogy a fegyverszünet megsértéséért követeljének elégtételt.

Báthory ekkor még Gdansk alatt volt és nem volt felkészített hadserege sem Livóniában, sem Litvániában. De amikor tudomást szerzett az ellenség támadásáról, azonnal hadba szólította a litván nemességet és a litván csapatok is megkezdtek hadműveleteiket a térségben. A gdanskiakkal német követek közbenjárásával ez alatt sikerült megegyeznie és Báthory, aki a gdanski események közben is Rettegett Iván elleni háborúra gondolt, most minden figyelmét erre irányíthatta.

Már ekkor jelentősek voltak a hadműveleteket megelőző katonai diplomáciai

²⁴⁵ Ocserki Isztorii 1955. 389-390.

²⁴⁶ Heidenstein. 168.

²⁴⁷ Lívek: Livónia egy részén élő népcsoport.

²⁴⁸ Szujski 1872. 15.

lépések. Jan Zamoyskit, többek között a magyar Farkas Ferencsel elküldte a térség több uralkodójához, hogy előzetes tárgyalásokat folytasson szándékairól.²⁴⁹

Báthorynak még egyéb fontos távlati elképzelései is lehettek. Ez alatt főképpen a török kiűzését célzó terveket érthetjük, amelyekről diplomáciai követ útján értesítette XIII. Gergely pápát is. A pápának úgy nyilatkozott, mihelyt legyőzi Moszkvát, gondja lesz azokra a dolgokra is.²⁵⁰ Miután háború és béke kérdésében kellett döntenie, szejmet (országgyűlést) hívott össze 1578 januárjára, Varsóba.

A szejmen Báthory előterjesztette Oroszországgal és a tatár zaklatásokkal kapcsolatos ügyet és kérte a szejm véleményét, hogy háborúval, vagy békés úton intézzék el az adott helyzetet. IV. Ivánnal kapcsolatban háborúra szavaztak, a tatárok ügyét pedig későbbre halasztották. (A krími tatárok 1574 óta folyamatosan zaklatták a nehéz helyzetben lévő országot, sőt a már említett Gdansk ostroma idején is zavart keltettek egyes határvidékeken.)

Ekkor érkezett (1578-ban) a tatárok újabb betörésének a híre, amelyet Báthory csapatok felvonultatásával és követek útján oldott meg úgy, hogy a zaporozsei kozákokat visszavonatta a határtól és így az egész ügy, függőben maradt. A kortársak értékelése szerint ez szerencsés lépés volt, mivel sikerült a törököket megnyugtatni (a tatárok Törökország hűbéresei voltak).

A tatár ügy gyakorlati megoldása után, a Moszkva elleni háborút jóváhagyta a szejm, mivel a fölötté aratott győzelem Livónia és a tengerparti területek visszaszerzését jelentette volna. A háború pénzügyi és gazdasági hátteréről is döntéseket hoztak. A háborúra való felkészülésben fontos szerepe volt az 1577-ben megkötött angol-lengyel kereskedelmi szerződésnek, amely jelentős, a hadviseléshez nélkülözhetetlen nyersanyaghoz és felszereléshez juttatta Lengyelországot. Ennek az egyezménynek a létrejöttében nagy szerepe volt a gdanskiak ellenállásának is.

Heidenstein szerint ez alatt a cárhoz küldött követek megérkeztek Moszkvába, ahol meglehetősen illetlenül fogadták őket. IV. Iván a követeket eleve nem fogadta a kor megfelelő diplomáciai szokásai szerint és a lengyel és a litván követeket „minden féle gyalázatos dolgokkal” vádolta. Amikor a béketárgyalásokra került a sor és a lengyel követek bejelentették, hogy csak a fegyverszünet megkötésére kaptak utasítást, a cár hároméves fegyverszünetet ajánlott fel. A kiállított fegyverszüneti

²⁴⁹ MTA Kézirattár Ms 4980/2./IV. (1577-06-23)

²⁵⁰ Heidenstein. 170.

okmányokat a cár csak nagy általánosságokban, mindenfajta részletezés nélkül fogalmazta meg.

Ezzel szemben, azokban az okmányokban, amelyeket átadott a követeknek, ilyen feltételek szerepeltek: Báthory adja át neki Livóniát Rigával és Kurlandiával együtt, valamint az összes területet porosz határig és ne fogadjon és támogasson egyetlen olyan livóniai személyt vagy várost sem, mely segítségért fordul hozzá. Ez után Báthory követeit elküldte Moszkvából anélkül, hogy azok érdemben bármit is tehettek volna. Majd a cár újult erővel látott Wenden ostromához.

Erről a rendek a szejm vége felé szereztek tudomást, mivel már készen állottak a Retteget Iván elleni háborúra, ezek a tények csak jobban megerősítették őket az elhatározásukban.

Báthory ezt látván szinte azonnal újabb követet küldött a cárhoz, hogy nem tartja magára nézve kötelezőnek a fegyverszünetet mindaddig, amíg IV. Iván a Livóniára vonatkozó feltételeket vissza nem vonja. A cár magánál tartotta a követet és követeket küldött Báthoryhoz, hogy vegyék rá a fegyverszünet elfogadására, de ezután újabb sereget küldött Wenden elfoglalására.

Báthory Krakkóban fogadta a cári követséget, amely csak provokációt jelentett, ugyanis amikor a követek megjelentek előtte nem akartak semmit se szólni addig, amíg a király hajadonfőtt, felállva meg nem kérdezi őket, hogy miként szolgál uralkodójuk egészsége, s hogy megy dolga. A király ebben saját tekintélyének csorbulását látta. A követek makacsul kitartottak követelésük mellett, s kijelentették, hogy akkor dolgozunk végezetlenül mennek el. A király nem hallgatta meg, hanem szállásukra bocsátotta a követeket, s onnan Litvániába küldte őket.²⁵¹ Ebből is látszik IV. Iván is lényegében eldöntöttnek tekintette a háború megindítását.

Ebben a helyzetben Báthory követeket küldött a szomszédos uralkodókhoz, hogy a vele szimpatizálók barátságát megerősítse, az ellenségesnek tartottakat semlegességre vegye rá. Szász Ágost és a brandenburgi György Frigyes előtt részletesen feltárta háborús elképzeléseit. Mindkét uralkodó felháborodva Rettegett Iván kegyetlenségén, mely miatt a Livóniában lakó németek is sokat szenvedtek, támogatták Báthory terveit. A törököknél járó követség is sikerrel járt. Mohamed nagyvezír, tudomást szerezvén Báthory terveiről, támogatta azokat és sok sikert kívánt. Egyúttal figyelmeztette is, hogy a cár nagyon erős, s hogy a török császár

²⁵¹ Heidenstein. 175.

után ő a leghatalmasabb uralkodó.²⁵²

Báthory miután hadseregét felvonultatta, a diplomáciai hátteret tisztázta, az orosz cárral való eredménytelen tárgyalásokat követően hadüzenetet küldött Moszkvába. Lényegében a háború megindításának okai szerinte a következők voltak: békeidőben a cár megtámadta és lerombolta Livóniát, a lengyel követekkel illetlenül bánt, a fegyverszünetek előtt kétértelmű levelekkel tért ki; ugyanebben az időben Wendent még nagyobb sereggel kezdte el ostromolni, s végül – követei a lengyel királlyal udvariatlanul viselkedtek.²⁵³

IV. Iván megkapva a hadüzenetet, elengedte a fogva tartott lengyel követet, azzal az üzenettel, hogy hamarosan követet küld azért, hogy tisztázzák ezt az „ügyet”. Ez a követ valóban elég hamar megérkezett Báthoryhoz. Azt követelte a királytól, hogy továbbra is tartsa magát a fegyverszünethez, Livónia ügyében pedig azt nyilatkozta, hogy vele, a kiküldött követtel tárgyaljon kiválasztott, mindkét fél által elfogadott bírók közvetítésével. Báthory természetesen elutasította a követ által előterjesztett feltételeket. Utalt arra, hogy a cár egyszer már elfogadta, és esküjével szentesítette a fegyverszünetet, ezen kívül lemondott minden livóniai követeléséről, tehát, hogyha újra valamilyen livóniai területet követelne, saját esküje ellen cselekedne. Báthory közölte, hogy tudomása van arról, hogy a cár próbálkozott már hasonló fegyverszüneti tárgyalásokat folytatni, de ő csakis elfogadható feltételek mellett hajlandó fegyverszünetet kötni. Báthory szerint az is előfordulhat, hogy amennyiben a cár szerencsével járna Livóniában, egyből találna okot arra, hogy Litvániával a békét megszakítsa. Ilyen okot akár a fegyverszüneti szerződésben is találhatna, mert abban az áll, hogy Báthory engedje át Livóniát. (Tehát, ha Báthory háborút kezdene Livóniában, megsértené a fegyverszünetet, és ezzel megszakítaná a békét Litvánia és Oroszország között.)

A cári követek viselkedéséről elmondható, hogy a lengyel félel való tárgyalások során rendszeresen sértegették Báthoryt, és a magyarokat, emlékeztetve a lengyeleket, hogy szerintük milyen morális közegből érkezett királyt választottak maguknak, akit ők nem tartottak igazi uralkodónak, célozva az erdélyi Fejedelemség általuk ismert, és elferdített kialakulására: „A Magyar Királyságban... Lajos (uralkodott), akit, a Török megölt, a magyarok (nyakába) pedig Hétvári Jánost ültette. János a magyar király Lajos fővezére volt, de a Töröknek megüzente, hogy

²⁵² Uo. 175.

²⁵³ Uo. 178.

elárulja Lajos királyt. Az egész seregével meghátrált, s ezért a hitszegésért a Török királlyá tette.”²⁵⁴

A moszkvai követek távozása után a háború nyilvánvalóvá vált, és ekkor, jó hírként érkezett a tatárok követsége. Fegyveres támogatást ígértek Báthorynak Moszkva ellen azon szerintük meglévő szövetség értelmében, mely arra kötelezi a tatárokat, hogy Lengyelországot a törökök kivételével minden ellenségével szemben támogassa. A Kán megígérte, hogy Oroszországot a másik oldalról támadja meg, de ajándékokat kért, és követelte a kozákok megfékezését.

Báthory erre azt válaszolta, hogy a Moszkva elleni segítséget ígérve kötelességüknek tesznek eleget, az ajándékokat megkapják, viszont a kozákokkal kapcsolatban kijelentette, hogy ők többféle nemzetiségű és vallású emberek, akik nem tartoznak az uralma alá, sőt közöttük tatárok és törökök is vannak. Megígérte, viszont azt, hogy mindent megpróbál elérni az ügyben, hogy a kozákok ne támadják meg a tatárokat. A tatárok végül is nem vettek részt a hadjáratban, mivel Perzsia ellen küldte őket a török szultán.

Báthory 1579 júniusára elrendelte a hadsereg összpontosítását és a határhoz való felvonulását. Ekkora már megérkezett a magyar gyalogság és lovasság jelentős része Erdélyből Kristóf „fejedelemtől”. A háború visszavonhatatlanul elkezdődött.

4.3 Az I. hadjárat (1579)²⁵⁵

A hadsereg összevonása után, Báthory Vilnából indulva a sviri táborból 1579. július 12-én felhívást adott ki latin nyelven, amelyet lefordítottak lengyel, magyar és német nyelvre, hogy soknemzetiségű hadserege tájékozódjon és a közvéleményt (külföldön is) maga számára megnyerje. Ebben a felhívásban felsorolta az orosz cártól elszenvedett sérelmeit és a háború egyéb okait. Ezt a felhívást kinyomtatták, és így az egész ország és Európa tudomására jutott.²⁵⁶

Az 1579-es hadjáratban a magyar seregek parancsnoka Bekes Gáspár volt, a lengyel hadak vezére Mielecki a podoliai vajda, a litvánoké Radziwill wilnai palatinus

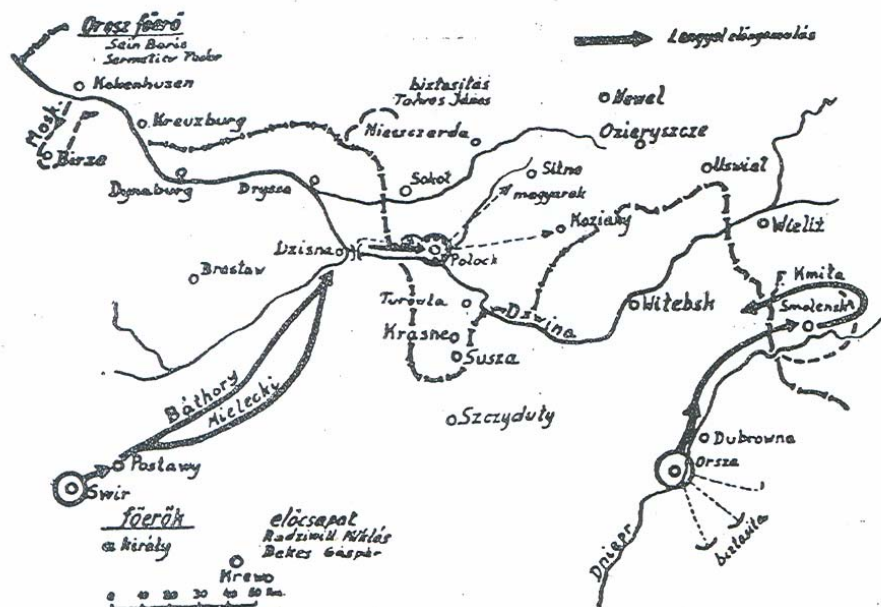
²⁵⁴ Perepiszka 1979. 396.

²⁵⁵ Jelen hadjáratról részletesen már az említett kortárs Reinhold Heidenstein királyi titkár számol be 12 kötetes munkájában (Rerum Polonicarum libri XII. Francofurti. 1672), amely Zsigmond Ágost halálától 1594-ig részletesen jeleníti meg kora Lengyelországát. A másik erről a hadjáratról írott műve: De bello Moscovitico, Basileae, 1588). Történeti munkáit szinte egyedüli forrásként használták fel a későbbi korok kutatói.

²⁵⁶ Veress Endre 1911. 2.

volt. Bekesnek a haditanácsban döntő szerep jutott, ahol gyakran összetűzött magával Mieleckivel is, akinek a magyarok túlzott befolyása ellen volt kifogása.²⁵⁷

Hosszas haditanácskozás után Polock körülzárását és ostromát határozták el, amelyet Rettegett Iván csak 1563-ben foglalt el. Heidenstein leírása szerint: Polock földje nagyon termékeny, sok folyója és tava van. A hajózható Dzwina folyó, melynek torkolatánál Riga található, sok litván és rutén vár áll, különösen a kisebb mellékfolyók torkolatánál, s nevük is e folyóktól származik. A kis Polota folyó adta az ostromlott város, a vár és az egész környék nevét. Rettegett Iván uralma előtt a környéknek csak egyetlen városa és vára volt, Polock, valamint Jezieryszki vára. Polock, pusztán attól, hogy a Dzwina mentén helyezkedett el, oly gazdaggá vált, hogy a korabeli beszámolók alapján túltett Litvánia fővárosán Wilnán (Wilno, ma Vilnius) is. Ezért is vált támadások célpontjává. Amikor IV. Iván ezt a területet elfoglalta, mindenüvé várakat és őrséget telepített, hogy a maga számára megkönnyítse, az ellenség számára megnehezítse a hajózást és a portyákat, melyeket olyan gyakran indítottak a folyó mindkét oldaláról. Zsigmond Ágost ezen erősségek ellensúlyozására a Lepel folyó alkotta egyik tapon megépítette Dzisna, Woroniec és Lepel várát.²⁵⁸

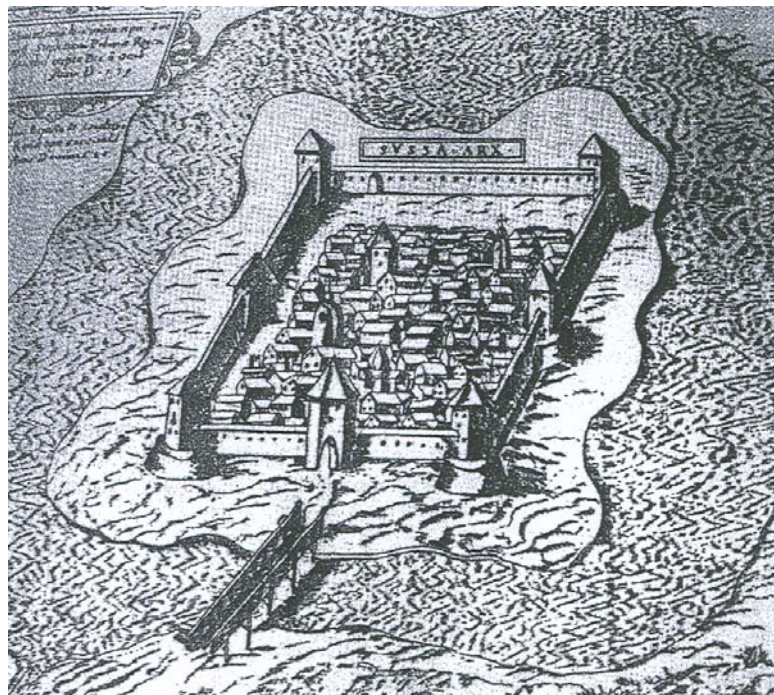

5. Az 1579-es hadjárat

²⁵⁷ Szádeczky 1887. 2.

²⁵⁸ Heidenstein. 181.

A királyi seregek előrevonása megkezdődött. Az akkori hadművészet gyakorlata szerint egy jelentős egységet kellett előre küldeni, hogy blokkolja a várba húzódott ellenséget, és biztosítsa a fő erők felvonulását. Mivel a lengyel seregrész nem gyűlt össze teljes létszámban, Báthory maga mellett tartotta Mieleckit (Báthory kiemelkedő tehetségű lengyel parancsnok) és Polockhoz elküldte Mikolaj Radzivilit (litván főnemes, wilnai vajda, katonai parancsnok) egy litván seregrésszel. Ezek segítségére magyar lovasságot és néhány század gyalogost küldött utánuk Bekes Gáspár vezetésével. Mivel a fő erők vonulási útjától délre ellenséges várak álltak (Krasna, Susza, Turowla) Mieleckit küldte arrafelé a lengyel sereggel, a fősereggel viszont Báthory északra fordult. Ekkor új litván csapatok érkeztek, akik a fősereget erősítették, a megtartott szemlén mindent rendben találtak.

6. Susza, orosz vár

A hadsereg felvonulását az időjárás akadályozta: néhány napig folyamatosan esett az eső. Ez olyan mértékben akadályozta az ágyúk és más hadifelszerelés szállítását, hogy Báthory nem egy esetben saját szekerei előtt fogatta ki a lovakat, hogy felgyorsítsa a szállítás ütemét. Ez a tény azok véleményét igazolta, akik az utak járhatatlansága miatt Pszkov ostroma ellen voltak.

Dzisna vára alatt Mielecki bemutatta Báthorynak most már a teljes létszámban összegyűlt, hadrendbe állított lengyel sereget, mely századokra és zászlókra osztva állt harcrendben. A talpig páncélba öltözött, acélsisakot viselő lovasok a lándzsán és

kardon kívül két-két pisztolyt is vittek a nyergükhöz erősítve, így aztán menetelés közben legalább akkora zajt csaptak, mint a gyalogosok, akik csak puskát vittek a kezükben.²⁵⁹

Eközben az orosz sereg Pszkov alatt gyülekezett, de néhány alakulatot Livóniába küldtek. Ez a seregrész átkelve a Dzwina folyón Kokenhausennél - amit már régebben elfoglaltak – megsemmisítette a kurlandi herceg lovas egységét, majd feldúlta a kurlandi herceghez tartozó Zelburgot és Radziwill herceghez tartozó Birzát, majd visszatért a folyó túlsó partjára. Báthory ellenük hamarjában összeszedett csapatokat küldött, amelyek feladata az ellenség távoltartása volt a Dzwínától.

Ez alatt a főszereg wilnói vajda által vezetett elővédje átkelt a Dzwínán, azokon a pontonhidakon, amelyeket a hadjárat megkezdése előtt Kownoban készítettek. Az ellenség semmit sem gyanított és nem is akadályozta az átkelést. A folyón túl sűrű aljnövényzet akadályozta a csapatok mozgását. (A Dzwina és Polock közötti területet Rettegett Iván parlagon hagyatta, és ezt gyorsan benőtték a bokrok) A magyar gyalogság viszont ügyesen és gyorsan utat vágott szekercékkel a bokrok között.²⁶⁰

A főszereg oldalvédei elfoglalták Krasna és Kossian várát, a főszereg elővédei a wilnai vajda vezetésével pedig elérte Polock várát.²⁶¹ Az orosz védőszereg az ostromló csapatok közeledtére harcrendbe állt a kapuk elé, de mivel nem támadtak rájuk, megkezdte a visszavonulást az erődbe. Ezt látva az ostromló csapatok egy lovas osztaga türelmetlenségében egészen a falaknál rájuk támadt, és néhány orosz katonát megölt. Ugyanekkor a magyar és litván katonák egy csoportja a Pszkov felé vezető úton hirtelen kicsaptak és leégették Sitna várát. Polocktól nem messze lévő Sokol várának ostromától egyelőre eltekintettek.²⁶²

²⁵⁹ Heidenstein. 180.

²⁶⁰ Szádeczky 1887. 3.

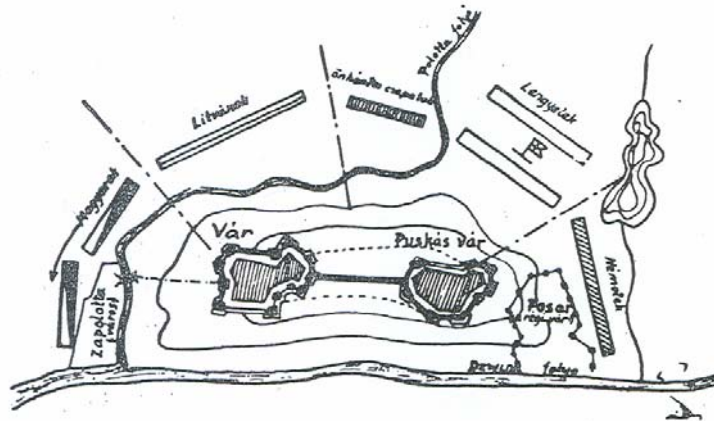
²⁶¹ Amikor az ostromló sereg letáborozott a város alatt, az oroszok a börtönben tartott litván és lengyel foglyokat lemészárolták, hordókra kötözve leengedték őket a Dzwínán, hogy az ostromlókat megrémítsék.

²⁶² Heidenstein. 183.

pedig az árkok és a tornyok alkották.²⁶⁵

Báthory szerint az ostromot a középső magasabb várral kell kezdeni, mivel, hogyha az elesik, akkor az alacsonyabb vár és Zapolocie sem fog tudni ellenállni.

8. Polock körülzárása

Az ostromló hadsereg a következő módon helyezkedett el: Dzwina felől Polockba haladva a Dzwinai folyásával szemben álltak a magyarok Zapolocie alatt. Kissé lejjebb a magyaroktól, a Polota innenső partján állt Mikolaj Radziwill vilnai vajda vezetésével táborozott a litván seregrész. A Polota és egy tó mögött állt a királyi sereg és a lengyel lovasság. A királyi tábort árkokkal, sáncokkal erősítették meg. A királyi tábor fölött álltak a németek és a poroszok.²⁶⁶

Az ostromot Bekes Gáspár csapata kezdte el Zapolocie városa ellen. Sáncokat emeltek és tüzérségi támadást intéztek ellene. Az oroszok nem bíztak a város megtartásában, ezért kiürítették, majd felgyújtották. Ekkor az ostromlók a sáncokat egészen a magasabbik vár alá, a Polotához tolták.

Az ostromot a következő módon szervezték meg: a magyaroknak kellett Zapolocie felől támadniuk, nem messze tőlük a lengyelek, távolabb a litván gyalogságnak. A vár másik oldalán, a Polota mellett, ahol a folyó a Sztrec-várral találkozik, a németek kezdtek sáncokat ásni a várhoz.

A központi vár ostromának a menete a korabeli forrás alapján a következő volt: Bekes kezdte el elsőnek ágyúkból lövetni a falakat, de amikor ez nem hozott eredményt, mert a fából épült falak csak kilyukadtak, de össze nem dőltek, ezért

²⁶⁵ Heidenstein. 184.

²⁶⁶ Uo. 185.

tüzes golyókkal próbálkozott.²⁶⁷ Mivel ezek a tüzes golyók fa közé estek, sokáig rejtve maradtak, s nehéz volt őket eloltani, így igen jól terjesztették a tűzvészt. Azonban a vár magaslati elhelyezkedése, az ágyúk rossz irányzéka és a folyamatos esőzés megghiúsította ezt a módszert. Ekkor Bekes arra biztatta a hozzátartozó katonáit, hogy óriási jutalom ellenében próbálják meg fáklyákkal felgyújtani a fából készült falakat. Ez a kísérlet az ostromlottak heves ellenállásán bukott meg. Gerendákkal sodorták le a falakról a fáklyás katonákat, a kigyulladt falrészeket önfeláldozó módon folyamatosan locsolták. Az orosz várvédők súlyos veszteségeket szenvedtek, mert ha összefutottak a tűz oltására, az ostromlók azonnal ágyútűzzel borították el a falakat, viszont Báthory csapatai is jelentős veszteségeket szenvedtek.

Az ostrom nehézségei miatt Báthory haditanácsot hívott össze. Egyesek általános rohamot javasoltak, de ezt a király elvetette, mivel ha nem sikerül, akkor valószínűleg le kell mondani a további ostromról. Megint felhívást intézett a magyar és más nemzetiségű katonákhoz, hogy óriási jutalom fejében próbálják meg újra felgyújtani a falakat. A lovasokat is arra biztatta, hogy lovaikról leszállva csatlakozzanak a gyalogsághoz. Azt ajánlotta, hogy addig ne hagyják el a falakat, amíg azok lángokban nem állnak. Heidenstein szerint: „A katonák bátorságra kaptak, s rohantak a nedves falak alá, vittek mindent, amivel a fatorlaszokat meggyújthatták. Hősiességük megkoronázásaként az eső is alábbhagyott valamicskét, s az alapokhoz rakott tűzcsóvák a fatorlaszok egyik oldalát azonnal porig égették. Innen aztán gyorsan terjedt a tűz, nem is lehetett eloltani, s egész nap föl-fölcaptak a lángok. Mindez augusztus 29-én történt. Mikor a tűz magasra csapott, a Király attól tartott, hogy a Sokol várában lévő erős ellenséges csapat Polock segítségére siet, vagy a várvédők szánják el magukat kétségbeesett kirohanásra, a sereg jelentős részét a mezőn állította fel hadirendben. Az oroszok ellentámadása elmaradt, így a király visszavonult. A magyar katonák egy része a hatalmas lángok között összeégetve magukat, berohantak a várba. Példájukat követte a lengyel gyalogság is. A várvédők azonban ott, ahol a tűz keletkezett, árkot ástak, a földhányásokra kis ágyúkat állítottak. Így ugyanazon az úton, a lángok között kellett visszavonulniuk, de az ellenség a nyomukba eredt. Ekkor Jan Zamoyski kancellár 200 magyar gyalogosa meglátta, hogy milyen bajban vannak a társaik, és segítségükre sietvén sikerült

²⁶⁷ Ilyen tüzes golyókat Báthory alkalmazott a már említett felső-magyarországi harcai során, s később az orosz várak ostromában. Használati módja abban állt, hogy izzóvá hevítették a golyót, úgy tették az ágyúba, - a puskapor és a golyó közé hantot téve, nehogy fellobbantsa – s így lőtték ki. Célja inkább a gyújtás volt, nem a rombolás. (Közli Szádeczky 1887 5.)

visszaverni az üldözőket.”²⁶⁸

A különböző nemzetiségű seregrészek egymást okolták a kudarcért, például a lengyelek a magyarokat azért, hogy elhamarkodottan intéztek támadást, a magyarok a lengyeleket meg azért, hogy nem támogatták őket eléggé. A viták ellenére másnap az ostromot tovább folytatták, ami az ostrom utolsó szakaszát is jelentette. „Zapologie egy olyan sarokban feküdt, ahonnan a város két oldalát jól lehetett védeni. Az oroszok megpróbálták újra visszaszerezni. A Király megparancsolta, hogy vessék onnan ki az ellenséget. A magyarok rövid alatt elfoglalták a hegynek azt a részét, s onnan, a parancs értelmében tovább ásták a sáncokat; (élükön a magyar Rác Péterrel) mindjárt felgyújtották az első fatorlaszt. A tűz aztán egész éjjel lángolt. A magyar gyalogosok puskákkal támadtak az ellenségre, s az éjszaka folyamán annyian verekedtek át magukat a sáncon, hogy hajnal felé egészen közel kerültek már az ellenséges sáncokhoz, majd a frissen ásott orosz sáncokat elfoglalták. Ily módon az ellenség védtelenné vált, a várat nem lehetett tartani, és a Sztrelec-vár helyzete is tarthatatlanná vált.”²⁶⁹

Az orosz védősereg kénytelen volt a vár feladásának feltételeiről tárgyalásokat kezdeményezni. A tárgyalások eredményeként, a várat átadták. Báthory az oroszokat két részre osztotta, az egyik csoport hadifogoly maradt, a másik visszatérhetett Moszkvába. Mindegyikük szabadon dönthetett sorsa és személyes tulajdona fölött. A Moszkvába visszatérők mellé fegyveres kíséretet is adott, hogy ígéretéhez híven bántódás nélkül távozhassanak.

A tartomány pacifikálása után Báthory hozzálátott az egész terület közigazgatási és egyházi ügyeinek rendezéséhez. Báthoryt polocki tartózkodása során kereste fel a Német Lovagrend nagymesterének követsége, amely kérte, hogy hűbéri jogon átvehesse Livóniát, cserébe segítené Báthoryt Moszkva ellenes háborújában. A király a nagymester követeit mindjárt a szejmhez küldte, ahol válasz nélkül bocsátották el őket.

A király visszatért Wilnába (október 4.), de ott maradt csapatai még folytatták a cári erősségek, csapatok zaklatását. Báthory már ekkor, a következő évi hadjáratára készült.

²⁶⁸ Heidenstein. 187-188.

²⁶⁹ Uo. 188.

4.4 A II. hadjárat (1580)²⁷⁰

Báthory 1580-as hadjárata jóval nagyobb szabású volt az előző évinél, ahol „csak” egy néhány éve elfoglalt tartományt foglaltak vissza. A második hadjárat előtt az ország belügyeit intézve²⁷¹ a katonai támadás előkészítésével is tudott foglalkozni. Már 1580. február 9-én, Varsóban kelt levelében kijelentette, hogy folytatni kívánja hadjáratát a Moszkvai Nagyfejedelemség ellen.²⁷² Báthory ez évi hadjáratára június 16-án indult Wilnából és július 27-én seregeivel Vityebszkbe érkezett, ahol haditanácsot tartott. Két célpont jöhetett számításba: az egyik a Lovat folyó mellett fekvő Szmolenszk, a másik a dnyeper - parti Velikie Luki. A döntést a következő tények is befolyásolták: Szmolenszk környékét már elpusztították a gyakori litván betörések, s a határtól is távol feküdt. Báthory „attól tartott, hogyha seregét odafordítja, a rossz közlekedés és az élelemhiány miatt bajba jut, s az ellenségnek lehetősége lenne Litvánia megtámadására. S ha Szmolenszket támadná, az ellenség nem lesz távol tartható Livóniától, holott pedig épp ez volt a célja e hadjáratnak.

Báthory mindent figyelembe véve úgy döntött, hogy Vilikie Luki ellen indul, ahová lehet, hogy erdős terepen keresztül vezet az út, de a környékét nem érte pusztítás, így ellátási gondok elvileg nem léphetnek fel, a Dzwina és az Uswiat folyókon a hadfelszerelés könnyen szállítható, és úgy tűnt, hogy a felvonulásban kevesebb akadály, nehézség fog előfordulni. Mindezek mellett Vilikie Luki közel van Livóniához, ahonnan a további hadiszállítások megoldhatóak, A vár elfoglalása esetén elzárja az orosz hadsereg elől az utat Livóniába, és egy nagy kiterjedésű tartomány birtoklásától fosztja meg az ellenséget.

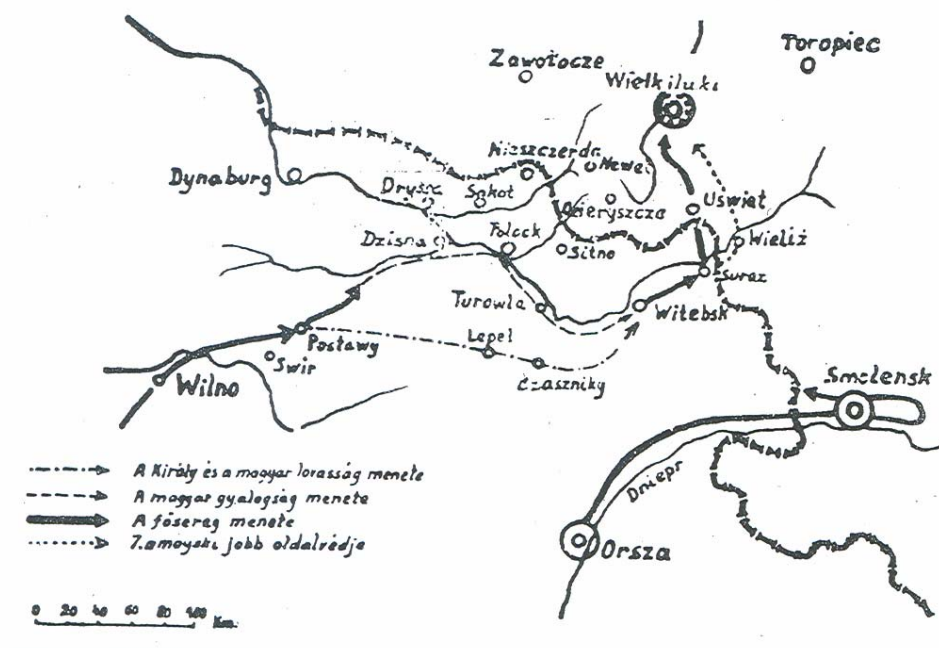
Velikie Luki felé két megerősített vár állt a felvonuló sereg útjában, Wieliz a Dzwina folyó partján és Uswiat, hasonnevű folyó mellett. Báthory e két vár bevételét határozta el, mivel serege szabad mozgását akadályozták, és nem akart maga mögött ellenséges erőket hagyni. Jan Zamoyskit, az ország kancellárját hétezer katonával küldte Wieliz elfoglalására. A király serege zömével Suraz városához

²⁷⁰ Báthory István 1580. évi hadjáratáról a kortárs Gyulai Pál emlékezik meg rövid latin nyelvű művében, amelynek címe: *Commentarius rerum a Stephano rege, adversus magnum, Moschorum ducem gestarum. Anno 1. 5. 80. Claudiopoli in officina Relictae Casparis Helti. Anno 1. 5. 81.* Gyulai Pál tanulmányait részben Padovában végezte, hazatérve Bekes Gáspár környezetébe került. Bekes és Báthory kibékülése után ő is elnyerte a király kegyét, az Erdélyi kancellária titkára lett, később nemességet és birtokadományokat kapott. Jelen műve Báthory István az IV. Iván elleni 1580-as hadjáratát részletezi, új vonásokkal gazdagítva Báthory hadvezéri és politikusi képét, hadviselési módszereit. Erről a hadjáratról a mai napig ez az elsőrendű forrás.

²⁷¹ MTA Levéltár B. 1182/II./46. Eredeti lelőhely: Biblioteka Narodowa, Warszawa

²⁷² MTA Kézirattár Ms 4980/2. /I. (1580-02-09)

ment, hogy csapatai számára hidat verjen a Dzwínán, és biztonsággal átkeljenek Velikie Luki felé. Zamoyski ezalatt Wieliz alá érve, három oldalról körülsáncoltatta, földvédeket emeltetett, ágyúit legnagyobb gyorsasággal állította fel. (Ahol a Dzwínát érintette, nem volt bekeríthető) „Az ostrom szerek működésbe hozatván, midőn a wieliziek látták, hogy a falaikat döngetik, s a mieink bámulatos gyorsasággal visznek üszköket, fáklyákat a falakra: a várost bántatlanság kikötése mellett feladják (augusztus 7.). A király ezt megtudván, míg a hidat csinálják, meghitt embereivel Wieliz megtekintésére rándult.”²⁷³

9. Az 1580-as hadjárat I.

Wieliz elfoglalása után²⁷⁴ Rettegett Iván levelet küldött Báthorynak, amelyben saját eddigi fellengzős stílusa ellenére szinte alázatosan jelenti, hogy ő már „mind a maga, mind az elődei szokása ellenére, követet küldött hozzá, kinek a béke kívánalmaihoz és méltányos feltételekhez illő utasításokat adott ugyan, de nem tudja tisztán, hogy a király tőle mit követel, kéri tehát, hogy a király lehető leggyorsabban jelezze követeléseit. Továbbá, hogy mielőtt a követet kihallgatná, seregét tartsa a maga határaiban, s ne engedje meg, hogy az ő hatalmában lévő tartományokra

²⁷³ Gyulai 1897. 469.

²⁷⁴ Wieliz ostrománál az is érdekes körülmény, hogy Veress (1911) közlése szerint Zamoyski előző nap 400 tallért küldött Bornemissza Jánosnak a magyarok kapitányának, hogy azok a magyarok kapják, akik a vár falait meggyújtják, ha lengyel katonának sikerül, akkor 12 hold földet kap jutalmul.

kiüssenek. Végre ne kívánjon keresztény vért ontani, s ne idegenkedjék az ajánlott békétől.”²⁷⁵

Báthory a levelet figyelmen kívül hagyta, nem tért el tervétől. A sereg zömével folytatta útját Velikie Luki felé, de válogatott csapatot, főképpen litvánokat küldött ismét előre, Uswiat elfoglalására Mikolaj Radziwill wilnai vajda vezetésével. Az ostromló csapatok augusztus 15-én érkeztek Uswiat várához.

Uswiat halmon volt, egy széles tó mellett, melyről mind a várat, mind a belőle eredő folyót elnevezték. Az oroszok az ostromot várva, kevéssel azelőtt felgyújtották a vár alatt fekvő várost, befogadván a várba a városiak harcba nem való egész tömegét is. A vajda, mielőtt a vár ostromához kezdett, felszólította a várat, hogy adják meg magukat, és a király kegyelmére bízzák magukat. Azok bár kezdetben nyersen feleltek, de amint látták, hogy körülsáncolják őket, és vesszőkosarakat alkalmaznak, feladták a várat.

Báthory megengedte, hogy a prefektusok kivételével mindenki szabadon távozhasson. A vár megszállása és helyőrséggel való ellátása után tovább indult Velikie Luki felé. A hátralévő úton nehézséget okozott a takarmány hiánya, terméketlen föld és a sűrű aljnövényzet. Velikie Luki körzetébe érve viszont termékeny területre értek, a takarmány és az élelmiszer beszerzése már nem jelentett akkora gondot. Báthory a fősereggel Kupuya falunál letáborozott, ami mintegy 7,5 kilométernyire volt Velikie Lukitól, majd a vár megszemlélésére indult.

Másnap az egész seregével leereszkedett a várt övező síkságra és elkezdte az ostrom előkészületeit. Velikie Luki vára emelkedőn volt s mindenfelől termékeny síkság vette körül. A várost palánkkal és keskeny árokban vízzel vették körül. Magát a várost az ostromló seregek megérkezése előtt pár nappal felgyújtották. A Lovat folyó a vár falai mellett elhajlik, s annak harmadrésze mellett haladva a felgyújtott város közepén keresztül, északra nyúlik, majd az Ilmeny tóba ömlik. A folyón kívül sánc és állóvíz övezi az egész várat. Az oroszok előtt intő példa volt Polock bevétele, mivel a fa alapanyagú falakban tűz ellen nincs remény a védelemre, roppant munkával megerősítették a falakat. A régi gerendákból álló falakat, alulról a falak tetejéig földdel és gyepvel borították be, a tetejére pedig földdel teli kosarakat állítottak.

Pár nap alatt az ostrom előkészületei befejeződtek, és a faltörő ágyúk elkezdtek löni a védműveket. Az ostromtüzérségnek köszönhetően, nem sokkal

²⁷⁵ Gyulai 1897. 471.

később a magyar csapatokkal szembenálló bástyatöltésből annyi föld kiesett, hogy a katonák addig felvergődhettek, ahonnét a fal felső részét hosszú dárdájukkal elérhették. Ekkor parancsot adtak a gyújtásra. Gyulai Pál egykorú leírása alapján ezek a magyar katonák “szurokkal, faggyúval s más tüzet fogó anyaggal bekent fenyőágakat fejük fölött tartva, a mellükig érő állóvízben átmennek és a nagy töltésen egymással versenyezve a dárdájok hegyére tűzött fáklyákat a fal párkányához közelebb viszik.”²⁷⁶ Ezt azért is nehéz volt végre hajtani, mivel az oroszok a falra felmászókat igyekeztek mindennemű fegyverrel támadni. Amikor a bástya már eléggé égett, a magyar csapatoknak a tűz terjedése miatt vissza kellett vonulniuk.

Ekkor Báthory döntő lépésre szánta el magát. A szívósan védekező oroszok ellenállását több oldalról történő támadással akarta megtörni. Elkezdődött az aknaharc és a sérült falak gyújtása egyidőben, több oldalról is. Ez a módszer eredményre vezetett, mivel a fából készült falak és bástyák elveszítve földborításukat a lángok martalékává váltak. Gyulai szerint: “Ekkor az ellenség, véelve, hogy a dühöngő lángot már lehetetlen megállítani, végül az utolsó veszély félelmétől kényszerítve napfeljöttkor megígérte, hogy a várost feladja.”²⁷⁷

Ez az ostrom azért is jelentős, mivel az ellenség jól felkészült és erős volt, de a lengyel és a magyar csapatoknak példaértékű hatékonysággal és gyorsasággal öt nap alatt sikerült elfoglalniuk a várat.

Vilikie Luki ostromával egyidőben lengyel és litván csapatok sikertelenül ostromolták Newel várát. A védekező oroszok rendszeresen kitortek, és így erősen akadályozták az ostrommunkálatok folytatását. Báthory Bornemissza Jánost²⁷⁸ – kinek Vilikie Luki ostrománál nagy hasznát vette – 700 magyar gyalogossal Newelbe küldte, hogy érjen el döntő fordulatot az ostrom menetében.

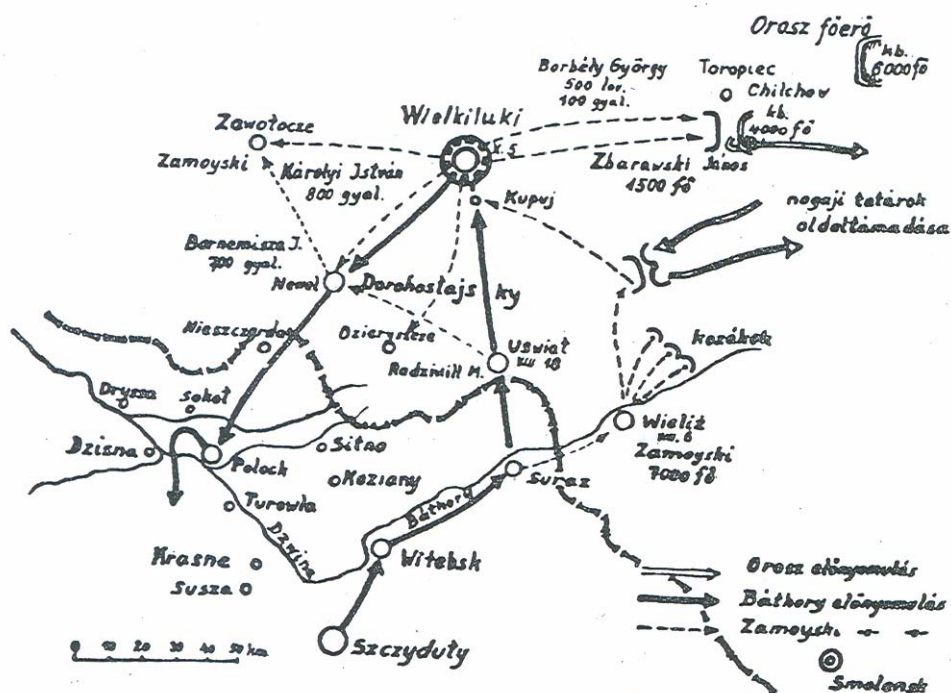
Bornemissza János, ahogy megérkezett, kifogásolta az ostrom módját, és a vár sánca mellett új ostromműveket emelt. A magával hozott négy faltörő löveget a megfelelő helyeken elhelyezve a falak rombolásába kezdett. Az oroszok abban bízva, hogy mint a lengyelek és a litvánok, úgy a magyarok támadásai ellen is sikerrel fognak tevékenykedni, a várból kirohanva megtámadták a frissen érkezett ostromló magyar csapatokat. Bornemissza János vezetésével viszont sikerült az ellenséget visszaűzni a várba.²⁷⁹ Az oroszok nem kíséreltek meg több kirohanást.

²⁷⁶ Gyulai 1994. 205.

²⁷⁷ Uo. 206.

²⁷⁸ Az egri hős, Bornemissza Gergely fia

²⁷⁹ Gyulai 1994. 208.

10. Az 1680-as hadjárat II.

A várvédelemről viszont elmondható, hogy nagyobb ágyúikat ügyesen irányozták és az ostromlövegek torkolatát, oldalát és kerekeit rongálták meg. Így tehát a falak gyújtásával kellett az ostromlóknak itt is próbálkoznia, amely főképpen fából álló orosz várfalak és védművek legnagyobb veszedelemé volt. A vár elhelyezkedése miatt ez veszélyes művelet volt. A rohamozókat a meredekség, a visszatérőket a sánc egyformán akadályozta a támadásban. Bornemissza, a háromszögű torony ellen, melyet fel akart gyújtani, folyosót készített a föld alatt, hogy a vársánc vizén átjárása legyen a katonáknak. Így az ellenség nem láthatja meg a rohamozókat, minthogy a keskeny és mély sánc őket elfedi és a közelségénél fogva biztosabban és gyorsabban juthatnak el a falakhoz. Így veszély nélkül a falhoz értek, s a tornyot meggyújtották. A védőőrség belátta, hogy az ellenállás értelmetlen, és szabad elvonulás fejében átadta a várat.

A hadjárat során még két várat ostromoltak meg: Zawolocz és Ozieryscze várát. Ozieryscze várát könnyen megadásra tudták kényszeríteni, de Zawolocz ostromával kapcsolatban súlyos problémák jelentkeztek. A várat minden felől széles és mély tavak vették körül. Az ostromlók (köztük magyar nemesi és hajdúkatonák) összekötött gerendákból úszóhidat készítettek az átkeléshez, mely rudakkal a védművekhez irányítható volt. A vízből hegyes karók álltak ki, melyek miatt a hidat

nem lehetett a földhöz rögzíteni. Ezért, amikor a magyar katonák sáncemelésre, fal alatti ostromművek készítésére, s a torony felgyújtására átkeltek a vízen, a hídról a karók és föld közötti vízbe kellett ugraniuk. Az október 11-ei roham során a híd beszakadt és körülbelül 50 nemesi és 150 hajdú katona halt meg.²⁸⁰ Ez akadályozta a gyors átkelést, a magyar katonák közül többet megsebeztek a várból, s az átkelők testét a hideg víz megdermesztette, mert már havazott.

Amikor az oroszok látták, hogy a magyar és a lengyel csapatoknak nehézséget okoz az átkelés, a várból kitörve megtámadták az ostromlókat. Ezután, a korabeli forrás szerint: "Mindkét oldalról elkeseredett tusát vívtak. A mieink legyűrték az ellenséget, és üldözték őket, egész a kapuig, s közben sarokba szorították és kaszabolták a menekülőket. Ezt látva segélyt küldtek nekik a várból, s így a harc új lendületet vett. Ekkor a mieink, minthogy a nagyobb számú ellenség szorongatta, s a falakról is mindenféle golyókkal, kövekkel lőtte őket, s a túloldalon levők sem mehettek a segítségükre, visszavonulásba kezdtek."²⁸¹

Ekkor az ostrom menete megrekedt, de Báthory István tudomást szerezve a történekről, az ostromlók megsegítésére küldte Károlyi Istvánt²⁸², 800 magyar gyalogos katonával. Ennek az erősítésnek is köszönhetően az ostrom új lendületet kapott, amelynek következtében az oroszok belátták, hogy helyzetük tarthatatlan, és szabad elvonulás fejében átadták a várat (Október 23.).

A sikeres hadjárat után az elfoglalt várakban erős őrséget hátrahagyva, Báthory seregeit téli pihenőre Litvániába vezette. Maga Wilnába ment (November 3.), ahol előkészületekbe kezdett, hogy a következő évben megindíthassa mindent eldöntő hadjáratát.

4.5 A III. hadjárat (1581)²⁸³

Báthory és Rettegett Iván közötti harcban 1581 ősze és tele volt a livóniai háborút valójában eldöntő időszak. A Pszkov elleni hadjárat és a téli időjárási körülmények közepette az ostrom nehéz vállalkozásnak számított, főleg akkor, amikor a téli hadviselés Európában még rendkívül ritka volt.

1581 elején a cár ugyan díszes békekövetség útján ajánlja fel Báthorynak az

²⁸⁰ Veress 1911. 6.

²⁸¹ Gyulai 1994. 209.

²⁸² Károlyi István a második hadjárat idején a magyar udvari gyalogezred parancsnoka volt.

általára elfoglalt livóniai várak egy részét, de a király az egész tartományt vissza akarta szerezni ezért tavasszal nyíltan hadat üzent a cárnak.²⁸⁴ Ezután az első fontos üzenetváltás a két uralkodó között július 22-én következett be, amikor is Báthory Rettegett Ivánnak írt emlékiratában²⁸⁵ gyakorlatilag személyes párbajra hívja ki IV. Ivánt.

Ugyanis Báthory Moszkvából kapott egy levelet, amely tele volt érthetetlen kifejezésekkel, ocsmány szitkokkal és a királyt esküszegéssel, hitetlenséggel vádolta a cár. Báthory erre terjedelmes memorandummal válaszolt, latin és orosz nyelven, amely történelmi szempontból azért is fontos, mert felidézi azt, ami közöttük 1576 óta történt. Az emlékiratban arra, hogy a cár Livóniához való jogát próbálja bizonyítani, Báthory István történelmi tényekre és dokumentumokra hivatkozva kimutatja, hogy Livónia lengyel királyok birtoka volt századok óta. Erről a következőket írja a cárnak: „Az egész világ tudja, hogy (Livónia) hozzánk tartozik, okmányok és történelmi könyvek szólnak arról, de a te butaságod oly nagy, hogy mindezekről nem tudsz semmit. Igyekezz, hogy ne csak zsoltárokat olvass, olvass egy kis történelmet is; hagyd el az üres meséket és hazudozásokat; hisz a te hazugságaid ismertek az egész keresztyén világ előtt. Nincs jogod Livóniához...”²⁸⁶ Báthory levele, a párbajra utalva végül is így végződött: „mindenre válaszolni nem akarok, hanem tettel kívánok bizonyítani, mivel pedig azzal vádolsz, hogy keresztyén vért akarok mindenáron ontani, hát gyere ki egyedül egy bizonyos helyre, te is, én is kíséret nélkül, s szemtől szembe mérjük össze erőinket; amit is ha meg nem teszel, csak még jobban megmutatod az egész világnak tespedtségedet”.²⁸⁷ A párbajból természetesen nem lett semmi, bár ez a kor szellemétől nem volt idegen, de ebből is kiderül, hogy a diplomáciai kapcsolatok ekkora már eredménytelenek, csak a fegyvereké lehet a szó. Ezt alátámasztotta Rettegett Iván válaszevele, amelyben a következőket írja: „Többé már semmilyen általad szabott feltétellel nem vagyunk hajlandóak békét kötni, csak a mi feltételeink lehetnek a békekötés alapjai. Ha te nem akarod a békét, és keresztyén vért akarsz ontani, akkor is engedd el a követeinket, közöttünk úgyis háború lesz, és

²⁸³ Erről a hadjáratról a legfontosabb forrás Jan Piotrowski nevéhez fűződik, aki lengyel táborigazgatóként és írnokként személyesen is részt vett az eseményekben. Művében a hadjárat mellett részletesen beszámol több diplomáciatörténelmi fontos eseményről is.

²⁸⁴ Veress 1911. 6.

²⁸⁵ Szádeczky közlése alapján Báthory emlékiratának egykorú másolata a bécsi titkos levéltár Polonicái között található.

²⁸⁶ Szádeczky 1884. 512.

²⁸⁷ Szádeczky 1884. 517. (Szádeczky részben Báthory levelét német fordítása után Schlemann: *Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert*. Berlin, 1887. művéből meríti.

országaink között nem lesz követváltás úgy 30-40 évig.”²⁸⁸

Báthory Pszkov ostroma mellett döntött, és augusztus első napjaitól az ostromló csapatok több hullámban elindultak a város felé. Báthory döntésében az is szerepet játszott, hogy Pszkov városa több mint húsz éven át a livóniai háború folyamán az orosz hadműveletek „operatív bázisaként” szolgált, jelentős fegyver, hadianyag és katona tartalékokkal szolgált. Elfoglalása, vagy ostromzárral történő kiiktatása nehéz helyzetbe hozná Rettegett Ivánt²⁸⁹ nemcsak Livóniában, hanem Oroszországban is. Pszkov elvesztése Livónia Oroszországtól való elszigetelődését jelentette volna, ezáltal az egész Baltikum térségében az oroszok helyzete tarthatatlanná válik, sőt a korabeli orosz források arról az aggodalomról számolnak be, hogy Pszkov elvesztésével Novgorod, majd Moszkva is veszélybe kerülhet.²⁹⁰

Pszkov jelentős erődnek számított. Falai 10 kilométer hosszan nyúltak el, 37 bástyával és 48 kapuval rendelkezett. Igaz a Velikaja folyónál fából épült a fal, de erről az oldalról az ellenség támadásával nem kellett számolni a védőknek. A vár részeit fedett, biztonságos átjárók kötötték össze. A falak átlagos magassága 6,5, vastagsága 4-6 méter volt. A külső falakon belül volt a belső város (szintén falakkal körülvéve), azon belül a megerősített Dovmontov városrész. Ezen belül állt a belsővár, és a kőből épült Kreml.²⁹¹ A király aggódott, hogy ha a csapatok nem kezdik meg időben ennek az erődkomplexumnak az ostromát, akkor nem járhatnak sikerrel, mert mindezek mellett azon a vidéken hamar kezdődik a tél, az utak járhatatlanok lesznek, nem lesz meg a sikeres ostrom időjárási és logisztikai előfeltétele.

Pszkov felé vezető úton egy orosz vár állt. Ostrów (Ostra) vára nem adta meg magát, Báthory csapatai kénytelenek voltak megostromolni. A várat egy folyó szigetén építették fel, négy kőbástyával rendelkezett. Könnyű volt megközelíteni, viszont derékig érő vízen kellett keresztüljárni. A fal nem volt nagyon vastag, de úgy tudták, hogy a védők mögötte egy támfalat építettek, s a két fal közé földet hordtak. A védők a lengyel parancsnok utolsó felszólítására sem adták meg magukat, és így a lengyel gyalogos századok sáncok és egyéb ostromművek építéséhez fogtak. Tőlük nem messze állt Károlyi István a királyi magyar ezreddel. Másnap délig hiába folyt a tüzérségi előkészítés, mert csak a bástyák tetejét találták

²⁸⁸ Poszlanyie. 7.

²⁸⁹ Arakseev 2004. 5.

²⁹⁰ Poveszty. 3.

²⁹¹ Szokolov 2001. 1.

el. Ekkor az Ostrow elleni ostromot vezető Urowiecki, a lengyel katonák parancsnoka utasítására, a sáncokat és a kasokat másként állították fel, így az ágyúgolyók a bástyák közepét találták el. A várból csak gyengén viszonzák a tüzet. Kétnapi tüzérségi támadás a magyar és a lengyel sáncokhoz közel lévő két sarokbástya megsérült, s mindegyik falban akkora rések keletkeztek, hogy azokon keresztül kiválóan meg lehetett volna ostromolni a várat. Augusztus 20-án az oroszok megadták magukat, szabadon távozhattak a várból, de semmit se vihettek magukkal. „Bevallották, hogy sohasem hitték volna, hogy beveszik a várukat, hát még ilyen gyorsan. Arra gondoltak, hogy Király Őfelsége csak a fából épült várakat tudja tűzzel elpusztítani, s mivel ez kőből épült vár, telve voltak jó reménységgel.”²⁹²

Az ostromló csapatok Báthory vezetésével augusztus 24-én értek Pszkov várához és városához. Az elfogott ellenséges katonák kihallgatásuk során elmondták, hogy a pszkoviak alaposan felkészültek a várható ostromra. Iván Sujszkij (1540?-1588) herceg vezette az orosz csapatokat. Elmondásuk szerint a várban kétezeröt száz lövész, ezer lovas és ötszáz doni kozák tartózkodik, puskából, ágyúból és egyéb hadfelszerelésből, élelmiszerből van elég, a várfalakat szorgalmasan erősítgetik, ahol a falak gyengébbek, oda már gerendákat hordtak, földhányásokat emeltek. Az elővárost már felégették, csak a várfalak állnak. Báthory serege viszont alig érte el a 20 ezer főt, és ágyúja is mindössze 20 volt, ami elégtelennek tűnt az ostromhoz.²⁹³ Az orosz történeti munkák saját forrásaikat figyelembe véve, viszont mást állítanak. Arakcsejev a pszkovi védők létszámát 25 ezer, Báthory seregének létszámát kb. 30 ezer becsüli.²⁹⁴ Szokolov forrásai viszont biztos, hogy túloznak: a pszkoviak létszámát 25 ezerre, Báthory seregét ennek kétszeresére becsüli.²⁹⁵

Piotrowski a következőképpen írja le Pszkovhoz való érkezésüket: „Már látjuk Pskótot. Ó, Jézusom, hiszen ez akkora, mint egy másik Párizs! Ekkor a braclawi vajda, aki már a magyarokkal a város alatt áll, azt üzeni, küldjenek neki erősítést, mert a moszkvaiak a városból kicsaptak rá, s erősen szorongatják... A városból kivágtatott egy csapat tatár, a vajda a bozótos felé indult volna, ám a magyarok nem bírták türtőztetni magukat, a sáncok elé vágattak, s a tatárookra vetették magukat.”²⁹⁶

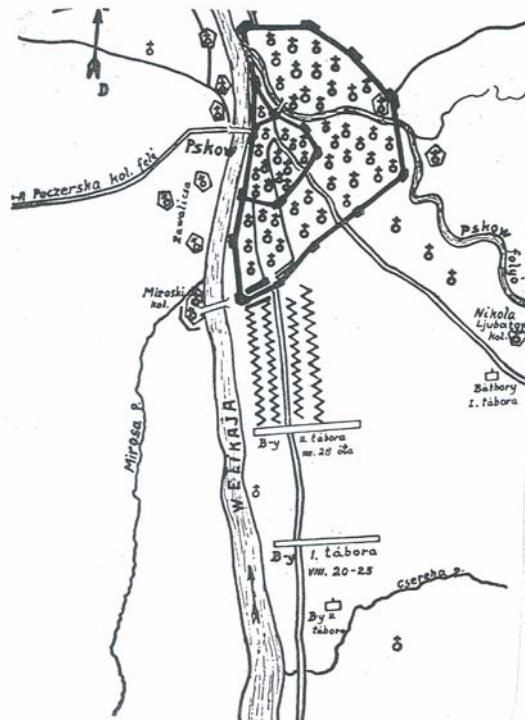
²⁹² Piotrowski. 218.

²⁹³ Veress 1911. 7.

²⁹⁴ Arakcsejev 2004. 3.

²⁹⁵ Szokolov 2001. 1.

²⁹⁶ Piotrowski. 221.

11. A pszkovi hadjárat 1581-ben

Az ostrom előkészületei igen lassan haladtak. A vár körülzárása után egy héttel sem kezdődött el a vár tüzérségi támadása. Piotrowski leírása alapján az ostrom előkészítése a következő módon zajlott le: "a város másik oldalán is sáncokat építünk, s oda három ágyút telepítünk, de mit tesz ez ennyi védő ellen. Kétszer ennyi ágyúra és emberre lenne szükségünk ekkora városhoz, mert ha csak az egyik oldalt ostromoljuk, a másik oldal nyugalomban lesz. Már négy nap és négy éjjel, hogy ássuk a sáncokat és fonjuk a kasokat, a muszkák pedig, látván, hogy melyik oldalról szándékozunk támadni, azt az oldalt erősítgetik és építik. (...) A muszkák látva, hogy kasainkban és sánvédőinkben kevés kárt tesznek, ágyúikat a falak tetejéről és a bástyákról lejjebb vitték, új nyílásokat vágtak, s oda állították az ágyúkat, egy, esetleg két embert ölnek meg: lejjebb, vagy messzebbre hordanak az ágyúikat. Rakétákkal, kőgolyóbisokkal és tüzes golyókkal árasztják el sáncainkat, de nem tesznek nagy kárt bennük. A sáncok körül elég sok a munka, helyenként sziklák közt kell ásni az árkokat, ezért hosszú, messzire vezető sáncokat csinálunk úgy, hogy a lengyel sáncokból át lehessen menni a magyarokéba, mert így együtt könnyebb..."²⁹⁷

A várost csak szeptember 7-én kezdték el lőni egy lengyel és két magyar ostrom sáncból. A lengyel üteg nyolc ágyúból állt, és egy kapu bástya ellen

²⁹⁷ Piotrowski. 225.

irányozták. Itt a már említett Urowiecki volt a parancsnok. Az egyik magyar üteg is nyolc ágyúból állt, ezeket a Wielika folyó melletti sarokbástya ellen irányították. A magyar parancsnokok Bornemissza János és Károlyi István voltak. A második magyar üteg három ágyúból állt, a Wielika folyó túlszéljén, célpontjuk ugyanaz a sarokbástya volt, de a másik felét lőtték.

A következő napon (Szeptember 8-án), a tüzérségi előkészítés eredményeként a magyarok is, a lengyelek is leromboltak néhány bástyát (a Pokrovszkaja - bástyát (90 méter átmérőjű) teljesen, a Sarok /Uglavaja/ - bástyát szinte az alapjáig és a Szvinnaja – bástya felét)²⁹⁸ közöttük kb. 150 méteres falszakaszt. A falakban két akkora rés keletkezett, hogy azokon át már el lehetne kezdeni az ostromot. Báthory úgy döntött, hogy rohammal már el lehet foglalni a vár egy részét. Jelentős felderítési tevékenység után válogatott önkéntesek csapata készülődött a rohamra. A roham bevezetéseként ágyúkból és kézfegyverekből löni kezdték a falat és a lövéseket a két nyílás között, hogy lefoglalják azokat az orosz lövészeket, akik a lövéseknél álltak, és így az ostromlók felderítőkből álló előőrs szabadon eljusson az ostromlövegek által nyitott résekig. Amikor a felderítőcsoport tagjai beugráltak a réseken, a többi katona nem várta meg, hogy visszatérjenek, parancs nélkül, legelőször a magyarok és a németek, majd a lengyelek rendezetlenül a rések felé kezdtek el rohanni. Ezzel egy időben a magyar és a német katonaság egy része hirtelen a magyar sáncok felőli megrongált Sarok (Uglavaja) - bástyára ugrottak, azonnal négy zászlót tűztek ki, s löni kezdték a bástya mögött felsorakozott orosz lövészeket. Piotrowski szerint: „Mi, akik messziről néztük az egészet, már azt hittük, hogy mienk a vár. Egy negyedórával később, a másik nyíláshoz és a másik megrongálódott bástyához (Szvinnaja) igyekeztek zászlaikkal, közöttük fehérbe öltözött önkéntes lovasokat lehetett legelől is látni; egyik részük a megrongálódott bástyára mászott, s teljesen ellepték azt, másik részük pedig a lejjebb lévő nyíláson át akart bejutni a városba, ám egészen mást pillantottak meg, mint amire számítottak. A falon és a romokon azonnal meg kellett állniuk, mert a magas falakról nagyon nehéz lett volna beugrálniuk a városba, mind összetörték volna magukat; a falak mögött pedig csak úgy rajzottak a muszka lövészek.

Továbbjutni azonban nem tudtak, ott kellett tartaniuk magukat, ahol voltak. Aztán a muszkák annak a bástyának a tetejét találták el, amelyiken a lengyelek voltak, s egy golyó leszakította a még megmaradt tetőszerkezetet, amely hátrarepült,

épphogy nem okozott kárt azokban az emberekben, akik a bástya alatt álltak. Aztán mindkét bástya alá lőport szórtak, így akarták kifüstölni onnan a mieinket, és szurokba mártott égő fadarabokat dobáltak a bástya tetőszerkezetének fagerendái közé. Hirtelen lángba borult a bástya, amelyiken a lengyelek voltak, s így akaratuk ellenére hátrálni kényszerültek a tűz elől. Ahogy tudták, védték magukat a lentől tüzelő oroszoktól, de aztán nekik is hátrálniuk kellett, s így végezetül a nyílásoktól és a bástyáktól megfutamodni kényszerültek. A magyarok a másik bástyán (Pokrovszkaja) ugyan tartották magukat, ám estére nekik is meg kellett hátrálniuk.”²⁹⁹

Az ostrom ezen a napon így megghiúsult. A roham sikertelenségét a nem kellően végrehajtott felderítéssel magyarázták. A veszteségek igen jelentősek voltak: a halottak becsült száma 500 fő³⁰⁰, sebesültek száma kb. 400 fő. Az oroszok e napi vesztesége: 863 halott, 1626 sebesült.³⁰¹ A általános roham sikertelenségéhez az is hozzájárult, hogy az orosz védők, már az ostrom előtt tudták, hogy Pszkov védművei délről a legsérülékenyebbek, és az ostromlók erről az oldalról fogják az ostromot elkezdni. Ezért még az ostrom előtt a déli falszakasz mögött egy fából és földből készült falat húztak, amely a pohvali - dombhoz igazodott, ahol nagy tűzerejű üteget helyeztek el. Így a lerombolt bástyákon és falszakaszokon beözönlő magyar, lengyel és német katonák ezzel a védelmi rendszerrel kerültek szembe, tüzérségi támogatás nélkül.³⁰²

A sikertelen roham után változott az ostrom stratégiája, mivel egyrészt súlyos ostromszer hiány lépett fel (pl. kevés volt a lőpor és az ágyúgolyó), másrészt a faltörő ostromtechnika sikertelensége miatt más módszert kellett találni. Piotrowski így ír erről az új ostrom módszerről: „Egy második ostromon törjük a fejünket, ezért hát gondolnunk kell arra is, hogy a falak alatt ássunk (aknáknak járatot). Alagutat ásunk; nem tudom milyen gyorsan készülünk el vele, de adja Isten, hogy sikerüljön a dolog. Ha nem lesznek nyílások, akkor semmire sem jutunk, de még ha behatolunk is a lyukakon, ott a városban még két vár van külön falakkal és bástyákkal, azok lőfegyverrel jól fel vannak szerelve, s azokat ugyanúgy rombolnunk és ostromolnunk kell.”³⁰³

²⁹⁸ Poveszty. 15.

²⁹⁹ Piotrowski. 227.

³⁰⁰ Ekkor halt meg Székely András, Székely Mózes öccse és Dercsényi Tamás a gyalogosok századosa és Bekes Gábor a magyar hadak kapitánya

³⁰¹ Piotrowski. 228.

³⁰² Arakcseev 2004. 24.

³⁰³ Piotrowski. 229.

Az aknatelepítés sem úgy sikerült, ahogy eltervezték. Az oroszok ellenaknák telepítésével sorra megsemmisítették az ostromlók alagutait. „Már kétkedünk abban, hogy az alagutakkal, valamire is jutunk. A muszkák már a másodikat is a levegőbe röpítették, a harmadikat pedig, amelyik titkos alagút volt, s ők nem tudtak róla, s amelyikbe minden reményünket vetettük, tovább ásni nem tudjuk. Az alagutat ásók kemény sziklára bukkantak, melyet mindhiába törnek.”³⁰⁴

Az ostrom sikertelensége, ellátási nehézségek, a szélsőséges időjárás az ostromló csapatok hozzáállását is megváltoztatta: „Sokan vannak, akik hazafelé készülődnek, meg se várják a következő ostromot. A Király bizonyára a fagyok beálltáig marad, hogy ne kelljen sárban vonulni; hogy addig mi lesz velünk, csak a Jóisten tudja. Elfogyott már a szénánk, zabunk és minden ételmünk, tízmérföldnyire kell élelemért küldenünk nagy veszélyben, és amikor a lovak, a katonák visszatérnek a táborba, úgy örülünk nekik, mintha újra ajándékba kaptuk volna őket. Amikor útnak indulnak, úgy búcsúzunk tőlük, mintha soha többé nem találkoznánk. Nem csoda hát, hogy a Királynak otthon olyan nehéz katonát toborozni, mert ugyan kinek lenne kedve az ilyen nyomorúsághoz...”³⁰⁵

Az orosz csapatok rendszeresen kitörtek a várból, nagy veszteségeket okozva, de az ostromlók minden esetben visszaverték őket. Egy mindent eldöntő utolsó rohamra készültek november 2-án. Ez alkalommal a nyugati falat rohamozták meg öt napos tüzérségi előkészítés után, amely az ostromra kijelölt falszakaszt több helyen is lerombolta. A rohamban jelentős szerepet játszottak a már elégedetlenkedő magyar hajdúk is.³⁰⁶ Ez a roham azért hiúsult meg, mert a tüzérség és az aknák által lerombolt falszakaszon áttörő gyalogság az oroszok által hirtelen felhúzott védelmi sánccal találta magát szemben. Mivel a védősereg jól elsáncolta magát és a vár belsejébe jutott ostromlók nem kaphattak tüzérségi támogatást, kénytelenek voltak visszavonulni, mint szeptember 8-án.

Már a sikertelen ostrom másnapján, november 3-án jóváhagyták az ostrom szüneteltetését, s Báthory távozását. November 6-án az ostromlövegeket hátravontatták, befejezték az ostromművek további építését.³⁰⁷ Novembertől így a meg-megújuló ostromot, fokozatosan az ostromzár váltotta fel. Az akkor kialakult egyes vélemények szerint Pszkovot csak azért nem foglalták el a lengyelek, mert a

³⁰⁴ Uo. 230.

³⁰⁵ Uo. 231.

³⁰⁶ Poveszty. 20.

³⁰⁷ Uo. 21.

város elfoglalása akadályozta volna a minél hamarabbi békekötést, amely már Báthory István és Rettegett Iván érdeke is volt.³⁰⁸ Így lassan a katonák helyett a diplomatáké lett a döntő szerep.

4.6 A livóniai háborúkat lezáró béketárgyalások

Tehát novemberre, főleg a hideg idő beálltával, gyakorlatilag patthelyzet alakult ki. Ekkora már Báthoryék is abban reménykedtek, hogyha várat nem is foglalják el, legalább számukra kedvező béketárgyalásokat tudnak folytatni a cárral. Ebben az is nagy szerepet játszott, hogy a svéd király támadást intézett Rettegett Iván uralma alatt álló lív területek ellen és sorban foglalta el a várakat. IV. Iván cár akkora már inkább a svédek ellen harcolt volna, és így hajlott a királlyal való megegyezésre, természetesen számítva arra, hogy a békekötés majd számára lesz eredményesebb.

Possevino jezsuita atya³⁰⁹ volt a közvetítő a két fél között, akiről Piotrowski eléggé ellenségesen nyilatkozik. Szerinte Possevino „inkább azt nézi, hogy a Knyázt (IV. Ivánt) a saját hitére térítse, ami nevetséges, meg lehetetlen is, ahelyett hogy a király érdekeit képviselné.”³¹⁰

Possevino november 24-én Báthorynak jelezte, hogy egy-két napon belül találkoznak az orosz követekkel. Ő, személyesen két napja tárgyalt a moszkvaiakkal, és nagyjából már megértette követeléseiket. Hogy az oroszokat rábeszélje a békére azt állította, hogy a lengyelek mind élőerőben, mind fegyverzetben jelentős erősítést kaptak és készen állnak az ostrom további folytatására.³¹¹ Amúgy a lengyel források ennek pont az ellenkezőjét állították (Lásd Piotrowski írását). Az orosz követek elmondták, hogy nincs utasításuk egész Livónia átadására, hanem csak egy részéről tárgyalhatnak. Piotrowski szerint nagyon gyanús volt Possevino tanácsa, mert azt javasolta, hogy ebben az ügyben a döntést halasszák el a szejm üléséig. Ebben az időben nemcsak Báthory, hanem más felelősségteljes személyek is úgy gondolták,

³⁰⁸ Milevskij 1882. 174.

³⁰⁹ Antonio Possevino (1534 -1611) XIII. Gergely pápa 1578-ban Svédországba küldi, mivel érdekelni kezdtek az „északi ügyek”. A livóniai háború folyamán IV. Iván cár érezve, hogy a háborút Báthory István ellen el fogja veszíteni 1580 augusztus 25-én XIII. Gergely pápához fordul, hogy a Szentszék közvetítsen közöttük és Báthory között. A pápa Possevinót választotta ki erre a feladatra. A jamzapolszkij béke (1582. január 15.) az ő közvetítésével jött létre, majd február 14-én Moszkvába érkezett, hogy további tárgyalásokat folytasson a cárral. Ahogy említettem, minderről forrás értékű művet írt Történelmi feljegyzések Oroszországról (Isztoricseszkie szocsinyenyie o rosszii) címen.

³¹⁰ Piotrowski. 211.

³¹¹ Milevskij 1882. 177.

hogy ebben a háborúban azonnal döntést kell hozni. Amint Possevino tárgyalt a lengyel királlyal és az orosz cár követeivel, Zapolska Jamát fogadták el, mint a tárgyalások helyszínét, amely Pszkov és Velikie Luki között helyezkedett el félúton. A békeköveti tanácskozások, abban a házban zajlottak, ahol Possevino volt elszállásolva.³¹²

A követutasítások a következők voltak: a Zapolska Jamában kezdődő előzetes tárgyalásokon résztvevő lengyel követek legyenek óvatosak, tartsák szemmel Possevint és tartsanak ki szilárdan egész Livónia mellett, mert a cárnak muszáj engednie. A svéd király már elvette tőle Narvát és más fontos várakat, városokat, és ha a Pszkovot ostromló seregek is kitartanak, akkor a cár biztosan nem bírja tovább. A kitartás mellett az is szólt, hogy „ha mi megelégednénk csak egy résszel, akkor a Knyáz a tengeri kereskedelemről meggazdagodván erőre kapna, s nekünk újra civakodnunk kellene vele; jobb lesz most végleg legyőzni”.³¹³

A békekövetek először 1581. december 13-án tárgyaltak Possevino házában. Báthory követei a következők voltak: Janus Zbarawski wroclawi vajda, Radziwill Albert herceg, litván marsall, Michal Haraburda királyi titkár. Possevino a tárgyalásokon a Szentszék akaratát képviselte, amely szerint a békekötés során figyelembe kell venni a svéd király érdekeit is, hogyha a későbbiek folyamán Svédországba küldik tárgyalni, akkor a két uralkodó (lengyel és svéd) között konfliktusmentesen rendeződjenek az őket érintő kérdések és a livóniai várak helyzete.

IV. Iván követei a következők voltak: Dmitrij Petrovics Jeleckij kasinszkij vajda, a cár tanácsnoka, Román Vasziljevics Olferjev kozeli vajda, a cár tanácsnoka és Nyikita Nyikiforovics Basszenka a cár titkára.³¹⁴

December 16-ára az előzetes béketárgyalásokon úgy tűnt, hogy a nézeteltérések megoldódhatnak, és kezdetét veheti a tárgyalások érdemi része. Ezt az is elősegítette, hogy Pszkovnál nem bírtak az ostromlók és az ostromlottak újabb eredményt felmutatni és a rettenetes hideg sem kedvezett a hadviselésnek.

Egy másik probléma is jelentkezett a svédek miatt. Attól tartottak, ha a svéd király ilyen ütemben folytatja Livónia bevételeit, akkor a cárral való megegyezés ellenére Báthoryéknak nem marad semmi. És egy újabb, most már a svédek elleni háború rémképe fenyegetett. A cár is inkább megegyezett volna Báthoryval, hogy

³¹² Possevino 1983. 1.

³¹³ Piotrowski. 251.

³¹⁴ Possevino 1983. 2.

minél hamarabb megütközhesse a svéd királlyal.

Ezek is hozzájárultak ahhoz, hogy 1581. december végén a lényegi béketárgyalások elkezdődhettek.

A béketárgyalások mégis nehezen haladtak. Összesen huszonegy ülésből állt, és 1581. január 15-én fejeződtek be, a hiteles békeszerződési okmányok cseréjével.

A tárgyalások első szakaszában, decemberben csak a nézőpontok közelítése volt a fő cél. Ekkor főképpen Possevinónak volt nagy szerepe abban, hogy olyan döntések szülessenek, amelyeket mind a két fél elfogad. Possevino alapvetően a katolikus vallás terjesztését tartotta szem előtt, de XIII. Gergely pápa megbízásából arra is törekednie kellett, hogy Lengyelország és Erdély együttes ereje felett rendelkező Báthoryt egy törökellenes közös háborús szövetségbe vonja. Ennek viszont előfeltétele volt egy mielőbbi békekötés IV. Iván cárral és szövetségi viszony létrehozása Báthory István és I. Rudolf császár, magyar király között.³¹⁵ A kortársak viszont meglehetősen nagy gyanúval és visszatetszéssel fogadták, többek között a tárgyalásokon is folytatott tevékenységét.

A békeszerződés véglegesítésére a január 9-i ülésen került sor, amelyet csak részbeni módosítások követtek. Az előzetes tárgyaláson a lengyel követek azt akarták, hogy a várak neveit és határait régi szerződések alapján írják le. Az oroszok ezt ellenezték, és csak azt akarták, hogy a határokat csak nagy általánossággal írják le. Ezen kívül azt is a szerződésbe akarták foglalni, hogy Litvánia, vagy Livónia a cár ellen, az pedig ellenük háborút nem indít. Az oroszok végül is ráálltak arra a megfogalmazásra, hogy Moszkva a litván várak (pl. Kijev, Cserkasszi) és más határmenti és átadott livóniai erődítmények ellen, Báthory viszont az orosz kézen lévő várak ellen nem lép fel ellenséges szándékkal és a birtokok, illetve várak régi határai továbbra is megmaradnak.

A lényegi tárgyalások utolsó napján az okozott bonyodalmat, hogy az orosz követek azt követelték, hogy a szerződésben az a kitétel is szerepeljen, miszerint nemcsak a már átadott várakat, hanem még Rigát és Kurlandiát, mely sohasem volt az övék, átengedik a királynak. A lengyel követek ebbe nem egyeztek bele, és távozásra szólították fel az orosz követeket. Ekkor a lengyel követek közölték Possevinóval, hogy ami tőlük tellett, azt megtették, engedelmességet tanúsítottak a pápa iránt, de ha mégse teljesülnének a pápa kívánságai, az nem az ő hibájuk.

Ekkor derült ki, hogy az oroszoknak ezzel az volt a célja, hogy csak tíz évre

engedik át Livóniát, hozzácsatolva az ő általuk megjelölt területekkel. Tíz év elteltével újra maguknak követelhetik a szerződésben leírt területeket.

A lengyel követek ezen az alapon elutasították a tárgyalások folytatását, az oroszok kijelentették, hogy nekik nem lehet eltérni a kapott utasításoktól és Possevinótól kértek tanácsot. Possevino a következőket javasolta nekik: „vagy írásban megígéritek, hogy mindenbe beleegyeztek, amiben megállapodás születik, és Rigáról semmiféle említést nem tesztek, akkor még ma éjjel megyünk a lengyel követekhez, s ott, a szerződés felolvasása után, holnap esküt tesztek rá, vagy ellenkező esetben a lengyel követek távoznak”.³¹⁶ Az oroszok végül is engedtek, és más békeszerződési pontok megvitatása után elkövetkezett január 15-én a béketárgyalások utolsó ülése.

Ezen a napon újabb vita bontakozott ki a miatt, hogy az orosz követek legalább a saját szerződési példányukba, feltétlenül bele akarták venni, hogy bármit is adnak át Báthorynak Livóniában, azt a cár örökölt államától és hazájától vették el. A lengyel követek ezt természetesen ellenezték, azzal indokolva ellenállásukat, hogy erre, mintegy jogra támaszkodva támadta meg Livóniát, és óhajtott területeket megtartani a cár. A lengyel követek megint bejelentették, hogy ha az orosz követek erről nem mondanak le, akkor távoznak a béketárgyalásokról.

Possevino vállalta a lengyel követek visszatartását, de cserébe azt kérte, hogy az oroszok az előbb ismertetett kitéletet töröljék a szerződés saját részükre készült példányából.

A békeszerződés rövidített változata a következőket tartalmazta: A békekötés tíz évre szól. A lengyel király köteles Pszkovot ostromzár alatt tartó seregét az orosz fennhatóságú területekről kivonni. A tavalyi évtől elfoglalt orosz várakat (pl. Velikie Luki, Zawolocze, Nevel és másokat) és a Pszkov környéki várakat fegyverzetükkel és a megmaradt hadfelszereléssel vissza kell szolgáltatni az orosz uralkodónak. Ezért cserébe az orosz cár lemond Livónia ő általa elfoglalt részéről és váraitól³¹⁷ és a bennük elhelyezett fegyverekről és hadifelszerelésről. A várakat köteles legkésőbb március 4-éig átadni. Ami Narvát, és más livón városokat illeti, amelyek jelenleg a svéd király birtokában vannak, a lengyel király követői kijelentették, hogy őfelsége jelen szerződést figyelmen kívül hagyva rendezni területi hovatartozásukat a svéd

³¹⁵ Piotrowski. 255.

³¹⁶ Uo. 255.

³¹⁷ Főleg Derpt, Fellin, Pernov, Kokenhausen, Marienburg, Lode, vára.

uralkodóval. A várak, a felszerelések és az emberek átadása során kerülni kell az erőszakot és a ravaszságot. A szerződés megerősítéséről szóló okmánnyal a lengyel követeknek június 10-éig Moszkvába, az orosz követeknek augusztus 15-éig Lengyelországba kell érkezniük.³¹⁸

Tehát a megegyezés megszületett, majd ezek után az egybe gyűlt követek még egyszer elolvasták a szerződést, a szokásnak megfelelően átadták egymásnak meghatalmazásaikat. Ezt követően a jelenlévő üléstitkárok, Michal Haraburda a lengyel király, Nyikita Basszenka IV. Iván cár részéről aláírták a békeszerződést és a várakban lévő ágyúk és egyéb hadi anyagok listáját. Az oroszok végül is lemondtak Livónia jelentős részéről s annak 52 váráról, melyek átadására hat héten belül került sor.

Elmondható, hogy a lengyelek szinte többet értek el a tárgyalások során, mint a harctereken. A szívós orosz ellenállást megosztotta a folyamatos lengyel-litván támadás mellett a svéd támadás, illetve török-tatár fenyegetés is. Ez több mint elég volt a nyomásgyakorláshoz a tárgyalások során.

Jan Zamoyski Pszkov alatti seregével nem mozdult a helyéről, amíg az orosz futár meg nem érkezett a hírral, hogy a békefeltételeket a cár tudomásul vette s a livóniai várak átadására a megfelelő biztosok meg nem érkeztek. Így csak február 6-án vonult el Pszkov alól, mintegy 24 000 főnyi seregével észak felé. Útja során megszállta az átadott várak egy részét, köztük a kiemelkedő jelentőségű Derptet, amely 29 éven át volt orosz kézen. Azután Báthory hívására Riga felé indult és oda egy nappal Báthory bevonulása után március 13-án érkezett, hogy együttesen megszervezzék a tartomány közigazgatását, ami két hónapot vett igénybe.

Báthory nem feledkezett meg fegyvertársairól. Nagy számú királyi levélben említi meg kiemelkedő cselekedeteket végrehajtó katonáit, akiket megjutalmazott.³¹⁹ Többek között Zamoyskinak a gazdag marienburgi kapitányságot adományozta. (Báthory Boldizsár külföldi útra indulhatott, hogy nyugatot bejárhassa, és ismereteit bővíthesse. Pedig a király ekkor azt is komolyan tervezte, hogy összeházasítja a svéd király lányával s őt magát Livónia hercegévé³²⁰ teszi.³²¹) A békekötés nemcsak az évek óta tartó háborúnak vetett véget, hanem hosszú időre megállította az oroszok nyugatra irányuló expanzióját. Az első orosz kísérlet a balti-tengeri kijárat

³¹⁸ Possevino 1983. 9.

³¹⁹ MTA Levéltár B. 1182/II./48. Eredeti lelőhely: Biblioteka Narodova, Warszawa

³²⁰ Ami a lengyelek nagy felháborodását váltotta ki.

³²¹ Veress 1937. 176.

megszerzésére nem járt eredménnyel, de majd 120 évvel később Nagy Péternek sikerül. Kétségtelen ehhez át kellett venni a nyugati hadszervezetet és alaposan tanulmányozni az európai hadművészetet.

A hadjáratok eseményei alapján kijelenthető, hogy ekkora már jelentős különbség volt az orosz³²² és a nyugati keresztény világszemlélet és hadikultúra között.

A három évig elhúzódó hadjáratban az oroszok nyílt csatában nem mérköztek meg a lengyelekkel. Báthory István révén az európai hadviselés ekkor érvényesült először Európa keleti részeiben. Mindenütt jól begyakorolt gyalogsága, lovassága és kitűnő tüzérsége állott szemben az oroszok seregével.³²³ Báthory ideje előtt, az övékével mindenben azonos lengyel és litván sereggel hadakoztak az oroszok, de 1579-1581 között már jól szervezett hadsereg ellen kellett felvenni a küzdelmet és a magyar – lengyel – litván - svéd felkészültség lényegesen hatékonyabbnak bizonyult.

³²² Az orosz világszemléletet híven tükrözi az a magyarázat, amellyel a hadjáratok sikertelenségét magyarázza a korabeli orosz krónikaíró: „A mi bűneinkért küldte ránk, keresztényekre az Isten az erős ellenséget. Szent Uralkodónk Pszkovban tartózkodott, amikor jött a hír: a litván király elfoglalta Polockot.” Poveszty o prihozsenyii Sztefana Batorija... 4.

³²³ Veress 1937. 176.

5. MAGYAR KATONÁK RÉSZVÉTELE A LIVÓNIAI HÁBORÚBAN

5.1 A magyar katonák részvételének feltárása

A magyar katonák komoly segítséget nyújtottak a lengyelek oroszok ellen folyó harcaihoz, viszont a háborúban szerzett tapasztalatokat jól hasznosították az 1591-ben kezdődött 15 éves háború törökellenes küzdelmeiben, amelybe 1594-től az eddig törököktől függő Erdély is belépett.

Régebben Szádeczky Lajos kutatásai alapján csak néhány fontosabb parancsnok nevét ismertük. Hadvezetési érdemeiért kiemelhető Bekes Gáspár neve, aki régebben még erdélyi ellenfele volt Báthorynak. Szádeczky Bornemissza János (a legendás egri Bornemissza Gergely fia), Zsuki Ferenc, Vadas Mihály, Körössy János és Rácz Péter parancsnokok nevét is említi.

1896-ban történt jelentős javulás a kutatási lehetőségekben. Ekkor került elő Varsóban Báthory István magyar hadseregének teljes névsora. Ebben megtalálhatók az 1576-1582 között Lengyelországban küzdő magyarok nevei.³²⁴ Veress Endre Konstantin Górsky lengyel történész 1892-es tanulmánya alapján jutott e lajstrom birtokába. Górsky kifejti: a magyar katonaság döntő szerepet vállalt mind a három hadjárat harci cselekményeiben. Többek között pontos adatokat közöl a magyarok létszámáról és névjegyzékéről. Név szerint közli az egyes csapatok vezetőit és létszámát. Például közli, hogy az első hadjárat alatt Báthory főszeregének létszáma 15 352 fő volt. A hadjárat előtti swiri hadi szemlén 1579 júniusában a 6517 lovas katonából 1238 magyar huszár volt. A gyalogság 4830 katonából állt, amely között egy 1002 emberből álló magyar, és egy 993 főnyi erdélyi testőrség tartozott.³²⁵

A döntő fordulat viszont akkor következett be, amikor a lengyelek visszakapták a Varsóból Moszkvába elvitt levéltári anyagot, köztük Báthory magyar katonáinak lajstromait is, amelyet a lengyelek magyar kutatók számára is hozzáférhetővé tettek.

A lajstromok alapján sok ezer (12-14 000) magyar katona neve és hadi cselekedetei elevenednek meg. A két egykorú, eredeti számadás könyvben (mustráló könyvek) szerepel Báthory István király magyar hadseregének teljes

³²⁴ Veress Endre: Lengyelországi adalékok hazánk és főleg Erdély XVI-XVIII. századi történetéhez (Értekezések a történelemtudományok köréből 16. kötet 9. szám Bp., 1896)

névsora, melyben 1576-tól 1582-ig nemcsak a kapitányok, hadnagyok, tizedesek és közkatonák neve van havonként pontosan feljegyezve, hanem közli a hadjáratokban résztvett magyar csapatok (ezredek, századok, tizedek) beosztását, hópénzeik (zsoldjaik) összegét és feljegyzik azt is, kik estek el, sebesültek meg, mely várostromokban szerepeltek s a hadjáratok végeztével mikor és kik mentek haza szabadságra, kik kaptak jutalmat, útiköltséget, előleget újabb szolgálatra. Ez a lajstrom a korabeli hadviselés titkaiba is bepillantást enged, és nem utolsósorban ez a legrégebbi tömeges magyar névjegyzék.³²⁶

A számadáskönyvben például a magyar gyalogság adatai így voltak megadva 1579 július 26-ától augusztus 26-áig³²⁷, az első hadjárat kezdetén:³²⁸

A kapitány neve	Fizetése (Ft)	Vice kapitánya	Zászlósa	Tizedese	6 Ft gyalogos	5 Ft gyalogos	4 Ft gyalogos	Együtt	m. Ft	
Károlyi István	40	1	2	8	-	8	89	101	454	
Nagy Ferenc	20	-	-	-	3	6	89	99	424	
Fábiánházi István	20	-	-	1	-	8	90	100	426	
Kérey Albert	20	-	-	-	-	9	89	99	421	
Nagy Péter	20	-	-	-	-	10	89	100	426	
Nagy István	20	-	-	-	-	9	90	100	425	
Munkácsi Ferenc	20	-	-	-	-	9	90	100	425	
Somogyi Ferenc	20	-	-	-	-	10	89	100	426	
Nagy András	20	-	-	-	-	9	90	100	425	
Orosz Mihály	20	-	-	-	-	9	85	95	405	

A táblázat alapján elmondható, hogy az adott időszakban Báthory magyar

³²⁵ Górsky cikke a Biblioteka Warszawska 1892. évfolyamában jelent meg, amely magyar nyelvű összefoglalója az Erdélyi Múzeum 1893. évfolyamában látott napvilágot.

³²⁶ Szádeczky - Kardoss Lajos: Báthory István lengyel király magyar katonái (HK, 1931)

³²⁷ Érdekes az, hogy a katonák fizetése nem a hónap elsejével kezdődött, hanem 26-án, valószínűleg azért, mert az első zsoldot mindig karácsonykor kapták meg.

³²⁸ Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveinek Magyar- és Erdélyországi adalékai (szerk.: Veress Endre, Fontes Rerum Hungaricarum t. III. Bp., 1918) 75. oldala alapján

katonai egysége összesen 994 főből állt, és összesen 4257 magyar forintnyi zsoldot kaptak, amely 4730 lengyel forintnak felelt meg.³²⁹

A századok szakaszokra voltak osztva, amelyek élén a tizedes állott. Ekkor általában egy szakaszhoz kilenc közlegény tartozott. Aki a harcokban kitüntette magát, az zsoldemelésben részesült, és ha harmadszor is jelesül vitézkedett, akkor tizedesi rangra emelkedett. Ebben a rendszerben a közvitéz a hadnagyi rangig is eljuthatott.

Ez a körülmény jellemző Báthory Istvánra, ami egyúttal érthetővé teszi, miért követték katonái éveig tartó hadjárataiban akkora kitartással. Amíg két évvel azelőtt a közkatonák havi zsoldja négy forint volt, Gdansk ostroma után ez elérhette a havi hat forintot is.

A havi zsoldfizetések alapján tudjuk, hogy kezdetben a kapitányok 20 forintot kaptak, majd 48 forintot, a közlegények átlagban havi négy forintot. Tehát az alapzsold is éppen kétszerese az ekkor általánosan szokásos fizetésnek. Ebből is látható, hogy Báthory István dupla zsold ígéretével toborozhatta magyar katonaságát, amelynek legénysége hivatásos harcos, vagy hajdú volt. Ez magyarázza meg azt is, hogy, miért ilyen nagy létszámú az erdélyi és a magyar katonák száma Lengyelországban. Nézzük, mit ír erről Merényi Lajos tanulmányában: Báthory által fizetett alapzsold „éppen kétszerese az ekkor általánosan szokásos fizetésnek, mert nemcsak Erdélyben, de Magyarországon is mindenütt két forint volt a gyalog, s három forint a lovas katona hópénze. Ennyi maradt az évszázad végéig. Ez a dupla zsold ígéret magyarázza azt meg, hogy az erdélyiek miért tódulnak tömegesen a lengyel király zászlaja alá, mert a megszokott zsoldért nem mentek volna el annyian idegen országba idegen célt szolgálni.” Ezt bizonyítja az a tény, hogy „akik az oroszok elleni hadjáratról hazatérve, Báthory Zsigmond szolgálatába állottak – amint 1596 január 19-iki fizetési lajstromuk tanúsítja – éveken át a rendes (felényi) hópénzzel kellett megelégedniük”.³³⁰ Az is szembeötlő ebben a seregben, hogy sok a hasonló nevű ember, ami azt mutatja, hogy egész családok hadrafogható tagjai harcoltak egymás mellett.

Mindezek alapján elmondható, hogy Báthory István lengyel királyként is jelentős számú magyar katonaságot tartott. Az oroszok elleni hadjárataiban a magyar katonáira számíthatott legjobban, amelynek az egyik oka az volt, hogy a lengyel

³²⁹ A táblázat alapjául szolgáló forrás jelen értekezés XVI. melléklete tartalmazza.

³³⁰ Merényi 1894. 108.

hadsereget királlyá választásakor fegyelmezetlen, rendetlen állapotban találta, melyre kipróbált, harcedzett magyarjaival kellett lelkesítően hatnia. A huszárok mintájára szervezte át a lengyel lovasságot, a hajdúk példájára pedig a gyalogságot, amely ebben a formában eddig teljesen ismeretlen volt a lengyelek számára. Báthory hadseregszervező tehetségét az is dicséri, hogy a lengyel történetírás szerint a hadsereg egészségügyi csapatait is ő szervezte meg, amely eddig a lengyel hadseregben nem volt. Erről tanúskodik 1577. június 5-én kelt levele, amelyben a velencei dózsához fordulva itáliai orvosokat (köztük Nicolas Brucellát, aki a későbbiek folyamán személyi orvosa lett) kér segítségül, hogy többek között megszervezzék a hadsereg egészségügyi ellátását.³³¹

5.2 A magyar katonák tevékenységének néhány forrása

5.2.1 Báthory István magyar katonáival kapcsolatos levelezése

A magyar katonák tevékenységéről nagyon sokat tudhatunk meg Báthory István levelezéseiből. Igaz, Veress Endre megjelentette Báthory István összes levelezését³³² 1944-ben, de Ötvös Ágoston már 1861-ben kiválóan összegyűjtötte és osztályozta Báthory azon leveleit³³³, amelyek a lengyel király magyar katonáival kapcsolatosak. Ezekből a levelekből látjuk, hogy a magyar katonák hogyan harcoltak, mit vittek véghez, bepillantunk hétköznapjaikba, láthatjuk, hogy a király milyen jutalomban részesítette őket. Ezeket a leveleket főképpen Báthory Kristóf „fejedelemnek”, Erdély kormányzójának írta, amelyekben testvérét általában arra kérte, hogy a neki jó szolgálatot tett vitézeit Erdélyben jutalmazza meg.

Az egyik levélből ismerjük meg közelebbről Rác Péter kapitányt, aki Polock ostroma augusztus 30-án az egyik bástya ellen vezette a magyarokat. Vakmerően bátor volt ez a Rác, „aki Chukát Péterrel jött be Erdélyből; szenvedélye a gyűjtás és a vezetés”, számtalanszor megsebesült.³³⁴ Vitézségéről így ír a király Kristóf testvérének Polock várából, 1579. szeptember 14-iki ajánló levelében, amivel Rác Péter az ostrom után hazament Erdélybe gyógyulni: „Minekünk úgy szolgált az mostani szükségletünkben, hogy ugyan bízvást commendáljuk Kegyelmednek, mert

³³¹ MTA Kézirattár Ms 4980/2./ III. (1577-06-25) Eredeti lelőhely: Velencei Állami Levéltár

³³² Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése (Veress Endre szerk., Kolozsvár, 1944

³³³ Báthory István lengyel király levelei 1576 –1585. A gyulafehérvári levéltárban lévő eredetiek szerint közli Ötvös Ágoston, a „Magyar Történelmi Tár” 1861, VIII. kötetében

³³⁴ Veress 1918. 38.

ugyan sok közül is csak olyannak kell válni az vitézlő rend közül. Az gyújtásban ő volt az egyik fő, ki mind addig ott forgolódott, míg a láng felment; mely nem csak neki, ott forgolódván, de még azoknak is, kik sánczból távol reá néztek, nehéznek tetszett szemeiknek. Ugyanakkor sebek, taglások, verések estek rajta. Kérjük Kegyelmedet, hogy vagy ott Erdélyben, vagy Magyarországon valahol, valami jószágot szakasszon neki, tegyük örökös szolgálkává, mert ez mindenkor, valahol az szükség kívánja, meg nem vonzza az szolgálattul magát.³³⁵

Báthory szintén szeptember 14-én engedi haza Pribék Jánost, érdemeit ismertetve: „ki itt ez mostani szolgálatunkban jámborul forgolódott és nagy emberséget is mívelt, talált meg minket könyörgésével nemű dolgairól és bizonyos szükségéről, melyeket Kegyelmed megérthet. Mi őtet Kegyelmedre halasztottuk és az Kegyelmed ítéletére. Azért commendáljuk ez jámbor vitéz embert Kegyelmednek, kinek az ő érdeme szerént, legyen minden segítséggel Kegyelmed neki.”³³⁶

Ajánlólevélnek is számítanak ezek a levelek. Báthory tudatosan gondoskodik a neki jó szolgálatot tett katonáknak, hogyha hazatérnek Erdélybe, biztos megélhetésük, és lehetőleg a katonai karrierjük is töretlen legyen. Erről is tanúskodnak a következő levelek: „Boldisár Mihály, Tusnádi, könyörgött minekünk, hogy őtet az Veres Drabantok közibe számláltatnók. Mivel penig hogy régóta fogva minket szolgált, és mostan főképpen az mi szükségünkben, őtet Kegyelmedre halasztottuk, hogy írassa az Veres Drabantok közibe. (Wilna, 1579. október 13.)”

„Székel Antal és Székel Balás, kik egynéhány esztendőktől fogva itt a mi udvarunkban szolgáltanak, könyörögnek minekünk, hogy Mihály Deák kezéből vennők ki és számláltatnók az Veres Drabantok közibe. Mivelhogy pedig ezek itt úgy forgottak, és ezután is szolgálhatnak, hogy méltók az mi kegyelmességünkre: kérjük Kegyelmedet, hogy Kegyelmed találjon oly módot benne, hogy ezek számláltassanak az Veres Drabantok közibe; ha egyébképpen nem lehet, adjon más jobbágyokat érettek Kegyelmed Mihály Deáknak. (Wilna, 1579. október 15.)”³³⁷

Katonáit rövid eltávozásra is elengedte, hogy elintézhessék ügyes-bajos dolgaikat, köztük peres ügyeiket is: „Könyörge Minekünk az mi drabantunk Nehéz András, hogy valami öröksége volt volna ott Fejérvárott, az mellyel az atyafiai, halálát hallván, megosztottak volt, hogy az felől neki igazságot szolgáltatnánk. Kegyelmedet

³³⁵ Ötvös 1861. 216.

³³⁶ Uo.

³³⁷ Mindkettő levél: Ötvös 1861. 216. és 217.

azért kérjük, hogy kegyelmed adjon neki oly parancsolatot, hogy mindjárt neki igasságot tegyenek, és az mi örökség őtet illette, minden okvetetlen neki kezéhez eresztessék. (Varsó, 1579. november 28.)”

Olyan katona is volt, aki nemcsak hazalátogatna, hanem szolgálataiért adómentességet kér saját maga és háza népe számára. A király ebben az esetben nyomatékosan kéri testvérét, Kristófot: „Ez iffiu legény, Sügerdi István haza úgy kéredek, hogy az mi szolgálatunkra rövid nap múltán megjünne; lakása pedig Enyeden vagyon. Könyörge minekünk, hogy az mi szolgálatunkban lévén, az ő háza, kiben Szász Anna, Philep Balásné, az ő anyja laknék, minden szolgálattól, adófizetéstől lenne szabados. Kérjük azért Kegyelmedet, hogy az ő házát tartsa szabadságban Kegyelmed; netalán oly szolgáló ember válik ez iffíu legényből, ki szolgálhatunk. (Polock, szeptember 14.)”³³⁸

Van, akit a nála szerzett katonai érdemeit részletezve hazatérése után próbál megjutalmazni és parancsnokként „beprotezsálni” a Fejedelemség seregébe:

Fejérdi Bertha mitőlünk kikéredzék egy kevés ideig háza népének meglátogatásáért; kinek mi az új jámbor hűség szolgálatjéért valami kevés jószágot is adánk, ki ha Kegyelmedet megtalálja, legyen Kegyelmednél commendatus; mert az egész had láttára egynéhányszor az gyújtásra ment, holott sebek is estek rajta, és valami vitéz emberhez illett, abban semmit hátra nem hagyott. Ezután is minden hűséggel igyekezik minekünk szolgálni. /A levél végén a király saját kezével: Az drabant hadnagyok közt senki ennél gyorsabb nem volt a szerencsekésértéshez, úgy, hogy valamikor csak tíz legény ment is, ő volt az egyik. Tudom, hogy ezután is halálát nem szánja értünk: quo nemo majorem charitatem habet./ (Varsó, 1579. december 11.)

Bekes Gáspárral való kibékülése és szolgálatába való fogadása vonatkozott Bekes embereire is: „Mikoron Bekes Gáspár Erdélyre jött volt, Dósa Mihály, Alárd Ferenc szolgálja lévén, az feltámadásnak okáért elbujdosott volt; kinek az mi kevés jószágocskája volt, Balogh Ferencnek adtuk volt. Azután az mi szolgálatunkra jött, és az előbbi vétkét az ostromkor halálával is hűségesen szolgálván eltörlötte. Értjük, hogy szegénynek mind anyja, felesége, gyermekei azoltától nyomorognak. Könyörgettek minekünk érettek, hogy az eldonált jószágocskát, másonnét Balogh Ferencet megelégtívén, visszaadnók nekik, kiből az árvák ennek halálának valami vigasztalást vehetnék. Kérjük azért Kegyelmedet, legyen azon, hogy Balogh Ferenc máshonnan contentálhassék, és az árváknak főképpen az udvarházat adattassa

meg Kegyelmed, ne kénszeritessenek bujdosásban élni, Kit mi Kegyelmedtől igen jó néven veszünk (A levél teljes szövegű magyar nyelvű fordítását jelen értekezés XVII. melléklete tartalmazza.). (Grodno, 1579. november 2.)³³⁹

5. 2. 2 Báthory István hadi rendtartása a lengyel seregben szolgáló magyar huszárok számára

A XVI. századi magyar és erdélyi katonasággal és Báthory István lengyel király magyar katonaságával kapcsolatos fontos forrás hadi rendtartása, azaz a lengyel hadseregben szolgáló magyar huszárok számára kiadott szolgálati szabályzata.³⁴⁰ Mint láttuk, a magyar huszárokat is Báthory testvére, Kristóf közvetítésével főleg Erdélyből szerezte. A nagy létszámú magyar katonaságnak saját szolgálati szabályzattal kellett rendelkeznie, mivel a király nemcsak a saját lengyel hadseregében honosította meg a fegyelmet és a szigorú rendtartást, de megkövetelte azt az ideiglenesen, vagy állandóan szolgálatban álló más nemzetiségű csapatoktól is. Mindenekelőtt Báthory minden csapat nemzeti szokásait és katonai hagyományait tiszteletben tartotta. Ez a szabályzat erről a törekvéséről tanúskodik és e mellett figyelmet keltő emlék a XVI. századi magyar hadügy állapotáról. (És az is emeli a szabályzat értékét, hogy azt Báthory magyar lovassága számára magyar nyelven adta ki.) Báthory hadi rendtartásának keletkezési idejét 1579 – 1581-re tehetjük, amikor is a legtöbb magyar szolgált Báthory seregében.

Címe és a bevezető része általánosságban megfogalmazza azt, hogy kinek is szól ez a rendtartás: „Hadi szertartások, melyekhez kelljen mindenknek magát tartani, kik az ű felsége szolgálatjára jöttek, mind hadnagyoknak, mind egyéb rendbelieknek etc.”

„Minden ember, valaki az mi hadunkban vagyon fizetett vagy fizetetlen, akármilyen nemzet és rendbeli legyen, tartozik ez ide alá megírt hadi szertartásokhoz és törvényekhez tartani magát, merthogy senkinek sem azért kellett idejűni, hogy az jó szertartásnak akadálya legyen, hanem hogy az mi közönséges hasznunknak szolgáljon.”³⁴¹

³³⁸ Ötvös 1861. 219. és 217.

³³⁹ Uo. 219. és 218.

³⁴⁰ Megjelent: a Hadtörténelmi Közlemények 1890, III. évf. 667-674 oldalán, amit eredeti magyar szövegében Barabás Samu közöl. A teljes szöveget jelen értekezés XVIII. melléklete tartalmazza.

³⁴¹ Barabás 1890. 667.-668.

Már az elején kiemeli, hogy milyen fontos az, hogy a katonák ne hagyják el egységüket, az egységek menetben és más alkalmakkor is a kiadott parancsnak engedelmeskedjenek, ne akadályozzák a csapatok haladását: „Az úton minden sereg, az mint elrendeltetett, az ő rendiben járjon, és senki egyéb seregéből másikba ne járjon, senki az menésben való rendet meg ne háborítsa, hanem mind elől és utól csak úgy járjon, az mint elrendelik, kinek kinek terhe, serege után járjon.”

„Az mi magunk szekereinknek álgúinknak és egyéb terheknek úton való rendit senki el ne szakassza és meg ne tartóztassa, mert az megbüntetésre szabadsága lészen annak annak, az ki mi szekereink előtt lészen.”³⁴²

A fegyelmet és a rendet mind táborig és mind egyéb körülmények között be kellett tartani: „Minden sereg az ő neki rendeltetett helyen szálljon, lovát azon helyen tartsa és ló élést onnan szerezzon, senki más ember helyét el ne foglalja, főképpen pedig az mi magunk szálló helyére senki szállani ne merjen.”

Az poroszló mesternek³⁴³ is, hatalma lészen mindent megfogni mind táborban, mind táboron kívül, akármi nemzet és rendbeli legyen. Négy ember választatik pedig: egyik lengyel, másik litva, harmadik magyar, negyedik német, hogy minden dolgok könnyebben eligazulhassanak.”

Valaki pedig kezét veti vagy az profoszra vagy annak szolgájára, minden kegyelem nélkül fejével éri meg; az ki pedig bosszú beszéddel illeti, kerékre tétetik.”³⁴⁴

(Rendelkezik a kozákokról, rájuk is teljes mértékben érvényes a „magyar” hadi rendtartás. Arra is kitér, hogy még az ellenséges területen – harci cselekményen kívül - is kímélni kell a termőföldeket, javakat, épületeket és a civil lakosságot.)

Nagy súlyt helyez a katonai titoktartásra: „Senki hírt az mi hadunkban ne hordozzon, mert kerékre tétetik. Ha ki pedig oll hírt, értend, hadnagyának titkon jelentse meg, ki nekünk adja értenünk. Azonképpen ha valaki maga eszétül valami haszonra való dolgot ismer, csak hadnagyának jelentse meg, mert nem szabad egy közönséges legénnek is egymás között hadi dolgokról tanácskozni és tractálni, mert azféle tractálás gonosz példát és engedetlenséget szokott szerezni.”

Lényeges a szolgálati út betartása is: „Azért ha valakinek valami dolga van mi velünk vagyon, minden zene bona nélkül hadnagya által tegye hírré az fő

³⁴² Uo. 669.

³⁴³ Másképpen profosz

³⁴⁴ Barabás 1890. 70.

generálisnak, ki nekünk tudunkra adja.” És még lényeges: „Semmiféle ember hadi dolgokban semmit se kísérsen, se indítson az fű generális végezése és parncsolatja nélkül, tisztessége vesztese alatt.”

A párbajozást is határozottan megtiltották: „Valaki vért teszen, fejével éri meg. Ha csak kardot kap, vagy csak kardhoz futamik is, hogy valakinek ártson vele, fél kezével éri meg. Ha két ember egyben vesz és egymással víni kezd, feje vesztese alatt senki meg ne segítse egyiket se. Ha ki valakit bajra kihí, igen megbüntetik.”

A továbbiakban részletesen szabályozza a katonai élet apróbb részleteit is, kitérve minden fontos momentumra is. Végül így zárja hadi rendtartását: „Minden gyalognak az szertartáshoz kell magát tartani, melyet az gyalogok tisztiről külön adunk ki. Az ki penig gondviseletlenül jár el abban, úgy büntetik meg, mint az articulusok mutatják.”³⁴⁵

5.3 A magyar csapatok toborzása, szervezése, felépítése Báthory István lengyel királysága alatt

5.3.1 Báthory magyar katonai kísérete és a magyar katonák a Gdansk elleni hadjárat során

Báthory néhány ezer főnyi kísérettel indult el Erdélyből, és 1576. március 31-én lépte át a lengyel határt. Vele tartott lovas testőrsége, kb. 500 huszár, ugyanannyi gyalogos „kék drabant”, ahogy az erdélyi fejedelmek testőrségét nevezték, jelentős számú „vörös drabant”, a székelység gyalog katonaságának válogatott része, továbbá a tiszántúli hajdúság válogatott csapata és az erdélyi nemesség egy része. Többek között: Gyulafi László (az erdélyi generális), Bethlen Ferenc (Bethlen Gábor fejedelem édesapja), Kemény Boldizsár (Kemény János fejedelem édesapja), Székely Mózes (a későbbi fejedelem), Vadas Mihály (a testőr gyalogság parancsnoka), Károlyi István (a gyalogság későbbi főkapitánya), Balassi Bálint, aki a későbbiek folyamán személyesen is részt vett a Gdansk elleni hadjáratban..

Április 23-án tartotta ünnepélyes bevonulását Krakkóba, ahol május 1-én megkoronázták. A másnap tartott harci tornán a magyar vitézek fölényesnek tűntek és sorra nyerték el a fődíjak jelentős részét. A magyar katonák három hét múlva állták ki az első igazi tűzpróbát, amikor is megostromolták és elfoglalták az ellenkirály

³⁴⁵ Barabás 1890. 671. – 674.

Miksa császár kitartó hívének, Laski vajda Lanckoron várát, ami azt eredményezte, hogy a császárpártiak egymásután meghódoltak Báthorynak.³⁴⁶

Csupán egyetlen város, a Balti-tenger melletti gazdag porosz Hanza - város Gdansk (Danzig) nem hódolt meg az új királynak. Tehát Báthory kénytelen volt újabb magyar katonákat toborozni. Erről Báthory udvartartási számadásaiban gyakran fordulnak elő feljegyzések. Báthory 1576. októberében Károlyi Istvánt küldi Magyarországra magyar katonaság fogadására. Az akkor felfogadott 38 katona már október 27-étől kapja fizetését (2 tizedes 5-5, a közkatonák 4-4 forint hópénzt). Ebből is látszik, hogy nagyra becsülték a magyar katonák harcértékét.

A források szerint a magyar katonaság létszáma 1576. novemberében 530 fő volt. A magyar katonaság következőképpen oszlott meg: Vadas Mihály kapitány 110, Török István kapitány 100, Rácz Mihály kapitány 100, Nagy Ambrus kapitány 100, Somodi Ferenc kapitány 100, Károlyi István kapitány 20 emberrel.³⁴⁷ Úgy látszik Károlyi századának kiegészítésére volt szükség az újoncokra. Toborzásának helyszínéről, Szepességből máskor is toboroznak katonákat.

Havi zsoldjukat illetően Vadas és a többi kapitány 48 magyar forintot kapott, a zászlótartó ötöt, ugyanennyit a tizedes (minden században kb. 8-10 tizedes volt) és négyet a közkatonák.

Károlyiról és magyar katonáiról írja Szádeczky: Károlyi nemsokára kitüntette magát a dirschaueri győzelmes csatában, melyben a gdanskiak nagy vereséget szenvedtek. Károlyi személyesen járt elől jó példával biztatva és lelkesítve katonáit, nem rettenve meg a nyilak és golyók sűrű záporától. Gdansk ostrománál is kitüntette magát s két év múlva, Polock bevétele után³⁴⁸ (miután Vadas Mihály az ostromnál elesett), lett a magyar gyalogság főkapitánya.³⁴⁹

A lengyelországi táborokba, Marienburgba, Grebinbe, Dirschauba, Gdanskbaba, Glowaba 1577 folyamán is gyakran érkeznek magyar katonák. Többek között május 10-én Bekes Gáspár kap 1000, június 3-án 3500 forintot zsoldkifizetésekre.³⁵⁰

A toborzások folyamatosan folynak a források szerint. 1577. május 15-én

³⁴⁶ Szádeczky 1931. 4.

³⁴⁷ Nagy 1994. 276.

³⁴⁸ Szádeczky közli: Ezeket az érdemeit is felhossa donációs levele, mikor Szentlélek birtokát kapta a királytól 1581. november 8-án a Pszkov alatti táborban.

³⁴⁹ Szádeczky 1931. 5.

Várady Györgyöt küldik Magyarországra, gyalog katonák fogadására 600 forint költséggel.

A források alapján június 22-én a danzigi táborban a Bornemissza János által kihozott magyar lovaskatonákat kifizették. Június 29-én Erdélyből kihozandó magyar katonák számára utalványoznak. Július folyamán a gdanski táborban lévő magyar lovasokon kívül zsoldot kapnak a Kornis által újabban kihozott magyar gyalogok és lovasok (köztük Kendi Péter 10 lóra, Daczó Péter 5 lóra).³⁵¹

Gdansk ostrománál is hősiességüket bizonyították a magyar katonák, mikor is várukból kitörve fenyegették Báthory ostromló seregét. Ekkor a teljes magyar gyalogság - mintegy 900 fő – Vadas Mihály kapitány vezetésével megrohmozta az ellenség épülőfélben lévő sáncait és ágyúállásait. A magyar katonákat heves ágyútűz fogadta, mire ők a földre vetették magukat, hogy a lövedékek ne tegyenek kárt bennük, ami a hajdúk ösztönös hadművészetéhez tartozott. A frissen szerzett lövegeket az ellenség felé fordították, mely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Báthory többi seregtestének ellentámadása sikerrel járt, és az összezavarodott ellenséget sikerült teljesen szétszórni.³⁵²

Bekes nemcsak az államügyekben volt segítségére a királynak, hanem a harcmezőn is híven szolgáltta őt. Báthory az ellenség által szorongatott Elbing (Elblag, város a Visztula deltájánál) városának felmentésére küldte magyar csapatokkal Bekest, amit sikeresen végre is hajtott.³⁵³

A Gdansk elleni hadjárat 1577 tavaszától 8 hónapig tartott.³⁵⁴ A város végül is december 12-én kénytelen volt behódolni az új királynak, Báthory Istvánnak. Így Báthory Lengyelország teljhatalmú uraként, ígéretéhez híven Rettegett Iván Oroszországa elleni hadjáratához készülődhetett.

5.3.2 Báthory István magyar katonasága az első hadjárat alatt

1578 elején, az oroszok elleni hadjárat előtt, megélénkült a magyar katonák toborzása. A költségvetés 12 000 lovas és 10 000 gyalogos katonára volt kiszámítva,

³⁵⁰ Időközben Bekes Gáspár, a régi fejedelmi vetélytárs kiengesztelte Báthoryt, aki megbocsátott neki, szolgálatába fogadta, lovas testőrsége főkapitányává tette. Rövid időn belül Bekes lett a király legbizalmasabb embere, barátja, tanácsadója.

³⁵¹ Szádeczky 1931. 6.

³⁵² Heidenstein. 162.

³⁵³ Szádeczky 1887. 1.

s a gyalogság jelentős részét, körülbelül 4000-et, a magyaroktól remélték.

Vadas Mihály kapitány gyalogsága az 1578. januári fizetés alkalmával elérte a 632 főt. Ezt bizonyítja, hogy Vadas Mihály fizetőmestere január 31-én már 3484 lengyel forintot és 12 garast kap Mlodziejowski kincstárnoktól a magyar gyalogság zsoldjára, ami 3136 magyar forintot tett ki.³⁵⁵

A forrásban szereplő öt magyar gyalogos században tehát 632 ember szolgált, akiknek havi zsoldja 2842 forint volt, amihez még hozzájárult a mesteremberek (artifici) fizetése: András borbély (barbitonsor) 8 forintot, János, a lakatos (serarius) 8, Ferenc, az idősebb fegyverkovács (faber senior) 9, az ifjabb Ferenc (faber junior) szintén 9, Tamás, a kardcsináló (gladiator) 6 és Ferenc, a várkapus (janitor) 5 forintot.

A lajstromból kitűnik, hogy Vadas Mihály a leginkább favorizált kapitány, mivel nagyobb a százada a többiekénél. Két éve még csak 110 embere volt, 1578-ban már 232. A fizetése is kiemelkedő, 1576-ban 48 forint a havi fizetése, két évre rá már 66 forint. Nyilván Gdansknál tüntette ki magát. Fizetése több mint a háromszorosa a rendes kapitányi fizetésnek, mert társai 20 forintot kapnak, Nagy György viszont csak 12 forintot, mivel akkor ennyi volt a kezdő kapitányok alapfizetése, ami a szolgálati évek és a személyes érdemek alapján emelkedett.³⁵⁶

Tehát elmondható, hogy 1578-ban alig egy századdal van több magyar katonasága Báthorynak, mint két évvel azelőtt, de úgy látszik, hogy ezek új toborzású seregek, mivel Gdansk ostrománál sokan elesetek. Ezt az is bizonyítja, hogy az előzőleg felsorolt öt kapitány közül, ekkora már csak Vadas neve szerepel, a többiek neve gyakorlatilag többé nem bukkan fel.³⁵⁷

Az első hadjárat elején a magyar gyalog századokat két ezredbe vonták össze: a Pedites Curiae nevűben 824, a Pedites Transilvanienses nevűben 994 katona szolgált. Az első ezred időközben még két századdal bővült, mert a július 26-i zsoldkiosztásnál 1024 a létszáma, de már augusztus 26-án csak 964, az erdélyi gyalogosoké pedig 956. Ebből arra lehet következtetni, hogy Polock ostrománál vesztek el, de a szeptember 26-ával kezdődő hónapra a zsoldot már 1002 udvari és

³⁵⁴ A Gdansk elleni hadjáratban résztvevő magyar katonák jegyzékét a következő fizetési lajstrom őrzi: Regestrum distributorum pecuniarum, tam ex contributionibus publicis, quam ex quarta parte Reipublicae collecti, a die 1-ma Januarii ad diem ultimum Decembris 1576.

³⁵⁵ A sereg beosztását és a vitézek névsorát Veress Endre részletesen közli, a „Lengyelországi adalékok hazánk és főleg Erdély XVI-XVIII. századi történetéhez” című forrásgyűjteményében.

³⁵⁶ Az említett magyar katonák névsorát jelen értekezés XVI. melléklete tartalmazza.

³⁵⁷ Szádeczky 1887. 4.

993 erdélyi gyalogos kapta meg, ami eléggé tekintélyes része a 4380 főnyi rendes gyalogságnak, nem számítva ide a litvánok nagy seregét, sem a brandenburgi választó-fejedelem és mások csapatait, melyekkel együtt a gyalogság száma közel 16 000 fő lehetett.³⁵⁸

Az 1579-es hadjárat elején Lublinban gyűlt össze a magyar lovasság. A szemlén olyanok vesznek részt katonáikkal, akiknek majd a későbbiek folyamán lesz jelentősebb szerepük. Úgy is mondhatnánk, hogy katonai hírnevüket Báthory oldalán a livóniai háborúban alapozták meg. A már említett Bekes Gáspár és Bornemissza János mellett felbukkan Sibrik György (1585-ben váradi főkapitány lett), Király Albert (a 15 éves háborúban erdélyi hadvezér a török ellen), Székely Mózes (később Erdély fejedelme 1603-ban néhány hónapig), Borbély György (később a 15 éves háború jeles hadvezére) neve is.

A hadjárat elején a lovasok toborzása is intenzívebbé vált. Bornemissza János lovas kapitány kap a király parancsára 1200 forintot magyar huszárok felvételére és kihozatalára. Április 30-án kihozott Wilnába 100 magyar huszárt. Sibrik György vele együtt szintén kapott 1200 forintot és kihozott 137 huszárt. Ő később még 150 lóra kap zsoldot, fejenként hat forintot. Az év végén viszont csak 101 lovasa van, a többiek valószínűleg elestek. Ezenkívül Prépostvári Bálint hozott 207, Csukáth Péter Váradról 116, Borbély György Erdélyből 160, Perbes György Zemplén megyéből és környékéről 137 huszárt.

A huszár felszerelésének és hadba állításának költséges voltát az is bizonyítja, hogy olyan tehetős és hírnévvel rendelkezők, mint Bekes, csak 25, Király Albert és Székely Mózes meg 6 lovassal tudtak a király segítségére jönni. Ezek létszáma állandóan szaporodott, de novemberben a hadjárat végén nem érte el a 400 főt. Viszont el kell mondani, hogy ezek a kis csapatok csupán a Báthoryhoz csatlakozott nemesek kísérete, mintegy bandériuma, mert maga a magyar lovasság sokkal nagyobb volt, és a harcokban a fentiek közül a jelentősebb parancsnokok egész századokat vezettek.

Adott évben, a hadműveletek során a magyar lovasság létszáma 1238 fő volt, tehát közel 20 %, a 6517 lovasból álló teljes létszámnak. Mellesleg a magyar és az erdélyi huszárokat csak pár hónapra fogadták fel, mivel külön kikötötték, hogy Polock elfoglalása után hazamehetnek és a király kegyelméből fejenkénti útiköltséget kapnak.

³⁵⁸ Veress 1918. 37.

A veszteségek a lovasságnál is meglehetősen nagyok voltak. Például Bornemissza János 100 huszárijából 75, Pribék György 137 huszárijából csak 96 maradt életben.

Az 1579. évi hadjáratban fontos szerepet kapott a mintegy 3000 főt kitevő magyar katonaság. A magyar katonák „főhadparancsnoka” az egykori rivális, Bekes Gáspár volt. Utána Vadas Mihály következett, a magyar gyalogság parancsnoka. Vadas nem élhette meg Polock bevételét, mivel az ostrom vége felé „a lengyel ágyútelepek mellett terítette le egy ágyúgolyó, midőn ott a lengyel parancsnokokkal tanácskozott”.³⁵⁹ A betegeskedő Bekes Gáspár sem élte sokáig túl a szerencsés hadjáratot, mert Grodnóban november 7-én hosszas szenvedés után elhunyt.

5.3.3 Báthory István magyar katonasága a második hadjárat alatt

A varsói országgyűlés 1580 elején elhatározta a hadjárat folytatását, és egyből megkezdték a hadikészületeket. Az országgyűlésen volt egy érdekes momentum, ami a magyar katonákat érintette. Báthorynak azt vetették a szemére, hogy a fővezérség tekintélyét és hatáskörét leszállította azáltal, hogy külföldieket magas tisztségekre emelt. A király azt válaszolta, hogy mikor Bekest a magyarok élére állította, nem volt szándékában a fővezér hatáskörét megcsonkítani, csupán hadsegédül adta hozzá, hogy a magyaroknál tolmácsul szolgáljon. Véleménye szerint szükséges volt külföldről katonákat behozni, mert ha a lengyel lovasság a legkitűnőbb is, de gyalogsággal az ország szinte nem rendelkezik s ezt a hiányt magyarokkal kell pótolni. Sok vita folyt erről, de senki nem tagadta az idegen gyalogság szükséges voltát.³⁶⁰

A pénzkérdés mellett a katonaság szervezése, maga a sereggyűjtés is sok nehézséggel járt, Lengyelországban és külföldön is egyaránt. A belföldi toborzásra Jan Zamoyski főkancellár vállalkozott. Főképpen a gyalogság szervezése járt nehézséggel, mivel a lengyel nemesség lovon szeretett és tudott harcolni. A kisszámú gyalogság városi polgárságból állt, a jobbágyság gyakorlatilag nem volt besorozható, a külföldi zsoldos pedig drága volt. Így újra a magyar katonák toborzása került az előtérbe. Károlyi István³⁶¹ főkapitány már január folyamán kapott magyar

³⁵⁹ Veress 1918. 38.

³⁶⁰ Szádeczky 1931. 8.

³⁶¹ Aki a Polock alatt elesett Vadas Mihály utóda lett az udvari gyalogság élén.

gyalogság fogadására 4000 forint előleget. Bornemissza János 17 000 forintot vett fel szintén erdélyi és magyarországi toborzásra.

Magyar lovasság toborzására is sor került. Bekes Gábor³⁶² magyar lovas testőr főkapitánynak tavasszal 314, júliusban már 450 huszárja volt. Sibrik Gáspár lovas századának állománya márciustól júliusig 122-re emelkedett. Augusztustól októberig 388 magyar huszár volt a várőrségekben (például Zawaloczeban). Perbes György a nyár folyamán 103, Bornemissza János 90, Borbély György 112 lovassal rendelkezett. A lovasságnál a hadjáratban tehát több mint ezer magyar huszár szolgált; Zamoyski magyar huszárjaival együtt majdnem másfél ezret tett ki a létszámuk.

Természetesen sokkal nagyobb volt a magyar gyalogság létszáma (kb. 4000). A számadásokból egyértelműen követhető, az hogy Károlyi István főkapitánynak májusban 1239, júniusban 1987, júliusban 1975, augusztusban már 2271, viszont szeptemberben 1850 katonája volt, akik akkor összesen 58 400 lengyel forintnyi zsoldot kaptak. A sereg magva az Erdélyben toborzott ezred, de azon felül ide osztották be a Magyarországról toborzott századokat is.

Nehéz Pál és Szováti János júniusban hoztak 318 magyar gyalogost, akik zsoldja 1067 lengyel forint volt. Erdélyből Vajda Boldizsár szintén júniusban hozott 525 katonát, zsoldjuk 1193 lengyel forint. Ugyanekkor érkezett Felsőmagyarországból Wilnéba Gál János 744 gyalog vitézzel, első félhavi zsoldjuk 1824 lengyel forintot tett ki. Szintén júniusban Kis Demeter mutatta be Wilnában 316 újoncát, akik többségében az erdélyi részekből valóak voltak. Havi zsoldjuk 1450 lengyel forint volt. Ez utóbbi öt kapitány és csapatainak első félhavi zsoldjának összege kitett 5505 lengyel forintot.

A nyár elején Wilnába érkezett erdélyi gyalogos katonákat a királyi udvari ezredbe (Pedites Curiae) osztották be (tehát Nehéz és Szováti két századát és Vajda Boldizsár négy századát). A Kis Demeter magyarországi 316 katonáját összevonták Gál János 766 katonájával és Gál János főkapitánysága (capitanus generalis) alatt állítottak ki belőlük egy külön ezredet. A Károlyi parancsnoksága alatt álló ezredet nevezték udvari gyalogságnak, amely létszámban kétszerese volt Gál ezredénél, meghaladta a 2000 főt.

Volt egy negyedik magyar lovasság és gyalogság is: Zamoyski kancellár, fővezér külön magyar csapata (Equites et pedites hungari Joannis Zamoyski

cancellarii regni Poloniae), mely 75 %-át tette ki az ő külön 1204 főnyi testőr gyalogságának. Ebben Zamoyski mellett 232 magyar hajdú, Kicsiny főkapitány 514 katonája és Horvát Márton 154 vitéze volt, tehát összesen 900 magyar katonával rendelkezett.³⁶³

A hadjárat kezdetén a magyar udvari gyalogságot Dzisnán 1580 július 8-án szemlélték meg először és fizettek a katonáknak egy havi zsoldot június 26-tól július 26-ig. Károlyi István hópénze ekkor már 65 forint volt, a zászlósoké 6, a tizedeseké 5-6, a legénységé 4-4 forint. A katonák nagyrészt erdélyiek voltak.

A kapitányok sorrendjében Károlyi Istvánt Kovács Ferenc követte 20 forint hópénzzel, aki egy ideig a Polock alatt elesett Vadas Mihály helyettesítette. Katonái nagyobb részben felsőmagyarországiak voltak.

A harmadik kapitány, Székelyhídi János szintén 20 forint hópénzzel, kinek századát részben erdélyiek, részben magyarok alkották. Ami felettébb érdekes, hogy a századában voltak orosz katonák is! (pl. Dumiter Muszkva, Zimiovan, stb)³⁶⁴

Fejérdi Bertalan kapitány 1578-79-ben Vadas erdélyi udvari gyalogezredében szolgált, de itt már egy magyar század élén állt.

A többi jelentősebb kapitány 20-20 forint hópénzzel: Lázár István (később Báthory Zsigmond testőr kapitánya), Szombatfalvi Benedek (1579-ben ecsedi Báthory István kapitánya), Nehéz Pál, Vajda Boldizsár, Dercsényi Tamás, Kérey Albert, Rácz Farkas stb.

Tehát Károlyi ezrede akkor 1987 emberből állt s hópénzük 8650 magyar forint volt.

Gál János ezredének létszáma júliusban 1019 fő, havi zsoldjuk összesen 4388 magyar forint volt. Kapitányuk volt egy században maga Gál János 65 forint hópénzzel, a többi század kapitányai: Rácz László, Marossi Benedek, Ztarisit János, Szabadkay Gergely, Emőkey Lukács, Thuri Ferenc, Szabó Ambrus és Kis Demeter 20-20 forint hópénzzel; főképpen felsőmagyarországi katonákkal.

A két ezredben június hónapban volt 3139 katona, júliusban már csak 3042. 32 tizedes hiányzott, egy meghalt, egyet büntetésül felakasztottak, kettőt elbocsátottak, 94 elszökött 44 puskával együtt.³⁶⁵

³⁶² Aki elhunyt bátyja, Bekes Gáspár utóda lett.

³⁶³ Szádeczky 1931. 10.

³⁶⁴ Uo. 11.

³⁶⁵ Szádeczky 1931. 13.

A két magyar ezred a Dzwina déli partján haladt kelet felé és Vityebszkben csatlakoztak Báthory István főszeregéhez. A király szintén magyar lovas testőrséget (udvari lovasokat) és magyar huszár csapatokat tartott maga körül, akikkel együtt vonult a hadjárat célpontjai felé és akik szintén résztvettek a hadjárat hadműveleteiben.

Július 12-én haditanácsot tartottak, majd a király hadiszemlét tartott a sereg felett, amin részt vettek a jelenlévő magyar csapatok is. Ekkor a gyalogság után számba vették a magyar huszárokat is, kiknek egy hónapért fizettek ki, július 26-áig. Az udvari lovas testőrségnek Bekes Gábor volt a főkapitányuk, aki 200 forint segélyt kapott és 20 lovasra 6 forintjával 120 forintot. Utána következő jelentősebb lovasparancsnokok: Kállay János (35 katonára 210 és 100 forint segély), Dóczy Kelemen (27 katonára 162 forint és számára 10 forint), Wesselényi Ferenc 18, Király Albert 8, Székely Mózes 6 lóval, megfelelő hónapért és segéllyel. Az udvari lovasság száma 439 (augusztusban 451) volt; zsoldjuk 3886 (augusztusban 3964 magyar forint volt. A többiek külön a sor-lovasság kapitányai voltak, 100-100 forint segéllyel: Perbes György 103 lovassal, Sibrik György 122, Bornemissza János 90, Borbély György 112 lovassal s megfelelő, katonánként 6-6 forint zsolddal. A négy kapitánynak összesen 427 huszára volt, 2962 forint havi zsolddal. A királyi magyar lovasság összes létszáma júliusban 866 fő volt s a fizetésük a segély összegekkel együtt 6848 forint volt.³⁶⁶

A szemle után Vityebszkből a főszereg Zamoyski vezetésével elindult célpontja, Velikie Luki felé. A főszereg felvonulásának biztosítására kirendelte Károlyi udvari gyalogságából Lázár István kapitányt, magyar gyalogságával. Vele tartottak Bornemissza János huszárjai is.

Vilikei Luki ostrománál – ahogy már az előző fejezetben láttuk - a magyar csapatok jelentősen kivették részüket. Amíg Vilikei Luki ostroma folyt, ellenséges erők az ostromlott vártól keleti irányban elhelyezkedő Toropiec várából háborgatta az ostromlókat, nyílt csatába ugyan nem bocsátkozott, de az élelemgyűjtés céljára kiküldött csapatokat megtámadta.

Báthory ezek elűzésére és kémszemlére Borbély György vezetése alatt 500 magyar lovast és 100 lovas puskást küldött ki. Borbély az elfogott orosz és tatár katonáktól arról értesült, hogy Toropiec vidékén a szokott őrségen kívül 4000, távolabb tőlük mintegy 6000 főnyi hadsereg táboroz. Jelentésére a király Zborowski

braclawi vajdát küldte segítségül 1400 válogatott, magyar, lengyel, és német lovassal s még külön 120 magyar gyalogost rendelt melléjük, a gyorsaság kedvéért lóháton. Egyesülvén a két csapat, gyorsan közelített Toropiec felé. Az előcsapatot Király Albert vezette. Az általa megvert orosz előőrsök jelentették a várban, hogy nagy sereg közeledik, a várbeliek azt hitték, hogy Báthory főserege érkezik a vár ostromára, a várost felégették s mindent felvittek a várba. A 4000 főnyi orosz sereg egy folyó túlszéljén védekezve ellenállt, de rövid csata után megfutamodott. „A mieink hangos kiabálással üldözték őket a mocsaras, erdős vidéken, amely az ellenségnek kedvezett messze Toropiecien túl. Mégis a mi csekély veszteségünkkel szemben 500 halott és 200 fogoly lett az üldözés eredménye.” A foglyok között előkelők is voltak, többek között Ivan Nascsoyin, aki előző nyáron nagy kísérettel Wilnában járt követségben Báthorynál.³⁶⁷

Toropiecot ezek után nem is próbálták ostromolni, mivel távol esett a hadjárat fő irányától. De meg kell jegyezni, hogy a hadjáratok idején itt volt a legjelentősebb mezei csata, mivel a hadjáratok főképpen várostromokra korlátozódtak.

Jelentős számban hagytak magyar helyőrséget az elfoglalt kisebb várakban. Ezt bizonyítja az, hogy a Newel várában visszamaradt magyar gyalogosokat október 10-én és 12-én fizetik két hónapra. Newelben a főkapitány Gál János volt, 130 forintot kapott. Kapitányai voltak: Derchényi Tamás, Munkácsi Ferenc, Nagy Mátyás, Karácsony Tamás, Hídvégi Tamás, Emőkey Lukács, Nehéz Pál, Rácz László, Thúri Ferenc 40-40 forinttal, 986 katonával, 8-12 forinttal; összesen 8520 forintot kaptak.

Newelben a huszárok október 29-én kaptak fizetést két hónapra, Sibrik György vezetésével (köztük van Székely Mózes és Király Albert is) 388 huszár kapott két hónapra 5454 forintot.³⁶⁸

Azok a magyar katonák, akik résztvettek Zawolocze ostrománál, majd részben a helyőrség állományát adták, október 3-án és október 15-én kapták zsoldjukat, Károlyi István által. Kapitányaik voltak: Székelyhídi János, Dercsényi Tamás, Lázár István, Fábíánházi István, Szombatfalvi Benedek, Nagy Pál, 20-20 forinttal, 577 katonával, 4-6 forinttal, összesen 2335 forint hópénzzel.

³⁶⁶ Szádeczky 1931. 14.

³⁶⁷ Szádeczky 1931. 23. / v. ö. Gyulai

³⁶⁸ A Neweli kifizetések igazolásai a következő lajstromjegyzékekben találhatóak meg: Solutio pedium in arce Nevel remanentium 10. Die Oct. Usque 12. Oct. facta in duos menses. – a gyalogosoké; a lovasoké – Solutio equitum in Nevel in duos menses 29. Oct. facta. Eredeti példányuk a vársói levéltár 24. számú Báthory – codex 124., 149. Oldalán találhatóak. Közli: Szádeczky 1931. 26.

Azok a magyar gyalogoskatonák akiket Báthory később küldött Zawolocze ostromának felgyorsítására, október 14-én kapták meg egy havi zsoldjukat. Károlyi István főkapitány 65 forintot, Vajda Boldizsár kapitány 30 forintot, 7 kapitány 20-20 forintot, összesen 978 magyar katona kapott 4925 forintot.

Máshol is szolgáltak magyar vitézek. A király sátrát őrző magyar gyalogoskatonák 301-en voltak s október 13-án kapták havi zsoldjukat, 1314 forintot. Kapitányaik ekkor 20-20 forint fizetéssel Kovács Ferenc, Munkácsi Ferenc, Fejérdi Bertalan voltak.³⁶⁹

Báthory nem várta meg Zawolocze ostromának végét, hanem seregének egy részével visszatért Wilnába. Vele tartott udvari lovas testőrsége Bekes Gábor vezetése alatt (Kállay, Dóczi, Wesselényi, Kendi, Báthory, Lónyay, Szemere, Balog, Kálnási, Perbes, Toldalagi, Bornemissza huszáraival), összesen 372 fő, és az Erdélybe téli szabadságra hazatérő 96 lovas Borbély György vezetésével, ezenfelül 1856 gyalogos kísérte Báthory Istvánt Wilnába.³⁷⁰

A király a hadjárat befejeztével az elfoglalt várakban megfelelő számú őrséget hagyott hátra, köztük sok magyar lovas és gyalogos katonát. A kiemelkedő vitézséget felmutató magyar katonákat jutalomban részesítette, mint ahogy egyik királyi levelében, amely 1580. augusztusi keltezésű, Hadassi nevű katonáját jutalmazza meg.³⁷¹ A betegeket és sebesülteket (mintegy 766 fő) először Dziszán és Wilnában helyezte el, majd zsolddal és útiköltséggel ellátva téli szabadságra küldte őket Erdélybe Károlyival és Magyarországra mások vezetésével.

A magyar katonáknak is köszönhetően a hadjárat hat jelentős orosz vár és egy nagy kiterjedésű tartomány elfoglalásával végződött. A magyar veszteségek viszont jelentősek voltak. A hadjárat kezdetén a magyar katonák összlétszáma mintegy 5000 fő volt, ebből mintegy 3400 fő gyalogos, ezernél több lovas és még hozzá kell adni ehhez a létszámhoz Zamoyski magyar hajdúkat. A lajstromkönyv októberi bejegyzése már csak 2842 magyar gyalogoskatonát említ. A számadások szerint meghalt kb. 150 katona, megsebesült mintegy 250, elszökött kb. 100 katona. A lovasok veszteségeiről nincs feljegyzés.³⁷² A betegeket létszámát is hozzáadva, elmondható, hogy a magyar csapatok vesztesége majdnem elérte a 20 % - ot.

³⁶⁹ A zsoldjegyzékek eredeti példánya a Varsói Levéltár 24. sz. Báthory – codexe 132-148. o. között található. Magyarországi lelőhelye: MTA Kézirattár, A. 1509/II.

³⁷⁰ Szádeczky 1931. 29.

³⁷¹ MTA Levéltár B. 1183/II./39. Eredeti lelőhely: Biblioteka Jagiellonska, Krakow

5.3.4 Báthory István magyar katonasága a harmadik hadjárat alatt

Jan Piotrowski kancelláriai írnok, aki személyesen jelen volt részletesen megírta a harmadik hadjárat történetét. Sokat foglalkozik a Pszkov alatt küzdő magyarokkal is, néha dicsérve, néha bírálva őket.

Az 1581-es hadjáratban is jelentős számban résztvettek magyar katonák, akik eredményesen harcoltak Rettegett Iván harcosai ellen. Az orosz nyelvű források külön is megemlítik Báthory magyar főtisztjeit: Bekes Gábort (pan Bekes, getman ugarszkij) és a tüzérség magyar parancsnokát³⁷³ (u orudii vovod ugarszkij pan Jurij Zinovjev).³⁷⁴ Báthory felvonuló hadserege, már nem messze Pszkovtól, megostromolta Ostrow várát, hogy ellenséges erők ne maradjanak mögötte. Ebben az ostromban is jelentős szerepük volt a magyar katonáknak is. Az ágyúzás következtében a magyar sáncokhoz közel lévő sarokbástya megsérült s a mellette lévő falban akkora rés keletkezett, hogy azon keresztül kiválóan meg lehetne ostromolni a várat. Az oroszok ezért megadták magukat. Báthory egy magyar tisztre bízta a vár őrzését.³⁷⁵

Augusztus 24-én a Pszkov falai alá érkező magyar csapatok bátran küzdelembe bocsátkoztak az oroszokkal. Pszkovot a szeptember 7-ei tüzérségi előkészítés másnapján már megostromolták. Ebben a magyar katonáknak döntő szerepük volt. A gyalogosok egyik tizedese, Kerekes Máté azzal szerzett magának hírnevet, hogy a rohamot követő ádáz kézitusában elsőként tűzte ki az erdélyi lobogót a pszkovi vár külső bástyájára.³⁷⁶ A magyar veszteségek is igen jelentősek voltak, többek között Bekes Gábort puskából lötték agyon³⁷⁷, ekkor halt meg Székely András, Székely Mózes öccse és Dercsényi Tamás, akit tévedésből német puskás lőtt le.

Októberre az ostrom megrekedt, de sem az ostromlók, sem az ostromlottak nem hagytak nyugtot egymásnak. Október 5. : „Bornemissza János a magyar főkapitány látván, hogy a muszkák módfelett nyugalomban vannak, néhány tucat hajdúját a bástyához küldte, melyen az ostrom alatt harcoltak, hogy keltsenek riadalmat, s a hajdúk szívesen és nagyon csöndben rajtaütöttek a muszkákon, s

³⁷² Szádeczky 1931. 29.

³⁷³ Valószínűleg az orosz forrás Nagy Bertalan főagyú mestert említi.

³⁷⁴ Poveszty. 7.

³⁷⁵ Piotrowski. 218.

²¹⁹ Szili. 25.

meglepték őket alig egy tucat puskával támadva, s majdnem leöldösték őket, de a muszkák észbe kaptak, és ágyúkból és szakállas puskákból erősen löni kezdtek, mert azt hitték, ostromoljuk őket. Így aztán a hajdúknak vissza kellett vonulniuk.”

Október 23. : „Ezen a napon a muszkák Izbork alatt megtámadták az élelemért indult magyarokat, és elszedték néhány lovukat. A muszkák, szokásuk szerint, a befagyott folyón át váratlanul rajtaütöttek gyalogságunkon, tizenegynéhányan közülük egy pravoszláv templomba menekültek, ott védekeztek, míg segítség nem érkezett; akkor a muszkák elszeleltek, de néhányan otthagyták a fogukat.”

Október 24. : „A muszkák ma egyszerre három helyen is váratlanul ránk támadtak a városból, ám őrségünk feltartóztatta, és a kapuig kergette őket, egyik oldalról a magyarok Báthory Boldizsár úrnak, Király Őfelsége unokafivérének vezetésével. A muszkákat viaszorították a kapukhoz, több, mint egy tucat muszka elesett.”³⁷⁸

Nagyon érdekes és figyelemreméltó Bornemissza János katonai leleményessége, ami gyakorlatilag az ostromlók helyzetén is segített. „A mieink észrevettek egy gyenge falat, melyet a magyarok aláástak volt, és sötétedés előtt két órával Bornemissza, a magyar sáncok parancsnoka megparancsolta, hogy néhány ágyúból lőjenek rá, s a fal azonnal le is omlott. Akkor a mieink máris ott termettek, s lövöldözni kezdtek, és fölkészületlenül találva a muszkákat, jó sokat lelőttek. Mivel pedig a fal mögött földhányásokat és árkokat ástak a muszkák, s azokat jól védték, a magyar gyalogosok szinte azon a párkányon verekedtek velük, s a kasokat égették. Közben a mieink a kasok közt új zsákokban só tettek észre, s mivel mi ugyancsak szűkében vagyunk a sónak, rögvést rávetették magukat, s szedtek belőle. Azonnal megtudták ezt mások is a táborban. Futott, aki csak tudott, nagy mohón a sáncokhoz. Éjszaka aztán, újra sok só t láttak ottan, s gyerünk neki! Egy részük a muszkákkal verekedett, a többi a só t szedte; sikerült is kicipelniük onnan több mint egy tucat zsákkal.”³⁷⁹

Az ostrom folyamán a magyar katonák utolsó jelentős katonai akciója Pieczary³⁸⁰ ostromához fűződik. Először német csapatok kezdték az ostromot

³⁷⁷ Szádeczky (1887) forrása szerint az ellenség golyója pont akkor találta homlokon, amikor a vár fokára kitzte a győzelmi zászlót.

³⁷⁸ Uo. 234. , 242. , 243.

³⁷⁹ Uo. 246.

³⁸⁰ Egy jelentős kolostor-erőd nem messze Pszkovtól, ahol Piotrowski szerint: „Sok gazdagság van abban a kolostorban, és a mi kereskedőink közül is, akik értékeikkel és sok pénzzel tartottak a táborból hazafelé, sokan vannak ott fogságban.”

november 5.-én, de (november 9.-ei feljegyzés) „a németeknek Pieczarynál nem megy az ostrom; küldtünk nekik újabb ágyúkat és vagy másfélezer magyart.”
November 22. : „Pieczaryból még mindig semmi hír. Félek, hogy azokban a szerzetesekben nem tesz kárt Bornemissza és a németek.”³⁸¹

Ez annak is köszönhető volt, hogy lassan az ostromot felváltotta az ostromzár és megkezdődtek a béketárgyalások.

³⁸¹ Piotrowski. 249.

6. KÖVETKEZTETÉSEK, ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK, AJÁNLÁSOK

6.1 Összegzett következtetések

A XVI. században a Török Birodalom nyugati irányú hódítási kísérletei a Magyar Királyság számára új, nehezebb biztonságpolitikai környezetet jelentett. Több mint egy évszázados küzdelem után, a hatalmas birodalommá növekedett oszmán birodalommal az ország nem tudta felvenni a küzdelmet, a Habsburgok csak az ország nyugati részét tudták tartósan a hatalmuk alatt tartani. A törökök hódítási képességének határa viszont pont a történelmi Magyarországon keresztül húzódott, de a 1683-ig nem mondtak le a Bécs felé tartó terjeszkedésről sem. A fokozatosan először két, majd három részre szakadó ország kénytelen volt a körülményekhez alkalmazkodni. A keleti országrész, amiből az Erdélyi Fejedelemség alakult ki, kívül esett a Porta fő expanziós irányától, és így sajátos vazallus államként kapcsolódott az Oszmán Birodalomhoz, közben – természetesen – továbbra is erősen kötődött a maradék Királyi Magyarországhoz és ezáltal Európa többi részéhez.

Erdély különleges helyzete Báthory Istvántól egy olyan politizálást várt, amelynek egyik fő célja a fejedelemség fennmaradása volt, figyelembe véve a kelet-közép-európai térség főbb politikai tendenciáit. A másik fő cél az ország egyesítése. Olvashatunk arról is, hogy Báthory István távlati elképzelése az volt, hogy Báthory Zsigmondot magyar királlyá tegye, a lengyel kancellárt, Jan Zamojskit pedig erdélyi fejedelemmé választassa, hogy így Lengyelországgal kapcsolatosan egy erős államszövetséget alkossanak a hatalmas török és német szomszédokkal szemben, Lengyel- és Magyarországon a Báthory, - Erdélyben a rokon Zamojski dinasztiával a kormányon.³⁸²

Az orosz hadjáratok után, már konkrét tervei voltak magyar politikájával kapcsolatban: „István lengyel királynak, feltett szándéka volt, hogy a még akkor gyermek Báthory Zsigmondot – mihelyt a muszkákkal vívott harcait befejezi – ha török, szakad magyar királlyá választatja”.³⁸³

Azt tényként fogadhatjuk el, hogy Báthory tudatosan igyekezett Lengyelország

³⁸² Szádeczky Lajos: Báthory István titkos terve (Századok, 1882) 497. Erről már 1576. május 6-án Krakkóban kelt Kendi Sándornak írt levelében tesz említést Erről kivonat: Történelmi Tár 1895. évf. 254.

királyaként is Magyarország és Erdély jövőjével foglalkozni. Velük kapcsolatos távlati terveit nemcsak életére tervezte, hanem igyekezett befolyást gyakorolni a halála után várható eseményekre is.

Báthory uralkodásának lengyel-magyar közös elemzése egészen a 90-es évekig váratott magára. A következő figyelemre méltó törekvés sokrétűen foglalja össze a két ország viszonyát: „Báthory a császártól függetlenített erdélyi fejedelemségét a független magyar állam helyreállítása bázisának tekintette; a lengyel trón elfogadásával közelebb került nagy horderejű politikai elképzeléseinek megvalósításához. (...) Az összefogás új rendszerének kiépítése azt a biztató távlatú politikai elgondolást, hogy a lengyelországi támogatás elősegítheti az államilag újra egyesítendő önálló magyar királyság erdélyi közreműködéssel történő helyreállítását, de a török függőség megszűnését is.”³⁸⁴

De mit jelentett Báthory uralma Lengyelország számára? Erről elgondolkodtatóan és figyelemreméltóan ír Norman Davies: „az a Rzeczpospolita, amelynek nem volt költségvetése és alig volt képes saját védelmére, hatalommá vált”. „Főleg úgy emlékeznek rá, mint Rettegett Iván legyőzőjére, de a vége felé már olyan hangok is voltak, amelyek tirannizmussal vádolták. Erős karakterének köszönhetően rákényszeríttette akaratát a Rzeczpospolitára, mozgásba hozta a kormány nyikorgó gépezetét. (Halála után) a Rzeczpospolita kezdett visszasüllyedni abba a káoszba, melyben volt, amikor uralkodását elkezdte.”³⁸⁵

A sikeres hadjáratok nemcsak a király hatalmát és tekintélyét növelte meg az országon belül, hanem Lengyelországnak még nagyobb befolyási övezetet biztosított a térségben.³⁸⁶ Marcin Kromer a korszak jeles lengyel historikusa főműve elején kiemeli Báthory István lengyel király jelentőségét, méltatja a Rettegett Iván elleni háborúban kiemelkedő szerepét a várostromokban és a lengyelek számára előnyös béke megkötésében: „...bellum contra Ioannem Basilii F. magnum Moscovie Ducem ab ordinibus Decretum suscepit: perque triennium ita gessit ut primo anno Polotia, Sokola Sussa, Krasna, Usviata, Sitna ..., totoque ducatu Polotiensi: altero, Lukis, Nevela, Savolotia, agroque Lukano universo hostem exueret: tertio, Ostrovia primum

³⁸³ Szádeczky 1882. 498.

³⁸⁴ Hopp Lajos – Jan Slaski 1992. 112.

³⁸⁵ Davies 1992.

³⁸⁶ Oborni 2002. 41.

capta Plescoviam per iniquissimum, anni tempuseo usque obsideret, dum ad pacem petendam cedentamque Livoniam universam, Ducatum Polotiensem...”³⁸⁷

A livóniai háború győztes lezárása után Báthory egy nagyhatalmi státusban lévő Lengyelország uralkodója volt, amely például komoly diplomáciai tekintélynek számított Európában. Többek között 1583-ban Velence és a Porta vitás kérdésében próbál köztes hatalomként közvetíteni.³⁸⁸

Ekkor komolyan foglalkoztatta egy törökellenes szövetség létrehozása, amely célja az oszmánok Európából való kiszorítása volt. Ez ügyben tárgyalt a Szentszékkal a pénzügyi fedezet biztosítása miatt, Báthory már a sereg vezéreit is kijelölte.³⁸⁹ Halála ezen tervek szertefoszlását is jelentette.

A lengyelek végül is Stefan (Báthory István) király halála után nem gondoltak Báthory Zsigmond megválasztására, hanem az orosz háborúban velük szövetséges svédek hercegét, a 21 éves Wasa Zsigmondot választották királyukká. A megváltozott körülmények Habsburg-orientációra készítették a lengyel uralkodót. Lengyelország és Erdély lényegében eltávolodtak egymástól. (Többek között Wasa Zsigmond lengyel király több katonai akcióval is gyöngítette Bocskai és Bethlen Habsburg-ellenes küzdelmeit.) Ennek ellenére az újabb lengyel-magyar (erdélyi) perszónálunió csak állandóan számításba vett lehetőség maradt az erdélyi politikában, egészen II. Rákóczi György szerencsétlen 1657-es kísérletéig.

A livóniai háború következtében Rettegett Iván Oroszországának nyugati és balti expanziója megrekedt, Oroszországnak még várnia kellett több mint egy évszázadot arra, hogy európai tengerhez jutva nagyhatalommá válhasson.

Végezetül, a magyar katonákról elmondható, hogy valóban komoly katonai segítséget nyújtottak Lengyelország Oroszország elleni háborújában és jelentősen hozzájárultak a végső győzelem kivívásában. Ugyanakkor az ebben a háborúban szerzett tapasztalatokat értékesen hasznosították az 1591-ben kirobbant 15 éves háború törökellenes harcaiban, amelybe 1594-től az eddig török vazallusnak számító Erdély is belépett. Azonban Erdély 15 éves háborúba való belépését az erdélyi „törökös-párttal” való leszámolás előzte meg, amely során Báthory István olyan kiváló katonái estek áldozatul, mint például Bornemissza János.

³⁸⁷ Marcin Kromer: De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX.

³⁸⁸ MTA Kézirattár Ms 4980/2./VI. (1583-01-25)

³⁸⁹ Veress 1933. 393.

A magyar katonák harci értéke kiemelkedő volt, habár az indulat néha elragadta őket. Figyelemre méltó az, hogy amíg XVII. századi források, a magyar katonákat fegyelmezetlen, tábori és egyéb katonai munkákra alkalmatlan csapatnak írja le, addig Heidenstein 1579-ben így ír róluk: „A magyarok, akik megszokták a munkát és a hadi fegyelmet, nagyon derekasan dolgoztak, mert a sáncokat részben a városon keresztül kellett vezetniük, gyakran undok helyeken, temetőn, csatornán keresztül.”³⁹⁰

Báthory István magyar katonái nagyban segítettek, hogy a három hadjárat során Lengyelország megnyerte a már hosszú ideje tartó háborút, ugyanakkor bebizonyosodott, hogy hiába erős Kelet-Európában Rettegett Iván Oroszországának hadserege, még is az - adott időszakban – az európai hadviselés jelenti a korszerűbb, és eredményesebb hadviselést.

Végezetül a királyról és fejedelemről bátran kijelenthetjük, hogy neki sikerült rendeznie a magyarság sorait, sőt beleszólta Európa népeinek életébe, különösen Kelet – Közép Európában. Elgondolkodtató felfelé ívelő karrierjének útja, sikereinek belső dinamikája, tetteinek mozgató energiája. Elmondható, hogy Mátyás király óta benne testesült meg mindaz az erény, virtus, melyet a kortársak megköveteltek egy fejedelemtől.³⁹¹ Nemcsak a magyarság, hanem a korabeli Európa is belé vettette bizalmát. A kortársak könnyedén el tudtak képzelni egy olyan Európát, ahol a Báthory család tagjai nemcsak Lengyelország és Erdély trónját foglalják el, hanem az orosz cárt, vagy a magyar királyt, sőt esetleg a német-római császárt is Báthorynak hívják.³⁹² Hogy ezekből a tervek közül bármi is valóra váljon, arra már nem jutott idő, mivel 1586. december 12-én Grodnóban elhunyt.

6.2 Az értekezés felhasználhatósága, ajánlások

Értekezésem hasznosítási lehetőségeit az alábbiakban tartom lehetségesnek:

Az értekezés elsődleges célja a szerző kutatási eredményeinek és ismeretanyagának az átadása minden olyan érdeklődő számára, aki a témával akár amatőr, akár tudományos-oktatási szinten kíván foglalkozni. Az ismertetett problémák és a felvetett kérdések ösztönözhetik a téma iránti érdeklődést, valamint további kutatások kiindulási alapja lehet. A fejezetekben felvetett kérdések a

³⁹⁰ Heidenstein. 185.

³⁹¹ Barlay 2001. 97.

³⁹² Horn 2002. 7.

problémakörök pontosabb behatárolását teszik lehetővé. A bibliográfiai jegyzék következetesen összefoglalja a téma alapvető forrásműveit, és részben lehetőséget biztosít a téma további kutatására.

Nem feledkezhetünk meg az évszázadok óta hagyományosan jó lengyel-magyar kapcsolatok ápolásáról, amely napjainkban sokat veszített korábbi pozitív vonásaiból. Jelen munka, remélem segít abban, hogy a hadtörténelemben példaértékű lengyel-magyar összefogásnak emléket állítson.

6.3 Új tudományos eredmények

Értekezésem tudományos eredményeinek a következőket tartom az elvégzett kutatómunka rendszerezése és elemzése alapján:

- Összefoglaltam a politikai és a hadtörténeti események együttes működését a magyar – lengyel – orosz viszonylatban.
- Kimutattam Báthory István jelentős szerepét a Rzeczpospolita összefogásában.
- Feltártam Báthory István által közvetített közép – európai, köztük a magyar hatás jelentőségét a XVI. századi lengyel hadügyre és külpolitikára.
- Kiemelten elemeztem a magyar katonák és tisztek jelentős szerepét Báthory hadjáratai során, figyelembe véve hatását a magyar hadügyre is.

Az utolsó mondatok a köszöneté. Köszönöm a lehetőséget az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem és a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem tanárainak. Köszönöm a témavezetőm, Dr. Szani Ferenc türelmes segítségét. Külön köszönet, azoknak a tanárainak, akik az adott korszak történelmét tanították: Dr. Gebei Sándornak és Dr. Kukucsáné Csesznok Katalinnak Egerből és Dr. Horn Ildikónak és Dr. Várkonyi Gábornak, az ELTE tanárainak. Köszönöm a ZMNE Hadtörténelem tanszékének a képzésben nyújtott segítségét.

Végül, de nem utolsósorban köszönöm a családom és hozzátartozóim által biztosított nyugodt légkört, türelmet, megértést és támogatást.

Budapest, 2009-06-01

Szabó Béla

7. FÜGGELÉK

7.1 Publikációk

- Várostromok Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király livóniai hadjárataiban
Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények; 2005, 9. évf. 1. szám; 62-73.
- Báthory István magyar katonái a livóniai háborúban (1579-1582)
Bolyai Szemle; 2005, XIV. évfolyam 2. szám; 69-76.
- Az erdélyi fejedelemség kialakulásának előzményei (Bethlen Farkas műve alapján)
Társadalom és Honvédelem; 2005, IX. évf., 2-3 szám; 301-311.
- Stephen Báthory and his Hungarian soldiers in Livonian war (1558-1582)
AARMS, Volume 7, Issue 2 (2008) 235-240.
- Lengyelország a XVI. században – Vázlatok a lengyel „aranyévszázadról” –
Meridionale Belvedere; 2004. Október; XVI. évf. 5-6. szám; 21-26.
- II. Miklós orosz cár 1914 – 1915-ben
Nemzetvédelmi Egyetemi Fórum; 2005. Május; IX. évf., 2005. 2. szám; 44-47.
- A magyar külpolitikai gondolkodás és a nemzetközi politika 1849-ben
Nemzetvédelmi Egyetemi Fórum; 2005, IX. évf., 4. szám; 30-33.
- Az athéni demokrácia és korlátai
Társadalom és Honvédelem, 2006, X. évf., 1. szám; 103-113.
- Vietnam háborúi
Bolyai Szemle, 2007, XVI. évf. 1. szám; 190.-197.
- Az Erdélyi Fejedelemség, Lengyelország és Oroszország hadszervezete a XVI. században
Meridionale Belvedere, 2009, XXI. évf., megjelenés alatt
- Magyar katonák részvétele a livóniai háborúban
Hadtörténelmi Közlemények; 122. évf., 2009, Megjelenés alatt
- A magyar hadszíntér sajátosságai a XVI. században
Magyar Honvéd, 2009, XX. évf., megjelenés alatt
- Báthory István első hadjárata Rettegett Iván ellen
Honvédségi Szemle, 2009, 63. évf., 2009/5. (Szeptember)

7.2 Felhasznált irodalom jegyzéke*

7.2.1. Könyvek, monográfiák:

- Bánlaky 1929. Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme*. Grill K., Budapest, 1929.
- Barlay 2001. Barlay Ö. Szabolcs: *Romon virág*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2001.
- Barta 1977. Barta Gábor: *Az erdélyi fejedelemség születése*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1979.
- Bethlen 2000. Bethlen Farkas: *Erdély Története I.* Enciklopédia Kiadó, Budapest; 2000.
- Bethlen 2004. Bethlen Farkas: *Erdély Története III.* Enciklopédia Kiadó, Budapest; 2004.
- B. Szabó-Somogyi 1996. B. Szabó János-Somogyi Győző: *Az Erdélyi Fejedelemség hadserege*. Zrínyi, Budapest, 1996
- Davies 2006. Davies, Norman: *Lengyelország története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- Davies 1992. Davies, Norman: *Historia Polski* I.-II. kötet (Krakkó, 1992)
- Font-Krausz... 2001. Font – Krausz – Niederhauser – Szvák: *Oroszország története*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2001.
- Gebei 2001B. Gebei Sándor: *Tanulmányok az erdélyi-lengyel kapcsolatok történetéből*. EKF, Eger, 2001.
- Heller 2006. Heller, Mihail: *Az Orosz Birodalom története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- Hopp-Slaski 1992. Hopp Lajos – Jan Slaski: *A magyar-lengyel múltszemlélet előzményei. Politikai és kulturális hagyományok Báthory Istvánig*. Budapest, 1992.
- Horn 2002. Horn Ildikó: *Báthory András*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2002.
- Horn 2007. Horn Ildikó: *A könnyező krokodil – Jagelló Anna és Báthory István házassága*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.
- Kőszeghy 2008. Kőszeghy Péter: *Balassi Bálint*. Balassi Kiadó, Budapest, 2008.
- Keegan 2002. Keegan, John: *A hadviselés története*. Corvina Kiadó, Budapest, 2002.
- Kennedy 1992. Kennedy, Paul: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- Niederhauser 2001. Niederhauser Emil: *Kelet-Európa története*. História, Budapest, 2001.
- Nagy 1994. *Báthory István emlékezete*. (Nagy László szerk.) Zrínyi Kiadó, Budapest, 1994.
- Nagy 2001. Nagy László: *Székelyek a hadak útján*. Zrínyi, Budapest, 2001.
- Oborni 2002. Oborni Teréz: *Erdély fejedelmei*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2002.
- Pálffy 2000. Pálffy Géza: *A tizenhatodik század története*. Pannonica Kiadó, Budapest; 2000.
- Perjés 1979. Perjés Géza: *Mohács*. Magvető Kiadó, Budapest, 1979.
- Perjés 1999. Perjés Géza: *Seregszemle*. Balassi – Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999.
- Perjés 1988. Perjés Géza: *Szulejmán koncepciója*; In. *Tanulmányok Erdély Történetéről*, szerk. Rácz István. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1988.
- Razin 1961. Razin: *A hadművészet története*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1961.

* A felhasznált irodalom jegyzéke a jegyzetapparátusban alkalmazott rövidítéseket is tartalmazza.

- R. Várkonyi 1999. R.Várkonyi Ágnes: *Három évszázad Magyarország történetében*. I. kötet. Korona Kiadó, Budapest, 1999.
- Ring 2001. Ring Éva: *Lengyelországot az anarchia tartja fenn?* Eötvös Kiadó, Budapest, 2001.
- Szabó P. 2000. Szabó Péter: *Az erdélyi fejedelemség*. Vince Kiadó, Budapest, 2000.
- Szkrinnyikov 1997. Szkrinnyikov, Ruszlan: *Az orosz birodalom születése*. Maecenas, Budapest, 1997.
- Szokolay 1997. Szokolay Katalin: *Lengyelország története*. Balassi Kiadó, Budapest, 1997.
- Szűcs 1983. Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Magvető Kiadó, Budapest, 1983.
- Szvák 1982. Szvák Gyula: *Cárok és kalandorok*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- Szvák 1988. Szvák Gyula: *Moszkóvia és a nyugat*. Magvető Kiadó, Budapest, 1988.
- Trócsányi 1976. Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései (Adalék az erdélyi rendiség történetéhez)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.
- Veress 1937. Veress Endre: *Báthory István király*. A Magyar Miczkievicz Társaság kiadása, Budapest, 1937.
- Hadművészet 1986. *Az egyetemes és magyar hadművészet fejlődése*. Szerk.: Füzi Imre, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1986.
- Erdély története I. 1986. *Erdély Története I-III. köt.* Főszerk. : Köpeczi Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.
- Világtörténet 4. 1963. *Világtörténet 4. kötet*. Szerk.: J. M. Zsukov; Kossuth Kiadó, Budapest, 1963.
- II. Rákóczi Ferenc 1978. *II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig*. Szerk.: Köpeczi Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.

7.2.2. Cikkek, tanulmányok:

- Domokos 1986. Domokos György: *Várépítészet és várharc Európában a XVI.-XVII. században*. In: Hadtörténelmi Közlemények 1986./1. sz.
- Engel 1997. Engel Pál: *Egység és megosztottság*. In: Rubicon, 1997/6.
- Gebei 1998. Gebei Sándor: *Báthory István lengyel király és az Erdélyi Fejedelemség kapcsolata a livón háború befejezésének küszöbén*. In: Az EKTf Tudományos közleményei, Eger, 1998
- Gebei 2001. Gebei Sándor: *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel trón*. In: Erdélyi Múzeum, Kolozsvár, 63. kötet, 2001. 1-2. füzet 1-29.
- Gyulai 1897. Gyulai Pál: *Commentarius rerum a Stephano rege, adversus magnum, Moschorum ducem gestarum*. Ford.: Koncz József, In: Hadtörténelmi Közlemények, X. évf., 1897. október.
- Merényi 1894. Merényi Lajos: *Báthory Zsigmond fejedelem udvari lovassága*. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1894.
- Oborni 1996. Oborni Teréz: *Abszolutizmus vagy rendi centralizmus?* In: Rubicon, 1996/4-5.
- Péter 1989. Péter Katalin: *A kényszer felismerője: Báthory István*. In: História, 1989/12.

- Sunkó 1998. Sunkó A.: *Az erdélyi fejedelmek udvari hadai a 16. században*. In: Levéltári Közlemények 1998/1-2. sz.
- Szabó B. 2005. A. Szabó Béla: *Várharcok Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király livóniai hadjárataiban*. In: Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények 2005/1.
- Szabó B. 2005. B. Szabó Béla: *Az erdélyi fejedelemség kialakulásának előzményei Bethlen Farkas műve alapján*. In: Társadalom és Honvédelem 2005/2-3.
- Szádeczky 1888. Szádeczky Lajos: *Báthory István hadjáratai az oroszok ellen*. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1888.
- Szádeczky 1999. Szádeczky Lajos: *Báthory István könyvészetéhez*. In: Magyar Könyvszemle, 115. évf., 1999/3.
- Szádeczky 1884. Szádeczky Lajos: *Báthory István emlékirata a muszka cárhoz 1581-ben*. In: Századok, 1884.
- Szádeczky 1931. Szádeczky Lajos: *Báthory István magyar katonái*. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1931.
- Veress 1933. Veress Endre: *A történetíró Báthory István*. In: Erdélyi Múzeum, Kolozsvár, 38. kötet, 1933, 10-12. füzet 377-412.
- Vocelka 1992. Vocelka, Karl: *Nyilvánosság és politika*. In: Rubicon, 1992/8-9.

7.2.3. Források és forrásgyűjtemények:

- Barabás 1890. *Báthory István hadi rendtartása a lengyel seregben szolgáló magyar huszárok számára*. In: Hadtörténelmi közlemények 1890, III. évf. ,közli Barabás Samu 667-674. o.
- Gyulai. Gyulai Pál: *Commentarius rerum a Stephano rege, adversus magnum, Moschorum ducem gestarum*. Anno 1. 5. 80. Claudiopoli in officina Relictae Casparis Helti. Anno 1. 5. 81.
Báthory István emlékezete. Nagy László szerk., Zrínyi Kiadó, Budapest, 1994. 200.-210. o.
- Heidenstein. Reinhold Heidenstein: *Rerum Polonicarum libri XII*. Francofurti. 1672 / *De bello Moscovitico*, Basileae, 1588
Báthory István emlékezete. Nagy László szerk., Zrínyi Kiadó, Budapest, 1994. 117.-200. o.
- Lengnich 1766. Lengnich Gotfried: *Jus publicum regni Poloniae*, Gedani 1766. Tomus II. De bello és 464 sz. u. De militia
- Ötvös 1861. *Báthory István lengyel király levelei 1576 –1585*. Szerk.: Ötvös Ágoston, Magyar Történelmi Tár 1861, VIII. kötete.
- Piotrowski. *Jan Piotrowski emlékirata az 1581-es hadjáratról*
Báthory István emlékezete. Nagy László szerk., Zrínyi Kiadó, Budapest, 1994. 211.-263. o.
- PSZRL. *Polnoe szobranie Russzkih Letopiszej*. (PSZRL)

- RIO. *Szbornyik Russzkovo Isztoricseszko Obscseszta (RIO) – Pamjatnyiki diplomaticseszkih sznosenyij Moszkovszkovo goszudarsztva sz Polszko-Litovszkim. SzPb, 1910.*
- Szádeczky 1882. Szádeczky Lajos: *Báthory István király titkos terve...* Századok, 1882.
- Veress 1896. Veress Endre: *Lengyelországi adalékok hazánk és főleg Erdély XVI-XVIII. századi történetéhez. Értekezések a történelemtudományok köréből 16. kötet 9. szám Bp., 1896.*
- Veress 1918. *Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveinek Magyar- és Erdélyországi adalékai. szerk.: Veress Endre, Fontes Rerum Hungaricarum t. III. Bp., 1918.*
- Veress 1944. *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése. Veress Endre szerk., Kolozsvár, 1944.*
- Volumina Legum. *Volumina Legum. Volumen secundum. (ab anno 1550 ab annum 1609). Petersburg, 1859.*

7.2.4. Egyéb idegen nyelvű források és szakirodalom:

- Abramovics 1982. Abramovics: *Dvorjanszkoe vojszko v carsztvovanie Ivana IV. Izdatelsztvo Nauka, Moszkva, 1982.*
- Bardach 1957. Bardach, Juliusz: *Historia panstwa i prawa polski II. Wydawnitwo Naukowe, Warszawa, 1957.*
- Besala 1992. Besala, Jerzy: *Stefan Batory. Warszawa, 1992.*
- Csernov 1954. Csernov: *Vooruzsonnie szili russzkogo goszudarsztva v 15-17 v. III. tom. Voenizdat, Moszkva, 1954.*
- Florja 1973. Florja, B. N.: *Russzko-polszkoe otnosenyie i baltijjszkij voprosz v konce XVI. v. M., Moszkva, 1973.*
- Forszten 1893. Forszten, G. V.: *Baltijjszkij voprosz v XI. – XVII. sztoletijah. Szpb., 1893.*
- Geraszimov 1988. Geraszimov: *Portret Ivana Groznogo MGU, Moszkva, 1988.*
- Jaszinszkij 1889. Jaszinszkij A. N.: *Szocsinyenyie knyjaza Kurbszkogo Nauka, Kiev, 1889.*
- Kljucsevszkij 1906. Kljucsevszkij, V. O.: *Kratkoe poszobie po russzkoj isztorii Progressz, 1906, Moszkva.*
- Kruus 1959. Kruus, H. H. : *Baltijjszkij voprosz v XVI. veke v zarubeznoj isztoricseszkoj literature In: Voproszi Isztorii 1959/6.*
- Kruus 1956. Kruusz H. H.: *Baltijjszkij voprosz v XVI. v. Voproszi isztorii, 1956/6.*
- Konopczynski 2002. Konopczynski, Wladyslaw: *Liberum veto. Universitas, Kraków, 2002.*
- Koroljuk 1954. Koroljuk, V. D. : *Livonszkaja Vojna. Nauka, Moszkva, 1954.*
- Korotkov 1952. Korotkov: *Ivan Groznij. Vojennaja dijatelnoszt. Voenizdat, Moszkva, 1952.*
- Lobin 2004. Lobin: *Carevi puskari. Rogyina, 2004/12.*
- Mihajlovskij 1976. Mihajlovskij: *Szocsinyenyie. Nauka, Moszkva, 1976.*
- Litvin 1991. Litvin, Mihalon: *O nravah tatar, litovcev i moszkvitjan. Sztolica, Moszkva, 1991.*
- Miles 1670. Miles, Mathias: *Siebenbürgischer Würg-Engel. Hermannstadt, 1670.*

- Milevszkij 1882. Milevszkij: *Dnyevnyik poszlednyeho pohoda Sztefana Batorija na Rossziju (Oszada Pszkova)*. Pszkov, 1882.
- Ocserki Isztorii 1955. *Ocserki isztorii SZSZSZR – Period feodalizma XV.-XVII. v.* Izdatelsztvo Akademii Nauk, Moszkva, 1955.
- Perepiszka 1979. Perepiszka Ivana Groznogo sz Andreem Kurbszchim. Progressz, Leningrád, 1979.
- Platonov 1917. Platonov: *Lekcii po russzkoj isztorii* II. N., Petrográd, 1917.
- Poczatek 1877. *Poczatek Panowania w Polsce Stefana Batorego*. Zródla Dziejowe, Warszawa, 1877.
- Potemkin 1941. Potemkin: *Isztorija diplomatiki* I. kötet. OGIZ, Moszkva, 1941.
- Russzkoje 1996. *Russzkoje Pravoszlavie – Vehi Isztorii 1996/ 3.*
- Sprawy 1887. *Sprawy wojenne króla Stefana Batorego*. Kraków, 1887.
- Staden 1927. Staden: *Zapiski o Moszkovii*. L, Moszkva, 1927.
- Szkrinnyikov 1975. Szkrinnyikov, R. G.: *Ivan Groznij*. Nauka, Moszkva, 1975.
- Szolovjov 1961. Szolovjov, M. M.: *Isztorija Rosszii sz drevnyejsih vremjon* VI. kötet. Nauka, Moszkva, 1961.
- Szujski 1872. Szujski, Józef: *Dyaryusze sejmów koronnych*. UJ, Kraków, 1872.
- Uebersberger 1906. Uebersberger, Hans: *Österreich und Russland seit dem Ende des 15. Jahrhunderts* 1. kötet. Wien, 1906.
- Valisevszkij 1973. Valisevszkij: *Szmutnoe vremja*. M., Moszkva, 1973.
- Vipper 1947. Vipper, J.: *Rettegett Iván*. Idegennyelvi Kiadó, Moszkva, 1947.
- Wierzbowski 1887. Wierzbowski: *Vincent Lauero*. Varsovie, 1887.

7.2.5. Levéltári források:

- Hadtörténelmi Levéltár VII. Török Kori Gyűjtemény 1556/2.
Hadtörténelmi Levéltár VII. Török Kori Gyűjtemény 1551/4.
Hadtörténelmi Levéltár VII. Török Kori Gyűjtemény 1551/6.
Hadtörténelmi Levéltár VII. Török Kori Gyűjtemény 1552/8.
Hadtörténelmi Levéltár VII. Török Kori Gyűjtemény 1578/17.
Hadtörténelmi Levéltár VII. Török Kori Gyűjtemény 1577/5.
Hadtörténelmi Levéltár VII. Török Kori Gyűjtemény 1564/10.
Hadtörténelmi Levéltár VII. Török Kori Gyűjtemény 1564/11.
Hadtörténelmi Levéltár VII. Török Kori Gyűjtemény 1573/2.
Hadtörténelmi Levéltár VII. Török Kori Gyűjtemény 1578/4.
MTA Kézirattár Ms 4980/2. /I. (1580-02-09).
MTA Kézirattár Ms 4980/2./II. (1578-03-12).
MTA Kézirattár Ms 4980/2./ III. (1577-06-25) Eredeti lelőhely: Velencei Állami Levéltár).
MTA Kézirattár Ms 4980/2./IV. (1577-06-23).
MTA Kézirattár Ms 4980/2./V. (1575-09-24).

MTA Kézirattár Ms 4980/2./VI. (1583-01-25).

MTA Levéltár B. 1182/II./44. Eredeti lelőhely: Biblioteka Narodowa, Warszawa.

MTA Levéltár B. 1182/II./46. Eredeti lelőhely: Biblioteka Narodowa, Warszawa.

MTA Levéltár B. 1182/II./48. Eredeti lelőhely: Biblioteka Narodowa, Warszawa.

MTA Levéltár B. 1183/II./39. Eredeti lelőhely: Biblioteka Jagiellonska, Krakow.

MTA Levéltár A. 1509/II. 132. Eredeti lelőhely: Varsói Lt. 24. sz. Báthory –
codex.

7.2.6. Internetes anyagok:

- Arakcseev 2004. Arakcseev V. A.: *Ivan Sujszkij /oborona Pszkova 1581*. Pszkov, Iszt. Zsurnal; 2004/21.
<http://derjava.pskov.ru/cat/cattema/catcattemaall/catcattemaallb/catcattemaallbschuisky/2534/>
- Bártfai 1904. Bártfai Szabó László: *Ghymesí Forgách Ferencz (1535-1577)*. V. kötet. A magyar történelmi társulat kiadása, Budapest, 1904.
<http://mek.niif.hu/05600/05658/html/forg>
- Forgách. Forgách Ferenc: *Emlékirat Magyarország Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt*.
http://www.okm.gov.hu/letolt/kozokt//tanaroknak/tortenelem/03E_habsburg.htm
- Irodalomtörténet 1964. *A magyar irodalom története* I. Főszerk.: Sötér István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
<http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/01/283.html>
- Korpás A. Korpás Zoltán: *Álvaro de Sande hadjárata Trencsén vármegyében (1545) I*.
http://toriblog.blog.hu/2008/08/14/alvaro_de_sande_hadjarata_trencsen_varmegyeben_1545_i
- Korpás B. Korpás Zoltán: *Egy spanyol zsoldosvezér levelei a XVI. század közepén vívott magyarországi háborúkról. Adalékok Bernardo de Aldana magyarországi tevékenységéhez (1548–1552)*.
http://www.c3.hu/korpas3_30.htm
- Kromer. Kromer, Marcin: *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*.
http://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=De_origine_et_rebus_gestis_Polonorum_libri_XXX&action=edit&redlink=1
- Orzechowski. Stanislaw Orzechowski: *O stanie królewskim*.
<http://www.staropolska.pl/renesans/varia/Orzechowski.html>
- Possevino 1983. Possevino, Antonio: *Történelmi feljegyzések Oroszországról (Isztoricseszkie szocsinyenyie o rosszii) A jam-zapolszki békekötés jegyzőkönyvei (Protokoli jam-zapolszskogo peremirija)*. 150 –189. o. MGU, Moszkva, 1983.
<http://www.krotov.info/acts/16/possevino/150.html>
- Poszlanyie. *Poszlanyie Ivana Groznovo korolju Sztefanu Batoriju 1581 goda* (Antologija Drevnorusszkoj literaturi).

<http://vlastitel.com.ru/ivgroz/bator2.html>

Poveszty 1985. *Poveszty o prihozsenyii Sztefana Batorija na grad Pszkov* (Voinszkie povesztyi Drevnyej Ruszi). Lenizdat, Leningrád, 1985.

<http://derjava.pskov.ru/files/materials/943/batory%20pskov.htm>

Szádeczky 1887. Szádeczky Lajos: *Kornváti Bekes Gáspár (1520-1579)*. Méhner Vilmos Kiadása, Budapest., 1887.

<http://mek.oszk.hu/05691/html/#d1e1373>

Szili. Szili Sándor: *Moszkóvia és Magyarország*.
http://www.russtudies.hu/php/upload/File/05Szili-M_kesz.pdf.
<http://mek.niif.hu/05600/05658/html/> forg

Szokolov 2001. Szokolov B. B.: *Oszada Pszkova polszkim koroljom Sztefanom Batorijem v 1581 g.* Szto velikih vojn, Moszkva, 2001.

<http://erjava.pskov.ru/cat/cattema/catcattemaall/catcattemaallsub/catcattemaallsubat/952/>

Veress 1911. Veress Endre: *Berzeviczy Márton erdélyi kancellár (1538-1596)*. Athaeneum, Budapest, 1911) IV. fejezet.

<http://mek.oszk.hu/05700/05763/html/04.htm#d1e2089>

Bitskey 2006. Bitskey István: *História és politika (Leonhardus Uncius verseskötete a magyar történelemről)*. Mars és Pallas között. Múltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyar irodalomban. Debrecen. Kossuth Kiadó, 2006.

http://www.iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Bitskey_Istvan.pdf

7.3 Mellékletek

7.3.1 Az értekezésben szereplő mellékletek:

1. A bástyák fejlődése a XVI. században

2. Lengyelország és a Báthory – család egyesített címere

Barlay 2001. 147.

3. Baltikum térsége a XVI. században

Világtörténet 4. 1963. 438.

4. A livóniai háború összesített térképe (1558-1583)

Razin 1961.

5. Az 1579-es hadjárat

Nagy 1994. 182.

6. Susza, orosz vár

Nagy 1994. 195.

7. Szokol, orosz vár

Nagy 1994. 189.

8. Polock körülzárása

Nagy 1994. 182.

9. Az 1580-as hadjárat I.

Nagy 1994. 202.

10. Az 1580-as hadjárat II.

Nagy 1994. 202.

11. A pszkovi hadjárat 1581-ben

Nagy 1994. 219.

7.3.2 Az értekezés mellékletei:

I. / Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király

Nagy 1994. előlap

II. / Rettegett Iván

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/17/Iioan4.jpg> (Utoljára letöltve: 2009-05-04)

III. / Bekes Gáspár

Nagy 1994. 250.

IV. / Jan Zamoyski kancellár és hetman

<http://www.zamoyski.com/family-jan-zamoyski-1.jpg> (Utoljára letöltve: 2009-05-04)

V. / Báthory Kristóf

<http://mek.oszk.hu/05600/05626/html/images/fff1910.jpg> (Utoljára letöltve: 2009-05-04)

VI. / Kelet - Közép Európa – 1580

Pálffy 2000. Fedlap

VII. / Az Erdélyi Fejedelemség

B. Szabó-Somogyi 1996. 12.

VIII. / Báthory István Lengyelországa

Szokolay 1997. 234.

IX. / Rettegett Iván Oroszországa

http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D1%8B%D0%B9 (Utoljára letöltve: 2009-05-04)

X. / Az Erdélyi Fejedelemség székhelye: Gyulafehérvár

<http://bdeg.sopron.hu/~nszasz/Gyulafehervar.jpg> (Utoljára letöltve: 2009-05-04)

XI. / A koronázás: Krakkó

Nagy 1994. 113.

XII. / Pszkov ostroma (1581-09-08)

<http://derjava.pskov.ru/cat/cattema/catcattemaall/catcattemaallsub/catcattemaallsubat/2533/>

XIII. / A Pokrovszkaja – bástya mai látképe, amelyet a magyar katonák 1581. szeptember 8-án foglaltak el

<http://derjava.pskov.ru/cat/cattema/catcattemaall/catcattemaallsub/catcattemaallsubat/2533/>

XIV. / Báthory István lengyel király Pszkov alatt

http://pl.wikipedia.org/wiki/Grafika:Jan_Matejko-Batory_pod_Pskowem.jpg

XV. / A magyar gyalogság zsoldlistája 1579-ben

Veress 1918. 1579.

XVI. / Magyar katonák névjegyzéke 1578

Veress 1896. 511-515.

XVII. / Báthory István levele

Ötvös 1861. 219. és 218.

XVIII. / Báthory István lengyel király hadi rendtartása magyar huszárok számára

Barabás 1890. 667.-674.